ابواب الصرف
ملک دین محمد اینڈ سنز، اشاعت منزل لاہور
قیمت ایک روپیہ

ابواب الصرف
ملک دین محمد اینڈ سنز، اشاعت منزل لاہور
قیمت ایک روپیہ

ماشاء اللہ لاقوۃ الا باللہ

الحمد للہ و المنۃ کہ کتاب لاجواب تحفۂ نایاب المسمّٰی بہ

ابواب الصرف جدید

برائے

ملک دین محمد اینڈ سنز

تاجرانِ کتب کشمیری بازار بلڈ روڈ

لاہور "پاکستان"

بسم الله الرحمٰن الرحیم

الحمد لله الذی خلق الانسان وعلمه البیان والتبیان والصلوٰة والسلام علی افضل الرسل محمد رسول الانس والجان وعلی آله واصحابه الذین تصرفوا عنان تحقیقهم الی اعلاء کلمة الرحمٰن **اما بعد** بر ضمائر طالبان علم تصریف مخفی نماند که این مختصریست مسمی **ابواب الصرف جدید** که ترتیب ابواب متصرفه وانضباط قواعد صرفیه را انتهائیست نافع وتهذیب صیغ صرف صغیر وکبیر وضبط مسائل کتب درسیه را قانونیست جامع اگرچه قبل ازین کتابی مسمی بابواب الصرف نیز بقالب طبع در آمده اما خالی از لباس تعلیلات وعاری از حلیه توضیحات بود وطلبه را چنانکه باید مفید نیفتاده پس بنابر افاده طلاب درضمن هر باب این کتاب فوائد عجیبه وامثله غریبه وتوضیحات نادره وتعریفات مفیده وتعلیلات ضروریه بنهایت شرح وبسط که مبتدیان را در علم صرف بدان احتیاج هیفتد ذکر کرده برائے ترغیب طالبان وارشاد راغبان درعقب هر باب قوانین نافعه مختصره بعبارت سهل وآسان مندرج کرده وبیشتر قواعد صرفیه درسلک ضبط درآورده در توضیح بیان آن سعی بلیغ بکار برده تا مبتدیان از نفع برگیرند واز وضوح بیان او بهره مند شوند وبزودی بمدارج علمیت ترقی بکنند والله ولی التوفیق وبیده ازمة التحقیق ۵

پس بدانکه مجموعه ابواب ثلاثی مجرد شش اند باعتبار استقرار زیراکه قسمت عقلی مقتضی آن بود که برائے هر ماضی سه مستقبل باختلاف حرکات عین مے آمد پس برین قیاس نه باب مے شد لیکن سه باب را بجهت ثقالت انا ختما لا تش ساقط کردند شش باقی ماند سه از آن فَعَلَ يَفْعِلُ چون ضَرَبَ يَضْرِبُ وفَعَلَ يَفْعُلُ چون نَصَرَ يَنْصُرُ فَعِلَ يَفْعَلُ چون سَمِعَ يَسْمَعُ واین را اصول خوانند که حرکت عین

مستقبل مخالف حرکت عین ماضی است وسازآن فَعَلَ یَفْعُلُ چون فَتَحَ یَفْتَحُ وَفَعِلَ یَفْعِلُ چون حَسِبَ یَحْسِبُ وَفَعُلَ یَفْعُلُ چون کَرُمَ یَکْرُمُ و این را فروع میخوانند زیرا کہ حرکت عین مستقبل موافق حرکت عین ماضی است۔

باب اوّل

صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ بفتح العین فی الماضی وکسرها فی الغیر الضَّرْبُ زدن وبرف زمین رفتن وپدید کردن مثل ضَرَبَ یَضْرِبُ ضَرْبًا فهو ضَارِبٌ وضُرِبَ یُضْرَبُ ضَرْبًا فهو مَضْرُوْبٌ لَمْ یَضْرِبْ لَمْ یُضْرَبْ لَا یَضْرِبُ لَا یُضْرَبُ لَنْ یَضْرِبَ لَنْ یُضْرَبَ الامر منه اِضْرِبْ لِتُضْرَبْ لِیَضْرِبْ لِیُضْرَبْ والنهی عنه لَا تَضْرِبْ لَا تُضْرَبْ لَا یَضْرِبْ لَا یُضْرَبْ الظرف منه مَضْرِبٌ مَضْرِبَانِ مَضَارِبُ وَمُضَیْرِبٌ وَالآلة منه مِضْرَبٌ مِضْرَبَانِ مَضَارِبُ وَمُضَیْرِبٌ والمؤنث منه مِضْرَبَةٌ مِضْرَبَتَانِ مَضَارِبُ وَمُضَیْرِبَةٌ مِضْرَابٌ مِضْرَابَانِ مَضَارِیْبُ وَمُضَیْرِیْبٌ وَمُضَیْرِبَةٌ افعل التفضیل منه اَضْرَبُ اَضْرَبَانِ اَضْرَبُوْنَ اَضَارِبُ وَاُضَیْرِبُ وَالمؤنث منه ضُرْبٰی ضُرْبَیَانِ ضُرْبَیَاتٌ ضُرَبٌ ضُرَیْبٰی وجہ تقدیم این باب آن باشد کہ کسرہ در عین مضارع اصلی است

صرف کبیر فعل ماضی معلوم ثلاثی مجرد صحیح از باب فَعَلَ یَفْعِلُ ضَرَبَ ضَرَبَا ضَرَبُوْا ضَرَبَتْ ضَرَبَتَا ضَرَبْنَ ضَرَبْتَ ضَرَبْتُمَا ضَرَبْتُمْ ضَرَبْتِ ضَرَبْتُمَا ضَرَبْتُنَّ ضَرَبْتُ ضَرَبْنَا واضح باد کہ ماضی فعلے را گویند کہ دلالت کند بر وقوع معنی در زمانہ گذشتہ وآخرش مبنی باشد بر فتح چون ضَرَبَ بزد آن یک مرد بزمانہ گذشتہ ومعلوم ومعروف فعلے را گویند کہ منسوب بفاعل جلی یا خفی باشد نحو خَلَقَ اللّٰهُ وَیَخْلُقُ ومجهول کہ چنان نبود نحو خُلِقَ العَالَمُ وَیُخْلَقُ وثلاثی آنکہ در وسہ حرف اصلی باشد چون ضَرَبَ ومجرد فعلے را خوانند کہ جز حروف ثلثہ یا اربعہ

اصلی زیادتی در ماضی نداشته باشد چون نَصَرَ وَضَرَبَ وَبَعْثَرَ وَعَرْقَبَ و صحیح آن باشد که در حروف اصلی وے حرف علت وہمزہ وتضعیف یعنی دو حرف اصلی وے از یک جنس نباشد وحرف علت واؤ و یاء والف را گویند که مجموعہ وے وآی باشد ضَرَبَ فعل ماضی را از ضَرْبًا که مصدر است بنا کردند حرف اول را مفتوح بر حال خود بگذاشتند وثانی را حرکت فتحه دادند وثالث را مبنی بر فتح نمودند وتنوین تمکن برائے بنا کردن فعل حذف کردند زیرا که تنوین علامت اسم است وَالْفِعْلُ لَا يَقْبَلُ عَلَامَةَ الْاِسْمِ اما تنوین ترنم علامت اسم نیست كَمَا بُسِطَ فِي الْكُتُبِ الْمَبْسُوطَةِ تا از ضَرْبًا ضَرَبَ شد صرف

کبیر فعل ماضی مجهول ثلاثی مجرد صحیح

از باب فَعَلَ يَفْعِلُ ضُرِبَ ضُرِبَا ضُرِبُوا ضُرِبَتْ ضُرِبَتَا ضُرِبْنَ ضُرِبْتَ ضُرِبْتُمَا ضُرِبْتُمْ ضُرِبْتِ ضُرِبْتُمَا ضُرِبْتُنَّ ضُرِبْتُ ضُرِبْنَا مجهول فعلے را گویند که نسبت فعل در آن بمفعول باشد یعنی آنکه کار برو واقع شده باشد چون ضُرِبَ زده شد آن یک مرد بزمانه گذشته ماضی مجهول را از ماضی معلوم گیرند و طریق اخذ آنست که فای فعل را ضم کنند وعین فعل را کسره اگر ماضی مفتوح العین یا مضموم العین باشد اما اگر مکسور العین باشد پس کسره بحال خود باقی ماند ولام کلمه را برحالت خود میگذارند واین طریق مخصوص بثلاثی مجرد است اما در ما ورائے ثلاثی مجرد مجهول ہر حرفی که متحرک باشد اورا ضمه داده شود بجز ما قبل آخر وما قبل آخر را کسره وحروف ساکن بدستور گذاشته شود صرف

کبیر فعل مضارع معلوم صحیح

از باب فَعَلَ يَفْعِلُ يَضْرِبُ يَضْرِبَانِ يَضْرِبُوْنَ تَضْرِبُ تَضْرِبَانِ يَضْرِبْنَ تَضْرِبُ تَضْرِبَانِ تَضْرِبُوْنَ تَضْرِبِيْنَ تَضْرِبَانِ تَضْرِبْنَ اَضْرِبُ نَضْرِبُ مضارع فعلے را گویند که دلالت کند بر وقوع معنی بزمانه موجود یا آینده چون يَضْرِبُ میزند یا خواهد زد آن یک مرد بزمانه حال یا آینده وفعل مضارع را از فعل ماضی گیرند بزیادتی یک حرف از حروف اَتَيْنَ در اول وی این حروف را زوائد اربعه خوانند زیرا که بر اصل بناء زاید میشود واین حروف باستثنائے چہار باب که ماضی آن

چهار حرفی باشد علی الدوام مفتوح باشد الف در یک صیغه می آید چون نون چون أَضْرِبُ وَنَضْرِبُ ویا در چهار کلمه چون يَضْرِبُ يَضْرِبَانِ يَضْرِبُونَ يَضْرِبْنَ وتا در پنج صیغه چون تَضْرِبُ تَضْرِبَانِ تَضْرِبُونَ تَضْرِبِيْنَ تَضْرِبْنَ فعل مضارع بمعنی حال واستقبال آید چنانچه گذشت وهرگاه در ولام مفتوح داخل شود معنے حال را بود چون لَيَضْرِبُ یعنی میزند آن یک مرد واگر سین وَسَوْفَ در آید استقبال را بود چون سَيَضْرِبُ وَسَوْفَ يَضْرِبُ قریب است که خواهد زد آن یکمرد

صرف کبیر فعل مضارع مجهول يُضْرَبُ يُضْرَبَانِ يُضْرَبُوْنَ تُضْرَبُ تُضْرَبَانِ يُضْرَبْنَ تُضْرَبُ تُضْرَبَانِ تُضْرَبُوْنَ تُضْرَبِيْنَ تُضْرَبَانِ تُضْرَبْنَ أُضْرَبُ نُضْرَبُ چون خواهند که مضارع مجهول بنا کنند حرف مضارع را ضم کنند وما قبل آخر را مفتوح گردانند وآخرش را بر حال خود میگذارند چون يُضْرَبُ زده میشود آن یک مرد در زمانهٔ موجوده یا زده خواهد شد بزمانهٔ آینده۔

صرف کبیر اسم فاعل ضَارِبٌ ضَارِبَانِ ضَارِبُوْنَ ضَرَبَةٌ ضُرَّابٌ ضُرَّبٌ ضُرُبٌ ضُرَبَاءُ ضُرْبَانٌ ضِرَابٌ أَضْرَابٌ ضَرْبٌ ضُرُوْبٌ ضُوَيْرِبٌ ضَارِبَةٌ ضَارِبَتَانِ ضَارِبَاتٌ ضَوَارِبُ ضُرَّبٌ ضُوَيْرِبَةٌ باید دانست که ضَارِبٌ صیغه واحد مذکر اسم فاعل است واسم فاعل اسمی است که دلالت کند بر کننده کارے واو را از فعل مضارع معلوم میگیرند پس از يَضْرِبُ که فعل مضارع است چون اسم فاعل بنا کنند حرف مضارع که یا است حذف کنند وفا کلمه را مفتوح وما بعدش الف مقصوره که علامت اسم فاعل است در آرند وما قبل آخر او بر حالت خود بگذارند ودر آخر تنوین تمکن افزایند ضَارِبٌ میزند آن یکمرد بزمانهٔ حال یا خواهد زد بزمانهٔ استقبال واین طریقه اخذ اسم فاعل از ثلاثی مجرد است اما اسم فاعل از ثلاثی مزید فیه واز رباعی مجرد ومزید فیه چون فعل مستقبل معلوم آن باب باشد چنانکه میم مضموم بجای حرف استقبال نهاده شود وما قبل آخر مکسور گردد اگر مکسور نباشد چون مُكْرِمٌ وَمُدَحْرِجٌ وَمُتَدَحْرِجٌ ضَارِبَانِ صیغه تثنیه مذکر اسم فاعل ضَارِبٌ بنا کرده شد

الف علامت تثنیه درآخرش درآوردند وماقبلش رامفتوح کردند ونون مکسوره عوض
تنوین مفرد یاحرکت مفرد یاعوض هردو عَلَى اخْتِلَافِ الْأَقْوَالِ درآوردند پس درحالت
رفع ضَارِبَانِ ودرحالت نصب جر ضَارِبِيْنَ شد وضَارِبُوْنَ صیغه جمع مذکر اسم
فاعل از ضَارِبٌ بناکرده شد واو ساکن علامت جمع مذکر درآخرش درآوردند وما قبلش
را مبنی برضمه کردند زیراکه اعراب در وسط کلمه جاری نمیشود ونون مفتوحه عوض تنوین مفرد
یاحرکت مفرد یاعوض هردو آوردند ضَارِبُوْنَ شد درحالت رفع وضَارِبِيْنَ شد
درحالت نصب جر وضَرَبَةٌ جمع تکسیر از آن ضَارِبٌ است یعنی میزنند یاخواهند زد
آن همه مردان بزمانه حال یااستقبال چون خواستند که اسم واحد را جمع تکسیر کنند حرف
اول مفتوح بود ثالث ورابع رانیز فتح دادند والف مقصوره را حذف کردند وعوض آن
تای متحرکه علامت جمع تکسیرست درآخر درآوردند تا از ضَارِبٌ ضَرَبَةٌ شد وضُرَّابٌ
نیز صیغه جمع تکسیرست بناکرده شد از ضَارِبٌ حرف اول را ضمه دادند وثالث را مشدد
ساخته حرکت فتح دادند وبعد از مشدد الف جمع تکسیر درآوردند فاعل را حذف کردند ضُرَّابٌ
شد یعنی میزنند یاخواهند زد آن همه مردان درزمانه حال یاآینده ضُرَّبٌ نیز جمع تکسیر
است از ضَارِبٌ بناکرده شد فتحه حرف اول را بالضمه بدل کردند والف مقصوره را حذف
وما قبل آخر را مفتوح مشدد ساختند وآخر را برحال خود بگذاشتند ضُرَّبٌ شد وضُرَبٌ
ضُرَبَاءُ ضُرْبَانٌ ضِرَابٌ أَضْرَابٌ ضُرَّبٌ ضُرُوْبٌ همه اوزان جمع تکسیر که از ضَارِبٌ
بناکرده شدند وتغیری درآن بهمان قیاس است که تسطیر یافته ونزد علمائی این فن جمع
تکسیر آنست که بنای مفرد دران سلامت نماند ضُوَيْرِبٌ تصغیر ضَارِبٌ است یعنی
اندک زننده آن یک مرد درزمان حال یااستقبال تصغیر تغیر لفظ را گویند تا دلالت کند بر
حقارت یا قلت مدلولش . وبرائی ترحم وتعظیم نیز مے آید چون خواستند که از اسماء
مکبره مصغره بناکنند فتحه فا را بالضمه بدل نمودند والف مقصوره را بواو مفتوحه وسوم
جا یائے ساکنه علامت تصغیر درآوردند وما قبل آخر وآخر را نیز برحال خود بگذاشتند
وضُوَيْرِبَةٌ صیغه واحد مؤنث اسم فاعل مصغر است یعنے اندک

زننده یک زن در زمانہ حال یا استقبال وَضَوَارِبُ وَضُرَّبٌ جمع تکسیر ضَارِبَۃٌ است

صرف کبیر اسم مفعول ثلاثی مجرد صحیح۔ از باب فَعَلَ یَفْعِلُ

مَضْرُوْبٌ مَضْرُوْبَانِ مَضْرُوْبُوْنَ مَضْرُوْبَۃٌ مَضْرُوْبَتَانِ مَضْرُوْبَاتٌ مَضَارِیْبُ مُضَیْرِیْبٌ مُضَیْرِبَۃٌ اسم مفعول اسمی است کہ دلالت کند بر ذاتی کہ فعل بر وی واقع شدہ باشد و آن ساختہ شود از فعل مضارع مجہول پس علامت مضارع را دور باید کرد و میم مفتوح در اول او باید آورد و عین کلمہ را ضمہ و میان عین و لام واو مفعول آوردہ شود و لام کلمہ را تنوین دادہ شود تحلاہ مَضْرُوْبٌ صیغہ واحد مذکر اسم مفعول را از یُضْرَبُ بنا کردند یُضْرَبُ صیغہ واحد مذکر غائب فعل مضارع مجہول بود چون خواستند کہ واحد مذکر اسم مفعول بنا کنند حرف مضارع را کہ یا است حذف کردند و بجایش میم مفتوح در آوردند و میان ضاد و را، واو مفعول افزودند و آخرش را منون بتنوین تمکن کردند یُضْرَبُ مَضْرُوْبٌ شد یعنی زدہ میشود یا زدہ خواہد شد آن یک مرد در زمانہ حال یا استقبال و این طریقہ اخذ اسم مفعول از ثلاثی مجرد است اما اسم مفعول غیر از ثلاثی مجرد چون فعل مستقبل مجہول آن باب باشد چنانکہ میم مضموم بجائے حرف استقبال نہادہ شود ما قبل آخر مفتوح کردہ شود چون مُکْرَمٌ وَ مُدَحْرَجٌ مَضْرُوْبَانِ صیغہ تثنیہ اثل ضَارِبَتَانِ وَمَضْرُوْبُوْنَ صیغہ جمع مثل ضَارِبُوْنَ است وَمَضْرُوْبَۃٌ وَمَضْرُوْبَتَانِ وَمَضْرُوْبَاتٌ کَضَارِبَۃٌ وَضَارِبَتَانِ وَضَارِبَاتٌ وَمَضَارِیْبُ جمع تکسیر مَضْرُوْبٌ وَمَضْرُوْبَۃٌ ہر دو است چون خواستند کہ اسم واحد را جمع تکسیر کنند حرف اول مفتوح بود ثانی را فتح دادند سوم جا الف علامت جمع تکسیر در آوردند حرفی کہ ما بعد الف جمع تکسیر بود آنرا کسرہ دادند و ساکن ما قبل او مکسور آنرا بیا بدل کردند و تائی واحد را حذف کردند و تنوین تمکن را بواسطہ منع صرف حذف کردند مَضَارِیْبُ شد یعنی زدہ مے شوند یا زدہ خواہند شد آن ہمہ مردان یا زنان در زمانہ حال و استقبال مُضَیْرِیْبٌ تصغیر مَضْرُوْبٌ وَ مُضَیْرِیْبَۃٌ تصغیر مَضْرُوْبَۃٌ است و تغیرش سابقا گذشت مُضَیْرِیْبٌ اندک زدہ میشود یا

زده خواهد شد آن یک مرد مَضْرِبَۃٌ اندک زده میشود یا زده خواهد شد آن یک زن بزمانہ حال یا استقبال صرف کبیر فعل جحد معلوم لَمْ یَضْرِبْ لَمْ یَضْرِبَا لَمْ یَضْرِبُوْا لَمْ تَضْرِبْ لَمْ تَضْرِبَا لَمْ یَضْرِبْنَ لَمْ تَضْرِبْ لَمْ تَضْرِبَا لَمْ تَضْرِبُوْا لَمْ تَضْرِبِیْ لَمْ تَضْرِبَا لَمْ تَضْرِبْنَ لَمْ اَضْرِبْ لَمْ نَضْرِبْ صرف کبیر فعل جحد مجهول لَمْ یُضْرَبْ لَمْ یُضْرَبَا لَمْ یُضْرَبُوْا لَمْ تُضْرَبْ لَمْ تُضْرَبَا لَمْ یُضْرَبْنَ لَمْ تُضْرَبْ لَمْ تُضْرَبَا لَمْ تُضْرَبُوْا لَمْ تُضْرَبِیْ لَمْ تُضْرَبَا لَمْ تُضْرَبْنَ لَمْ اُضْرَبْ لَمْ نُضْرَبْ ہرگاہ لَمْ بر فعل مضارع آید ویرا بمعنے ماضی منفی گرداند و مسمی بنفی جحد شود و جحد بمعنی جحود است یعنی دانستہ انکار کردن چون ماضی متحقق الوقوع است لہذا نفیش را جحد نامیدند و لَمْ در آخر چہار صیغہ جزم کند اگر حرف علت نبود چون لَمْ یَضْرِبْ لَمْ تَضْرِبْ لَمْ اَضْرِبْ لَمْ نَضْرِبْ واگر بود بیفگند چون لَمْ یَدْعُ واز ہفت محل نون اعرابی را کہ علامت رفع است ساقط گرداند چون لَمْ یَضْرِبَا لَمْ یَضْرِبُوْا لَمْ تَضْرِبَا لَمْ تَضْرِبُوْا لَمْ تَضْرِبِیْ لَمْ تَضْرِبَا لَمْ یَضْرِبْنَ و لَمْ تَضْرِبْنَ کہ جمع مؤنث غائب و حاضر است بحال خود دارد و لَمْ یَضْرِبْ نزد آن یکمرد در زمانہ گذشتہ لَمْ یُضْرَبْ نزدہ شد آن یکمرد بزمانہ گذشتہ و باقی صیغہا ہمین قیاس باید نمید صرف کبیر فعل نفی معلوم لَا یَضْرِبُ لَا یَضْرِبَانِ لَا یَضْرِبُوْنَ لَا تَضْرِبُ لَا تَضْرِبَانِ لَا یَضْرِبْنَ لَا تَضْرِبُ لَا تَضْرِبَانِ لَا تَضْرِبُوْنَ لَا تَضْرِبِیْنَ لَا تَضْرِبَانِ لَا تَضْرِبْنَ لَا اَضْرِبُ لَا نَضْرِبُ صرف کبیر فعل نفی مجهول لَا یُضْرَبُ لَا یُضْرَبَانِ لَا یُضْرَبُوْنَ لَا تُضْرَبُ لَا تُضْرَبَانِ لَا یُضْرَبْنَ لَا تُضْرَبُ لَا تُضْرَبَانِ لَا تُضْرَبُوْنَ لَا تُضْرَبِیْنَ لَا تُضْرَبَانِ لَا تُضْرَبْنَ لَا اُضْرَبُ لَا نُضْرَبُ بدانکہ کلمہ مَا و لَا تغیرے در لفظ مضارع ندہد آرے تغیر معنوی پیدا میکند یعنی فعل مثبت را بمعنی منفی گرداند زیراکہ لفظ مَا و لَا ہر دو موضوع است برای نفی و فرق میان ہر دو آنکہ لَا موضوع است برائے تعمیم نفی در زمان حال واستقبال و مَا بالخصوص برائے نفی حال و استعمال مَا بر مضارع قلیل است چون خواہند کہ فعل مضارع منفی بنا کنند حرف نفی یعنی مَا یا لَا بر مضارع مثبت داخل کنند چون

از یَضْرِبُ لَا یَضْرِبُ و از یُضْرَبُ لَا یُضْرَبُ لَا یَضْرِبُ نمیزند یا نخواهد زد آن یکمرد در زمانہ حال یا استقبال لَا یُضْرَبُ زدہ نمیشود یا نخواہد شد آن یکمرد در زمانہ حال یا استقبال۔

صرف کبیر فعل نفی مؤکد معلوم بِلَنْ ناصبہ لَنْ یَضْرِبَ لَنْ یَضْرِبَا لَنْ یَضْرِبُوْا لَنْ تَضْرِبَ لَنْ تَضْرِبَا لَنْ یَضْرِبْنَ لَنْ تَضْرِبَ لَنْ تَضْرِبَا لَنْ تَضْرِبُوْا لَنْ تَضْرِبِیْ لَنْ تَضْرِبَا لَنْ تَضْرِبْنَ لَنْ اَضْرِبَ لَنْ نَضْرِبَ صرف کبیر فعل نفی مؤکد مجہول بِلَنْ ناصبہ لَنْ یُضْرَبَ لَنْ یُضْرَبَا لَنْ یُضْرَبُوْا لَنْ تُضْرَبَ لَنْ تُضْرَبَا لَنْ یُضْرَبْنَ لَنْ تُضْرَبَ لَنْ تُضْرَبَا لَنْ تُضْرَبُوْا لَنْ تُضْرَبِیْ لَنْ تُضْرَبَا لَنْ تُضْرَبْنَ لَنْ اُضْرَبَ لَنْ نُضْرَبَ بدانکہ ناصبہ چہار حرف اند اَنْ و لَنْ و کَیْ و اِذَنْ چنانچہ شاعرے گوید ؎ اَنْ و لَنْ پس کَیْ اِذَنْ این چار حرف معتبر نصب مستقبل کنند این جملہ دائم اقتضاء۔ این حروف چون در فعل مستقبل در آیند آن فعل منصوب گردد چنانچہ لَنْ یَضْرِبَ اَنْ یَضْرِبَ کَیْ یَضْرِبَ اِذَنْ یَضْرِبَ و نونہائے کہ عوض رفعی است بآن ساقط شوند چون لَنْ یَضْرِبَا لَنْ یَضْرِبُوْا لَنْ تَضْرِبَا لَنْ تَضْرِبُوْا لَنْ تَضْرِبِیْ و در دو محل ہیچ عمل نمیکنند آن دو محل صیغہ جمع مؤنث غائب حاضر است چون لَنْ یَضْرِبْنَ و لَنْ تَضْرِبْنَ زیراکہ آخر ایشہا مبنی است وَالْمَبْنِیُّ مَالَا یَتَغَیَّرُ اٰخِرُہٗ بِاِخْتِلَافِ الْعَوَامِلِ عَلَیْہِ وچونکہ لَنْ مضارع مثبت را بمعنی نفی تاکید مستقبل گرداند لہٰذا این صرف را فعل نفی مؤکد می نامند لَنْ یَضْرِبَ ہرگز نخواہد زد آن یکمرد در زمانہ استقبال لَنْ یُضْرَبَ ہرگز زدہ نخواہد شد آن یکمرد در زمانہ استقبال

صرف کبیر فعل امر حاضر معلوم۔ اِضْرِبْ اِضْرِبَا اِضْرِبُوْا اِضْرِبِیْ اِضْرِبَا اِضْرِبْنَ اِضْرِبْ بزن تو یکمرد در زمانہ استقبال امر حاضر را شش صیغہ است امر حاضر را از فعل مستقبل حاضر معلوم گیرند و طریقہ اخذ آنست کہ حرف مستقبل کہ تا است از اول وی اندازند پس اگر ما بعدش ساکن بود بجائیش ہمزہ وصول مضموم آرند اگر عین کلمہ مضموم بود چون اُنْصُرْ وگرنہ مکسور چون اِضْرِبْ وَاسْمَعْ و حرکت آخر و نون عوض رفع را بوقفی بیندازند چون اِضْرِبَا اِضْرِبُوْا اِضْرِبِیْ وچون این ہمزہ متصل شود بما قبل خود ساقط گردد در عبارت و تلفظ و در کتابت باقی ماند چون فَاضْرِبْ ثُمَّ اضْرِبْ واگر ما بعد حرف مضارع متحرک باشد احتیاج بہمزہ نباشد لہٰذا ہمچنان بنا کنند و حرکت آخر و نون عوض رفع کہ در آخر مستقبل باشد بوقفی ساقط شود پس در باب تَفْعِیْل

امر حاضر برین جہ باشد صَرِّفْ صَرِّفَا صَرِّفُوا صَرِّفِي صَرِّفَا صَرِّفْنَ وبرین قیاس بود
درباب مُفَاعَلہ چون ضَارِبْ ضَارِبَا ضَارِبُوا ضَارِبِي ضَارِبَا ضَارِبْنَ ودر باب
تَفَاعُل تَضَارَبْ تَضَارَبَا تَضَارَبُوا تَضَارَبِي الخ ودرباب فَعْلَلَۃٌ دَحْرِجْ دَحْرِجَا
دَحْرِجُوا الخ ونون جمع بحال خود ماند چون اِضْرِبْنَ وحرف علت ہم از آخر ساقط شود چون
اُدْعُ وَارْمِ وَاخْشَ با نون تاکید ثقیلہ اِضْرِبَنَّ اِضْرِبَانِّ اِضْرِبُنَّ اِضْرِبِنَّ
اِضْرِبَانِّ اِضْرِبْنَانِّ باید دانست کہ نون تاکید دو نون است یکی نون ثقیلہ و دوم نون خفیفہ
واین ہر دو نون در افادہ معنی تاکید برابر مگر نزد بعض نون ثقیلہ تاکید زائد است بہ نسبت نون
خفیفہ نون ثقیلہ نون مشدد را گویند و نون خفیفہ نون ساکن را گویند بیا اِضْرِبَنَّ ہر آئینہ بزن
تو یکمرد در زمانہ استقبال با نون تاکید خفیفہ اِضْرِبَنْ اِضْرِبُنْ اِضْرِبِنْ
وَاِضْرِبَنْ دراصل اِضْرِبْ بود چون نون ثقیلہ و خفیفہ بدو متصل شد ما قبل نون مبنی بر فتح
گشت اِضْرِبَنَّ وَاِضْرِبَنْ شد اِضْرِبَانِّ دراصل اِضْرِبَا بود چون نون ثقیلہ بدو متصل شد
آنرا حرکت کسرہ دادند برائی مشابہت بنون تثنیہ اِضْرِبَانِّ شد و در تثنیہ نون خفیفہ نیامد زیرا
کہ نون خفیفہ در آن محل کہ الف باشد نیاید وجہش آنکہ نون خفیفہ دائما ساکن میباشد و الف
نیز ساکن اگر نون خفیفہ در آن محل داخل شود اجتماع ساکنین علی غیر حدہ لازم آید و آن ممنوع
است اِضْرِبُنَّ وَاِضْرِبُنْ دراصل اِضْرِبُوا بود چون نون ثقیلہ و خفیفہ بدو متصل شد التقای
ساکنین شد میان واو و نون واو را حذف کردند و ضمہ را باقی گذاشتند تا دلالت کند بر حذف
واو اِضْرِبُنَّ وَاِضْرِبُنْ شد باقی صیغہا ہمین قیاس باید فہمید صرف کبیر امر
حاضر مجہول لِتُضْرَبْ لِتُضْرَبَا لِتُضْرَبُوا لِتُضْرَبِي لِتُضْرَبَا لِتُضْرَبْنَ لِتُضْرَبْ
باید کہ زدہ شوی تو یکمرد در زمانہ استقبال چون خواہند کہ از صیغہاء فعل مضارع مجہول
صیغہاے فعل امر حاضر مجہول بنا کنند لام مکسور جازمہ اول آنہا در آورند و نون اعرابی را
ساقط نمایند مثلا لِتُضْرَبْ دراصل تُضْرَبُ فعل مضارع مجہول بود چون لام در اولش
در آوردند آخرش را جزم کردند بلام لِتُضْرَبْ شد و ہمین قیاس فہمید صرف کبیر فعل امر
غائب و متکلم معروف و مجہول صرف کبیر امر حاضر مجہول با نون

تاکید ثقیله لِتُضْرِبَنَّ لِتُضْرِبَانِّ لِتُضْرِبُنَّ لِتَضْرِبَنَّ لِتَضْرِبَانِّ لِتَضْرِبْنَانِّ
بانون تاکید خفیفه لِتَضْرِبَنْ لِتَضْرِبُنْ لِتَضْرِبِنْ صرف کبیر امر غائب
معلوم لِيَضْرِبْ لِيَضْرِبَا لِيَضْرِبُوا لِتَضْرِبْ لِتَضْرِبَا لِيَضْرِبْنَ لِأَضْرِبْ لِنَضْرِبْ
لِيَضْرِبْ باید که بزند آن یکمرد در زمانه استقبال لِأَضْرِبْ باید که بزنم من یکمرد یا یکزن در زمانه
استقبال بانون تاکید ثقیله لِيَضْرِبَنَّ لِيَضْرِبَانِّ لِيَضْرِبُنَّ لِتَضْرِبَنَّ لِتَضْرِبَانِّ
لِيَضْرِبْنَانِّ لِأَضْرِبَنَّ لِنَضْرِبَنَّ بانون تاکید خفیفه لِيَضْرِبَنْ لِيَضْرِبُنْ
لِتَضْرِبَنْ لِأَضْرِبَنْ لِنَضْرِبَنْ لِيَضْرِبَنَّ وَلِنَضْرِبَنَّ البته باید که بزند آن یکمرد در زمانه استقبال
صرف کبیر فعل امر غائب مجهول لِيُضْرَبْ لِيُضْرَبَا لِيُضْرَبُوا لِتُضْرَبْ
لِتُضْرَبَا لِيُضْرَبْنَ لِأُضْرَبْ لِنُضْرَبْ لِيُضْرَبْ. باید که زده شود آن یکمرد در زمانهٔ
استقبال لِأُضْرَبْ باید که زده شوم من یکمرد یا یکزن در زمانه استقبال لِيُضْرَبْ در اصل
يُضْرَبُ فعل مضارع مجهول غائب و لِأُضْرَبْ در اصل أُضْرَبُ فعل مضارع مجهول متکلم
بود لام امر مکسور جازم در اولش در آوردند و آخرش را ساکن نمودند بانون تاکید ثقیله
لِيُضْرَبَنَّ لِيُضْرَبَانِّ لِيُضْرَبُنَّ لِتُضْرَبَنَّ لِتُضْرَبَانِّ لِيُضْرَبْنَانِّ لِأُضْرَبَنَّ لِنُضْرَبَنَّ
لِيُضْرَبَنَّ البته باید که زده شود آن یکمرد در زمانهٔ استقبال لِأُضْرَبَنَّ البته باید که زده شوم
من یکمرد یا یک زن در زمانه استقبال. صرف کبیر بانون تاکید خفیفه
لِيُضْرَبَنْ لِيُضْرَبُنْ لِتُضْرَبَنْ لِأُضْرَبَنْ لِنُضْرَبَنْ لِيُضْرَبَنْ البته باید که زده
شود آن یکمرد در زمانه استقبال صرف کبیر فعل نهی حاضر معلوم لَا تَضْرِبْ
لَا تَضْرِبَا لَا تَضْرِبُوا لَا تَضْرِبِي لَا تَضْرِبَا لَا تَضْرِبْنَ بدانکه نهی فعلیست موضوع برائے
طلب ترک حدثی که ماخذ آن فعل است چون خواهند که نهی بنا کنند لائے نهی را اول فعل مضارع
در آوردند و لای نهی در آخر فعل مضارع در پنج محل یعنی واحد مذکر غائب و واحد مؤنث غائب
و واحد مذکر حاضر و دو صیغه حکایت نفس متکلم جزم کند مثل لَمْ اگر در آخر فعل مضارع حرف
علت نباشد و در هفت محل نون اعرابی را هم دور کند و در دو محل در لفظ مضارع هیچ
عمل نکند و نون ثقیله و خفیفه چنانکه در فعل مضارع و امر می آید هم بران طریق در نهی نیز می

ابد لَا تَضْرِبْ مزن تو یکمرد در زمانہ استقبال و آن در اصل تَضْرِبُ فعل مضارع معروف واحد مذکر حاضر بود لائی نہی را درپیش آوردند و آخر را جزم کردند بانون تاکید ثقیلہ
لَا تَضْرِبَنَّ لَا تَضْرِبَانِّ لَا تَضْرِبُنَّ لَا تَضْرِبِنَّ لَا تَضْرِبَانِّ لَا تَضْرِبْنَانِّ لَا تَضْرِبَنَّ البتہ مزن تو یکمرد در زمانہ استقبال۔ بانون تاکید خفیفہ لَا تَضْرِبَنْ لَا تَضْرِبُنْ
لَا تَضْرِبِنْ صرف کبیر فعل نہی حاضر مجہول لَا تُضْرَبْ لَا تُضْرَبَا
لَا تُضْرَبُوْا لَا تُضْرَبِیْ لَا تُضْرَبَا لَا تُضْرَبْنَ بانون تاکید ثقیلہ لَا تُضْرَبَنَّ
لَا تُضْرَبَانِّ لَا تُضْرَبُنَّ لَا تُضْرَبِنَّ لَا تُضْرَبَانِّ لَا تُضْرَبْنَانِّ بانون تاکید خفیفہ
لَا تُضْرَبَنْ لَا تُضْرَبُنْ لَا تُضْرَبِنْ تعلیلہای نہی مجہول بر نہی معروف تعلیلہای نہی بانون ثقیلہ و خفیفہ بر امر حاضر بانون ثقیلہ و خفیفہ قیاس باید کرد صرف کبیر فعل نہی
غائب معلوم لَا یَضْرِبْ لَا یَضْرِبَا لَا یَضْرِبُوْا لَا تَضْرِبْ لَا تَضْرِبَا لَا یَضْرِبْنَ
لَا اَضْرِبْ لَا نَضْرِبْ لَا یَضْرِبْ نزد آن یک مرد در زمانہ استقبال۔ صرف کبیر
فعل نہی غائب مجہول۔ لَا یُضْرَبْ لَا یُضْرَبَا لَا یُضْرَبُوْا لَا تُضْرَبْ لَا تُضْرَبَا
لَا یُضْرَبْنَ لَا اُضْرَبْ لَا نُضْرَبْ لَا یُضْرَبْ زدہ نشود آن یک مرد در زمانہ استقبال
لَا اُضْرَبْ زدہ نشوم من یک مرد یک زن در زمانہ استقبال۔ بانون تاکید ثقیلہ
لَا یُضْرَبَنَّ لَا یُضْرَبَانِّ لَا یُضْرَبُنَّ لَا تُضْرَبَنَّ لَا تُضْرَبَانِّ لَا یُضْرَبْنَانِّ لَا اُضْرَبَنَّ
لَا نُضْرَبَنَّ بانون تاکید خفیفہ لَا یُضْرَبَنْ لَا یُضْرَبُنْ لَا تُضْرَبَنْ
لَا اُضْرَبَنْ لَا نُضْرَبَنْ

باب دوم

صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد باب فَعَلَ یَفْعُلُ بفتح العین فی الماضی وضمہا فی الغبر النُّصْرَۃُ وَالنَّصْرُ یاری کردن نَصَرَ یَنْصُرُ نَصْرًا فَهُوَ نَاصِرٌ وَنُصِرَ یُنْصَرُ نَصْرًا فَذَاکَ مَنْصُوْرٌ لَمْ یَنْصُرْ لَمْ یُنْصَرْ لَا یَنْصُرُ لَا یُنْصَرُ لَنْ یَنْصُرَ لَنْ یُنْصَرَ الامر منہ اُنْصُرْ لِتُنْصَرْ لِیَنْصُرْ لِیُنْصَرْ والنہی عنہ لَا تَنْصُرْ لَا تُنْصَرْ لَا یَنْصُرْ لَا یُنْصَرْ والظرف منہ مَنْصَرٌ مَنْصَرَانِ مَنَاصِرُ وَمُنَیْصِرٌ والآلۃ منہ مِنْصَرٌ مِنْصَرَانِ مَنَاصِرُ وَمُنَیْصِرٌ مِنْهُمْ

مِنْصَرَتَانِ مَنَاصِرُ وَمُنَيْصِرَةٌ مِنْصَارٌ مِنْصَارَانِ مَنَاصِيْرُ مُنَيْصِيْرٌ وَمُنَيْصِيْرَةٌ
وَافْعَلُ لتفضيل منه اَنْصَرُ اَنْصَرَانِ اَنْصَرُوْنَ اَنَاصِرُ وَاُنَيْصِرٌ والمؤنث منه نُصْرٰى
نُصْرَيَانِ نُصْرَيَاتٌ نُصَرٌ وَنُصَيْرٰى وجه تقویم این باب بر تقسیم آن باشد که با ضَرَبَ
موافق است در فتح عین ماضی این باب کثیر الاستعمال ست لیکن مثال اوی و اجوف و ناقص یائی
ازین باب نمی آید و تعلیلهای این باب بر تعلیلهای باب ضَرَبَ قیاس باید کرد مگر چند بحثها
که در آن باب ذکر نیافته در ینجا بیان میکنیم بِعَوْنِ اللّٰهِ وَتَوْفِیْقِهٖ بدانکه مَنْصَرٌ صیغه واحد اسم ظرف است
وظرف اسمی است که بر معنی وقت دلالت کند و آنرا ظرف زمان گویند و آنکه بر معنی جاے دلالت
کند آنرا ظرف مکان گویند و در عبارت دیگر اسمی را گویند که دلالت میکند بر جائی صدور فعل یا
وقت صدور فعل علامت ظرف زمان آنکه بجواب سوال مَتٰی واقع شود چون مَتَی الْقِتَالُ اَیْ فِیْ
رَجَبَ و علامت ظرف مکان آنکه بجواب سوال اَیْنَ واقع شود چون اَیْنَ زَیْدٌ اَیْ فِی السُّوْقِ
چون خواهند که اسم ظرف زمان و مکان بنا کنند علامت مضارع که یکی از حروف اربعه زائده است
حذف کنند بعد حذف حرف مضارع میم مفتوح در اولش در آرند و عین کلمه را فتح دهند اگر مضموم باشد
واگر مفتوح باشد بحال خود بماند مگر در مثال و همچنین اگر مکسور باشد یعنی عین کلمه بحال خود بماند مگر در
ناقص و مضاعف که ظرف اینها مطلقا بفتح عین آید و لام کلمه را تنوین ملحق کنند مثلا مَنْصَرٌ را
از یَنْصُرُ بنا کردند یائی حرف مضارع حذف کردند و بعد حذف آن میم مفتوح در آوردند و ماقبل آخر
را فتح دادند زیرا که مضموم است آخر را متون بتنوین تمکن کردند مَنْصَرٌ شد ای جاے یاری کردن
و زمانه یاری کردن صیغه واحد اسم ظرف و مَنْصَرَانِ صیغه تثنیه و مَنَاصِرُ جمع است و مُنَیْصِرٌ
تصغیر مَنْصَرٌ است مَنْصَرٌ اسم مکبر بود چون خواستند که اسم مکبر را مصغر کنند حرف اول را ضم دادند
وثانی را مفتوح نمودند و سوم جا یای تصغیر در آوردند مُنَیْصِرٌ شد و مِنْصَرٌ صیغه آله است و اسم
آله اسمی است که دلالت کند بواسطه فعل ای چیزیکه بذریعه استعانت او فعل از فاعل صادر شود
آنرا از فعل مضارع ساخته شود باین طریقه که علامت فعل مضارع را حذف کنند و میم مکسور در اول
او در آرند و عین کلمه را فتح دهند اگر مفتوح نباشد ورنه بحال خود بماند و لام کلمه را تنوین لاحق
کنند زیرا که تنوین خاصه اسم است مثلا مِنْصَرٌ صیغه آله است چون خواستند که اسم آله بنا کنند لیئے

حرف مضارع را دور کردند و بجایش میم مکسور در آوردند حرکت ما قبل آخر را بفتحه بدل کردند و آخر را
منون بتنوین تمکن کردند مِنْصَرٌ شد یک آله یاری کردن صیغه واحد اسم مِنْصَرَانِ و مَنَاصِرُ
صیغه تثنیه و جمع آله است و مُنَيْصِرٌ تصغیر مِنْصَرٌ است ای اندک آله یاری کردن و گاه باشد که
بعد عین کلمه الف زیاده کنند یا بعد لام کلمه تا زیاده کنند پس دیگر دو صیغه اسم آله ظاهر شوند چون
مِنْصَارٌ مِنْصَارَانِ مَنَاصِيْرُ و مِنْصَرَةٌ مِنْصَرَتَانِ مَنَاصِرُ و مُنَيْصِرَةٌ تصغیر مِنْصَرَةٌ
و مَنَاصِيْرُ جمع تکسیر مِنْصَارٌ است مُنَيْصِيْرٌ تصغیر مِنْصَارٌ است اَنْصَرُ صیغه اسم تفضیل
است و اسم تفضیل اسمی است که دلالت کند بر زیادت معنی فاعلیت به نسبت دیگر چون زَیْدٌ
اَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو یعنی زید زیاده است از عمرو در فضل و اسم تفضیل ساخته می‌شود از فعل مضارع
باین طریق که علامت مضارع که یا است حذف کنند و همزه اسم تفضیل بجایش در آوردند و عین کلمه
را فتح دهند اگر مفتوح نباشد و رنه بحالت خود باند و لام کلمه را بحالت خود ای رفع بگذارند و
این طریقه اخذ اسم تفضیل مذکر است مثلاً اَنْصَرُ صیغه اسم تفضیل واحد مذکر از یَنْصُرُ بنا کرده شده
حرف مضارع دور کردند بجایش همزه مفتوحه برائے وزن اَفْعَلُ در آوردند و حرکت ما قبل
آخر را بفتحه بدل کردند و آخر را معرب باعراب غیر منصرف کردند اَنْصَرُ شد ای بسیار یاری
کننده یک مرد و چون صیغه مؤنث از اسم تفضیل بنا کنند بعد حذف علامت مضارع
فا کلمه را ضمه دهند و عین کلمه ساکن کنند و بعد لام الف مقصوره که علامت تانیث است
لاحق سازند و لام کلمه را فتح دهند مثلاً نُصْرٰی صیغه اسم تفضیل واحد مؤنث است از یَنْصُرُ
بنا کرده شد علامت فعل مضارع را دور کردند بعده نون را ضمه دادند و صاد را ساکن
و را را فتحه و بعد را الف مقصوره افزودند نُصْرٰی شد ای بسیار یاری کننده یک زن و اگر
خواهی که صیغه واحد مؤنث اسم تفضیل از واحد مذکر بنا کنی همزه اَنْصَرُ را حذف کن و فای
کلمه را که نون است ضمه ده و عین کلمه را که صاد است ساکن ساز و بجا الف مقصوره برائے
علامت تانیث ملحق کن و ما قبلش مبنی بر فتح نُصْرٰی بانِ صیغه تثنیه مؤنث اسم تفضیل و نُصْرَیَاتٌ
جمع وے و نُصَرٌ جمع تکسیر نُصْرٰی و نُصَيْرٰی تصغیر نُصْرٰی است

صرف کبیر فعل ماضی معلوم ثلاثی مجرد از باب فَعَلَ یَفْعُلُ نَصَرَ نَصْرًا

نَصَرُوْا نَصَرْتَ نَصَرْتُمَا نَصَرْتُمْ نَصَرْتِ نَصَرْتُمَا نَصَرْتُنَّ نَصَرْتُ
نَصَرْنَا۔ نَصَرَ یاری کرد آن یکمرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب نَصَرَتْ یاری کرد
آن یک زن در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مؤنث غائب نَصَرْتَ یاری کردی تو یکمرد در زمانہ گذشتہ
صیغہ واحد مذکر حاضر نَصَرْتِ یاری کردی تو یک زن در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مؤنث حاضر
نَصَرْتُ یاری کردم من یکمرد یا یک زن در زمانہ گذشتہ واحد متکلم ۔ صارف کبیر فعل
ماضی مجہول از باب فَعَلَ یَفْعُلُ نُصِرَ نُصِرَا نُصِرُوْا نُصِرَتْ نُصِرَتَا نُصِرْنَ
نُصِرْتَ نُصِرْتُمَا نُصِرْتُمْ نُصِرْتِ نُصِرْتُمَا نُصِرْتُنَّ نُصِرْتُ نُصِرْنَا نُصِرَا یاری کردہ
شدند آن دو مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر غائب مجہول نُصِرَتَا یاری کردہ شدند آن دو زنان
در زمانہ گذشتہ صیغہ تثنیہ مؤنث غائب نُصِرْتُمَا یاری کردہ شدید شما دو مرد در زمانہ
گذشتہ صیغہ تثنیہ مذکر حاضر یا یاری کردہ شدید شما دو زن نُصِرْنَا یاری کردہ شویم ما دو مرد
یا دو زن یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان در زمانہ گذشتہ صیغہ تثنیہ و جمع متکلم مع الغیر صارف کبیر
فعل مضارع معروف از باب فَعَلَ یَفْعُلُ یَنْصُرُ یَنْصُرَانِ یَنْصُرُوْنَ تَنْصُرُ
تَنْصُرَانِ یَنْصُرْنَ تَنْصُرُ تَنْصُرَانِ تَنْصُرُوْنَ تَنْصُرِیْنَ تَنْصُرَانِ تَنْصُرْنَ اَنْصُرُ نَنْصُرُ
یَنْصُرُوْنَ یاری میکنند یا خواہند کرد آن ہمہ مردان در زمانہ حال یا استقبال صیغہ جمع مؤنث
یَنْصُرْنَ یاری میکنند یا خواہند کرد آن ہمہ زنان در زمانہ حال یا استقبال صیغہ جمع مؤنث
غائب تَنْصُرُوْنَ یاری میکنید یا خواہید کرد شما ہمہ مردان در زمانہ حال یا استقبال
صیغہ جمع مذکر حاضر تَنْصُرْنَ یاری میکنید یا خواہید کرد شما ہمہ زنان در زمانہ حال یا استقبال
صیغہ جمع مؤنث حاضر صارف کبیر فعل مضارع مجہول ۔ از باب فَعَلَ یَفْعُلُ
یُنْصَرُ یُنْصَرَانِ یُنْصَرُوْنَ تُنْصَرُ تُنْصَرَانِ یُنْصَرْنَ تُنْصَرُ تُنْصَرَانِ تُنْصَرُوْنَ تُنْصَرِیْنَ
تُنْصَرَانِ تُنْصَرْنَ اُنْصَرُ نُنْصَرُ تُنْصَرَانِ یاری کردہ میشوی یا کردہ خواہی شد تو یک
زن در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مؤنث حاضر نُنْصَرُ یاری کردہ میشویم یا کردہ
خواہیم شد ما ہمہ مردان یا ہمہ زنان یا دو مردان یا دو زنان در زمانہ حال یا استقبال صیغہ
تثنیہ جمع مذکر و مؤنث متکلم مع الغیر صارف کبیر اسم فاعل ۔ نَاصِرٌ نَاصِرَانِ

نَاصِرُوْنَ نَصَرَۃٌ نُصَّارٌ نُصَّرٌ نُصَرَآءُ نُصْرَانٌ نِصَارٌ اَنْصَارٌ نُصُرٌ نُصُوْرٌ نُوَيْصِرٌ
نَاصِرَۃٌ نَاصِرَتَانِ نَاصِرَاتٌ نَوَاصِرُ نُصَّرٌ نُوَيْصِرَۃٌ نَاصِرٌ یاری میکند یا خواہد کرد یک مرد در
زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر اسم فاعل نَاصِرُوْنَ یاری میکنند یا خواہند کرد
ہمہ مردان در زمانہ حال یا استقبال صیغہ جمع مذکر اسم فاعل وَنَصَرَۃٌ نُصَّارٌ نُصَّرٌ نُصَّرٌ
نُصَرَآءُ نُصْرَانٌ نِصَارٌ اَنْصَارٌ نُصَرٌ نُصُوْرٌ ہمہ جمع تکسیر نَاصِرٌ اند ای یاری میکنند یا
خواہند کرد در زمانہ حال یا استقبال و نُوَيْصِرٌ تصغیر نَاصِرٌ ای اندک یاری کنندہ یک
مرد در زمانہ حال یا استقبال وطریق اخذ ہمہ صیغہا در باب اول بگذشت۔
صرف کبیر اسم مفعول از باب فَعَلَ یَفْعُلُ مَنْصُوْرٌ مَنْصُوْرَانِ مَنْصُوْرُوْنَ
مَنْصُوْرَۃٌ مَنْصُوْرَتَانِ مَنْصُوْرَاتٌ مَنَاصِيْرُ مُنَيْصِيْرٌ وَمُنَيْصِيْرَۃٌ مَنْصُوْرٌ
یاری کردہ میشود یا کردہ خواہد شد یک مرد در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر اسم مفعول
مُنَيْصِيْرٌ تصغیر مَنْصُوْرٌ وَمُنَيْصِيْرَۃٌ تصغیر مَنْصُوْرَۃٌ است مُنَيْصِيْرٌ اندک یاری
کردہ میشود یا کردہ خواہد شد یک مرد وَمُنَيْصِيْرَۃٌ اندک یاری کردہ میشود یا خواہد شد یک
زن در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر اسم مفعول وَمَنَاصِيْرُ جمع تکسیر
مَنْصُوْرٌ یا مَنْصُوْرَۃٌ است۔ صرف کبیر فعل جحد معلوم لَمْ یَنْصُرْ
لَمْ یَنْصُرَا لَمْ یَنْصُرُوْا لَمْ تَنْصُرْ لَمْ تَنْصُرَا لَمْ یَنْصُرْنَ لَمْ تَنْصُرْ لَمْ تَنْصُرَا لَمْ تَنْصُرُوْا
لَمْ تَنْصُرِیْ لَمْ تَنْصُرَا لَمْ تَنْصُرْنَ لَمْ اَنْصُرْ لَمْ نَنْصُرْ۔ صرف کبیر فعل جحد
مجہول لَمْ یُنْصَرْ لَمْ یُنْصَرَا لَمْ یُنْصَرُوْا لَمْ تُنْصَرْ لَمْ تُنْصَرَا لَمْ یُنْصَرْنَ لَمْ تُنْصَرْ
لَمْ تُنْصَرَا لَمْ تُنْصَرُوْا لَمْ تُنْصَرِیْ لَمْ تُنْصَرَا لَمْ تُنْصَرْنَ لَمْ اُنْصَرْ لَمْ نُنْصَرْ۔
صرف کبیر فعل نفی معلوم لَا یَنْصُرُ لَا یَنْصُرَانِ لَا یَنْصُرُوْنَ لَا تَنْصُرُ لَا
تَنْصُرَانِ لَا یَنْصُرْنَ لَا تَنْصُرُ لَا تَنْصُرَانِ لَا تَنْصُرُوْنَ لَا تَنْصُرُوْنَ لَا تَنْصُرِیْنَ
لَا تَنْصُرَانِ لَا تَنْصُرْنَ لَا اَنْصُرُ لَا نَنْصُرُ۔ صرف کبیر فعل نفی مجہول
لَا یُنْصَرُ لَا یُنْصَرَانِ لَا یُنْصَرُوْنَ لَا تُنْصَرُ لَا تُنْصَرَانِ لَا یُنْصَرْنَ لَا تُنْصَرُ
لَا تُنْصَرَانِ لَا تُنْصَرُوْنَ لَا تُنْصَرِیْنَ لَا تُنْصَرَانِ لَا تُنْصَرْنَ لَا اُنْصَرُ لَا نُنْصَرُ۔

لَایَنصُرُ یاری نکرد آن یکمرد در زمانه گذشته صیغه واحد مذکر غائب بحث نفی جحد بلم در فعل مضارع معروف لَم یُنصَر یاری کرده نشد آن یک مرد در زمانه گذشته صیغه واحد مذکر غائب بحث نفی جحد بلم در فعل مضارع مجهول لَا تَنصُرُ یاری نمیکند یا نخواہد کرد آن یک زن در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مؤنث غائب بحث نفی فعل مضارع معروف لَا تُنصَرُ یاری کرده نمیشوی یا کرده نخواہی شد تو یکمرد در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر حاضر بحث نفی فعل مضارع مجہول **صرف کبیر فعل نفی مؤکد معلوم** لَن یَنصُرَ لَن یَنصُرَا لَن یَنصُرُوا لَن تَنصُرَ لَن یَنصُرنَ لَن تَنصُرَ لَن تَنصُرَا لَن تَنصُرُوا لَن تَنصُرِی لَن تَنصُرَا لَن تَنصُرنَ لَن اَنصُرَ لَن نَنصُرَ لَن یَنصُرَ ہرگز یاری نخواہد کرد آن یکمرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی تاکید بلن در فعل مستقبل معروف لَن اَنصُرَ ہرگز یاری نخواہم کرد من یکمرد یا یک زن در زمانہ استقبال صیغہ واحد متکلم بحث نفی تاکید بلن در فعل مستقبل معروف **صرف کبیر فعل نفی مؤکد مجہول از باب فَعَلَ یَفعُلُ** لَن یُنصَرَ لَن یُنصَرَا لَن یُنصَرُوا لَن تُنصَرَ لَن یُنصَرنَ لَن تُنصَرَ لَن تُنصَرَا لَن تُنصَرُوا لَن تُنصَرِی لَن تُنصَرَا لَن تُنصَرنَ لَن اُنصَرَ لَن نُنصَرَ لَن تُنصَرنَ ۔ ہرگز یاری کرده نخواہید شد شما ہمہ زنان در زمانہ استقبال صیغہ جمع مؤنث حاضر بحث نفی تاکید بلن در فعل مستقبل مجہول لَن نُنصَرَ ہرگز یاری کرده نخواہیم شد یا دو مرد یا دو زن یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان در زمانہ استقبال صیغہ تثنیہ و جمع حکایت نفس متکلم بحث نفی تاکید بلن در فعل مستقبل مجہول ۔ **صرف کبیر امر حاضر معلوم** اُنصُر اُنصُرَا اُنصُرُوا اُنصُرِی اُنصُرَا اُنصُرنَا اُنصُر یاری بکن تو یکمرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر بحث امر حاضر معروف اُنصُرنَ یاری بکنید شما ہمہ زنان در زمانہ استقبال صیغہ جمع مؤنث حاضر بحث امر حاضر معروف۔

بانون تاکید ثقیلہ اُنصُرَنَّ اُنصُرَانِّ اُنصُرُنَّ اُنصُرِنَّ اُنصُرَانِّ اُنصُرنَانِّ اُنصُرَنَّ البتہ یاری بکن تو یکمرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر حاضر معروف بانون تاکید ثقیلہ۔

بانون تاکید خفیفہ اُنصُرَن اُنصُرُن اُنصُرِن اُنصُرِن البتہ یاری بکن تو یک زن در زمانہ استقبال صیغہ واحد مؤنث حاضر بحث امر حاضر معروف بانون تاکید خفیفہ۔

صرف کبیر امر حاضر مجہول از باب فَعَلَ یَفعُلُ لِتُنصَرْ لِتُنصَرَا لِتُنصَرُوا

لِتُنْصَرِیْ لِتُنْصَرَا لِتُنْصَرْنَ لِتُنْصَرَنَّ۔ باید کہ یاری کردہ شوی تو یک مرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر حاضر بحث امر حاضر مجہول با نون تاکید ثقیلہ لِتُنْصَرَنَّ لِتُنْصَرَانِّ لِتُنْصَرُنَّ لِتُنْصَرِنَّ لِتُنْصَرَانِّ لِتُنْصَرْنَانِّ لِتُنْصَرَنَّ البتہ باید کہ یاری کردہ شوی تو یک مرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر بحث امر حاضر مجہول با نون ثقیلہ۔ با نون تاکید خفیفہ لِتُنْصَرَنْ لِتُنْصَرُنْ لِتُنْصَرِنْ۔ صرف کبیر فعل امر غائب معلوم لِیَنْصُرْ لِیَنْصُرَا لِیَنْصُرُوْا لِتَنْصُرْ لِتَنْصُرَا لِیَنْصُرْنَ لِاَنْصُرْ لِتَنْصُرْ۔ لِیَنْصُرْ باید کہ یاری بکند آن یک مرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث فعل امر غائب معروف با نون تاکید ثقیلہ لِیَنْصُرَنَّ لِیَنْصُرَانِّ لِیَنْصُرُنَّ لِتَنْصُرَنَّ لِتَنْصُرَانِّ لِیَنْصُرْنَانِّ لِاَنْصُرَنَّ لِتَنْصُرَنَّ لِیَنْصُرَنَّ البتہ باید کہ یاری بکند آن یک مرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث فعل امر غائب معروف با نون تاکید ثقیلہ صرف کبیر با نون تاکید خفیفہ لِیَنْصُرَنْ لِیَنْصُرُنْ لِتَنْصُرَنْ لِاَنْصُرَنْ لِتَنْصُرَنْ صرف کبیر فعل امر غائب مجہول از باب فَعَلَ یَفْعُلُ لِیُنْصَرْ لِیُنْصَرَا لِیُنْصَرُوْا لِتُنْصَرْ لِتُنْصَرَا لِیُنْصَرْنَ لِاُنْصَرْ لِنُنْصَرْ لِیُنْصَرْ باید کہ یاری کردہ شود آن یک مرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث امر غائب مجہول با نون تاکید ثقیلہ لِیُنْصَرَنَّ لِیُنْصَرَانِّ لِیُنْصَرُنَّ لِتُنْصَرَنَّ لِتُنْصَرَانِّ لِیُنْصَرْنَانِّ لِاُنْصَرَنَّ لِتُنْصَرَنَّ لِیُنْصَرَنَّ البتہ باید کہ یاری کردہ شود آن یک مرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث امر غائب مجہول با نون ثقیلہ صرف کبیر با نون تاکید خفیفہ لِیُنْصَرَنْ لِیُنْصَرُنْ لِتُنْصَرَنْ لِاُنْصَرَنْ لِتُنْصَرَنْ صرف کبیر فعل نہی حاضر معلوم از باب فَعَلَ یَفْعُلُ لَا تَنْصُرْ لَا تَنْصُرَا لَا تَنْصُرُوْا لَا تَنْصُرِیْ لَا تَنْصُرَا لَا تَنْصُرْنَ لَا تَنْصُرْ یاری مکن تو یک مرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر حاضر بحث نہی حاضر معروف با نون تاکید ثقیلہ لَا تَنْصُرَنَّ لَا تَنْصُرَانِّ لَا تَنْصُرُنَّ لَا تَنْصُرِنَّ لَا تَنْصُرَانِّ لَا تَنْصُرْنَانِّ لَا تَنْصُرُنَّ یاری مکنید شما ہمہ مردان زمانہ استقبال صیغہ جمع مذکر حاضر بحث نہی حاضر معروف با نون ثقیلہ با نون تاکید خفیفہ لَا تَنْصُرَنْ لَا تَنْصُرُنْ لَا تَنْصُرِنْ

صرف کبیر نهی حاضر مجهول از باب فَعَلَ یَفْعُلُ لَا تُنْصَرْ لَا تُنْصَرَا لَا تُنْصَرُوْا
لَا تُنْصَرِیْ لَا تُنْصَرَا لَا تُنْصَرْنَ لَا تُنْصَرْ یاری کرده نشوی تو یکمرد در زمانه استقبال صیغه واحد مذکر
حاضر بحث نهی حاضر مجهول بانون تاکید ثقیله لَا تُنْصَرَنَّ لَا تُنْصَرَانِّ لَا تُنْصَرُنَّ
لَا تُنْصَرِنَّ لَا تُنْصَرَانِّ لَا تُنْصَرْنَانِّ لَا تُنْصَرَنَّ البته یاری کرده نشوی تو یکمرد در زمانه استقبال
صیغه واحد مذکر حاضر بحث نهی حاضر مجهول بانون تاکید ثقیله - بانون تاکید خفیفه لَا تُنْصَرَنْ
لَا تُنْصَرُنْ لَا تُنْصَرِنْ معنی هر یک پوشیده نیست نهی غائب معلوم لَا یَنْصُرْ لَا یَنْصُرَا
لَا یَنْصُرُوْا لَا تَنْصُرْ لَا تَنْصُرَا لَا یَنْصُرْنَ لَا اَنْصُرْ لَا نَنْصُرْ بانون تاکید ثقیله لَا یَنْصُرَنَّ لَا یَنْصُرَانِّ
لَا یَنْصُرُنَّ لَا تَنْصُرَنَّ لَا تَنْصُرَانِّ لَا یَنْصُرْنَانِّ لَا اَنْصُرَنَّ لَا نَنْصُرَنَّ صرف کبیر فعل نهی غائب مجهول از باب
فَعَلَ یَفْعُلُ لَا یُنْصَرْ لَا یُنْصَرَا لَا یُنْصَرُوْا لَا تُنْصَرْ لَا تُنْصَرَا لَا یُنْصَرْنَ لَا اُنْصَرْ لَا نُنْصَرْ بانون تاکید
ثقیله لَا یُنْصَرَنَّ لَا یُنْصَرَانِّ لَا یُنْصَرُنَّ لَا تُنْصَرَنَّ لَا تُنْصَرَانِّ لَا یُنْصَرْنَانِّ لَا اُنْصَرَنَّ لَا نُنْصَرَنَّ بانون
تاکید خفیفه لَا یُنْصَرَنْ لَا یُنْصَرُنْ لَا تُنْصَرَنْ لَا اُنْصَرَنْ لَا نُنْصَرَنْ معانی این صیغ باندک تأمل بر می آیند۔

باب سوم

صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد از باب فَعِلَ یَفْعَلُ بکسر العین فی الماضی وفتحها فی الغابر
اَلْعِلْمُ دانستن عَلِمَ یَعْلَمُ عِلْمًا فهو عَالِمٌ و عُلِمَ یُعْلَمُ عِلْمًا فذاک معلومٌ لم یَعْلَمْ لم یُعْلَمْ لا یَعْلَمُ لا یُعْلَمُ لن
یَعْلَمَ لن یُعْلَمَ الامر منه اِعْلَمْ لِتُعْلَمْ لِیَعْلَمْ لِیُعْلَمْ والنهی عنه لا تَعْلَمْ لا تُعْلَمْ لا یَعْلَمْ لا یُعْلَمْ الظرف منه
مَعْلَمٌ مَعْلَمَانِ مَعَالِمُ و مُعَیْلِمٌ والآلة منه مِعْلَمٌ مِعْلَمَانِ مَعَالِمُ و مُعَیْلِمٌ مِعْلَمَةٌ مِعْلَمَتَانِ مَعَالِمُ
و مُعَیْلِمَةٌ مِعْلَامٌ مِعْلَامَانِ مَعَالِیْمُ و مُعَیْلِیْمٌ افعل التفضیل منه اَعْلَمُ اَعْلَمَانِ اَعْلَمُوْنَ اَعَالِمُ و
اُعَیْلِمُ والمؤنث منه عُلْمٰی عُلْمَیَانِ عُلْمَیَاتٌ عُلَمٌ و عُلَیْمٰی۔

صرف کبیر فعل ماضی معلوم صحیح ثلاثی مجرد از باب فَعِلَ یَفْعَلُ عَلِمَ عَلِمَا عَلِمُوْا
عَلِمَتْ عَلِمَتَا عَلِمْنَ عَلِمْتَ عَلِمْتُمَا عَلِمْتُمْ عَلِمْتِ عَلِمْتُمَا عَلِمْتُنَّ عَلِمْتُ عَلِمْنَا عَلِمَ
دانست آن یکمرد در زمانه گذشته صیغه واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل ماضی معروف معانی باقی صیغ روشن اند
صرف کبیر فعل ماضی مجهول از باب فَعِلَ یَفْعَلُ عُلِمَ عُلِمَا عُلِمُوْا عُلِمَتْ عُلِمَتَا عُلِمْنَ
عُلِمْتَ عُلِمْتُمَا عُلِمْتُمْ عُلِمْتِ عُلِمْتُمَا عُلِمْتُنَّ عُلِمْتُ عُلِمْنَا عُلِمَ۔ دانسته شد آن یکمرد در زمانه گذشته

صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل ماضی مجہول۔
صرف کبیر فعل ماضی منفی معروف از باب فَعِلَ یَفْعَلُ مَا عَلِمَ مَا عَلِمَا مَا عَلِمُوا الخ
ماضی منفی مجہول مَا عُلِمَ مَا عُلِمَا مَا عُلِمُوا الخ مَا عُلِمَ نہ دانست آن یکمرد
در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی فعل ماضی مجہول۔
صرف کبیر فعل مضارع معروف صحیح ثلاثی مجرد از باب فَعِلَ یَفْعَلُ یَعْلَمُ
یَعْلَمَانِ یَعْلَمُوْنَ تَعْلَمُ تَعْلَمَانِ یَعْلَمْنَ تَعْلَمُ تَعْلَمَانِ تَعْلَمُوْنَ تَعْلَمِیْنَ تَعْلَمَانِ تَعْلَمْنَ اَعْلَمُ
نَعْلَمُ یَعْلَمُ میداند یا خواہد دانست آن یکمرد در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث
اثبات فعل مضارع معروف فعل مضارع مجہول۔ یُعْلَمُ یُعْلَمَانِ یُعْلَمُوْنَ
تُعْلَمُ تُعْلَمَانِ یُعْلَمْنَ تُعْلَمُ تُعْلَمَانِ تُعْلَمُوْنَ تُعْلَمِیْنَ تُعْلَمَانِ تُعْلَمْنَ اُعْلَمُ نُعْلَمُ یُعْلَمُ
دانستہ میشود یا دانستہ خواہد شد آن یک مرد در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر غائب
بحث اثبات فعل مضارع مجہول۔
صرف کبیر اسم فاعل از باب فَعِلَ یَفْعَلُ عَالِمٌ عَالِمَانِ عَالِمُوْنَ عَلَمَۃٌ عَلَّامٌ عُلَّمٌ
عُلَّمٌ عُلَمَاءُ عُلْمَانٌ عِلَامٌ اِعْلَامٌ عُلَّمٌ عُلُوْمٌ عُوَیْلِمٌ عَالِمَۃٌ عَالِمَتَانِ عَالِمَاتٌ عَوَالِمُ
عُلَّمٌ عُوَیْلِمَۃٌ عَالِمٌ میداند یا خواہد دانست آن یک مرد در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد
مذکر اسم فاعل وَعَلَمَۃٌ وَعُلَّامٌ وَعُلَّمٌ وَعُلَّمٌ وَعُلَمَاءُ وَعُلْمَانٌ وَعِلَامٌ وَاَعْلَامٌ
وَعُلَّمٌ وَعُلُوْمٌ ہمہ صیغہا جمع تکسیر اند اے میدانند یا خواہند دانست ہمہ مردان وَعُوَیْلِمٌ
تصغیر عَالِمٌ است اے اندک دانندہ یکمرد وَعَوَالِمُ وَعُلَّمٌ جمع تکسیر عَالِمَۃٌ وَعُوَیْلِمَۃٌ تصغیر آن
اسم مفعول مَعْلُوْمٌ مَعْلُوْمَانِ مَعْلُوْمُوْنَ مَعْلُوْمَۃٌ مَعْلُوْمَتَانِ مَعَالِیْمُ
مُعَیْلِیْمٌ وَمُعَیْلِیْمَۃٌ مَعْلُوْمٌ دانستہ میشود یا دانستہ خواہد شد آن یکمرد در زمانہ حال یا
استقبال صیغہ واحد مذکر اسم مفعول مَعَالِیْمُ دانستہ میشود یا دانستہ خواہند شد در زمانہ
حال یا استقبال صیغہ جمع مکسر اسم مفعول مذکر یا مونث وَمُعَیْلِیْمٌ تصغیر مَعْلُوْمٌ
وَمُعَیْلِیْمَۃٌ تصغیر مَعْلُوْمَۃٌ است
صرف کبیر فعل جحد معلوم از باب فَعِلَ یَفْعَلُ لَمْ یَعْلَمْ لَمْ یَعْلَمَا لَمْ یَعْلَمُوْا

لَمْ تَعْلَمْ لَمْ تَعْلَمَا لَمْ يَعْلَمْنَ لَمْ تَعْلَمْ لَمْ تَعْلَمَا لَمْ تَعْلَمُوا لَمْ تَعْلَمِي لَمْ تَعْلَمَا لَمْ تَعْلَمْنَ لَمْ أَعْلَمْ لَمْ نَعْلَمْ لَمْ يَعْلَمْ ندانست آن یک مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی جحد بلم در فعل مضارع معروف **صرف کبیر فعل جحد مجہول از باب فَعِلَ يَفْعَلُ** لَمْ يُعْلَمْ لَمْ يُعْلَمَا لَمْ يُعْلَمُوا لَمْ تُعْلَمْ لَمْ تُعْلَمَا لَمْ يُعْلَمْنَ لَمْ تُعْلَمْ لَمْ تُعْلَمَا لَمْ تُعْلَمُوا لَمْ تُعْلَمِي لَمْ تُعْلَمَا لَمْ تُعْلَمْنَ لَمْ أُعْلَمْ لَمْ نُعْلَمْ لَمْ يُعْلَمْ ندانستہ شد آن یکمرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی جحد بلم در فعل مضارع مجہول۔

صرف کبیر فعل نفی معلوم لَا يَعْلَمُ لَا يَعْلَمَانِ لَا يَعْلَمُونَ لَا تَعْلَمُ لَا تَعْلَمَانِ لَا يَعْلَمْنَ لَا تَعْلَمُ لَا تَعْلَمَانِ لَا تَعْلَمُونَ لَا تَعْلَمِينَ لَا تَعْلَمَانِ لَا تَعْلَمْنَ لَا أَعْلَمُ لَا نَعْلَمُ لَا يَعْلَمُ نمیداند یا نخواہد دانست آن یک مرد در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی فعل مضارع معروف **صرف کبیر فعل نفی مجہول** لَا يُعْلَمُ لَا يُعْلَمَانِ لَا يُعْلَمُونَ لَا تُعْلَمُ لَا تُعْلَمَانِ لَا يُعْلَمْنَ لَا تُعْلَمُ لَا تُعْلَمَانِ لَا تُعْلَمُونَ لَا تُعْلَمِينَ لَا تُعْلَمَانِ لَا تُعْلَمْنَ لَا أُعْلَمُ لَا نُعْلَمُ لَا يُعْلَمُ دانستہ نمیشود یا دانستہ نخواہد شد آن یکمرد در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی فعل مضارع مجہول۔

صرف کبیر فعل نفی مؤکد معلوم بالن ناصبہ لَنْ يَعْلَمَ لَنْ يَعْلَمَا لَنْ يَعْلَمُوا لَنْ تَعْلَمَ لَنْ تَعْلَمَا لَنْ يَعْلَمْنَ لَنْ تَعْلَمَ لَنْ تَعْلَمَا لَنْ تَعْلَمُوا لَنْ تَعْلَمِي لَنْ تَعْلَمَا لَنْ تَعْلَمْنَ لَنْ أَعْلَمَ لَنْ نَعْلَمَ لَنْ يَعْلَمَ ہرگز نخواہد دانست کہ آن یکمرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی تاکید بلن در فعل مستقبل معروف **صرف کبیر فعل مؤکد مجہول بالن ناصبہ** لَنْ يُعْلَمَ لَنْ يُعْلَمَا لَنْ يُعْلَمُوا لَنْ تُعْلَمَ لَنْ تُعْلَمَا لَنْ يُعْلَمْنَ لَنْ تُعْلَمَ لَنْ تُعْلَمَا لَنْ تُعْلَمُوا لَنْ تُعْلَمِي لَنْ تُعْلَمَا لَنْ تُعْلَمْنَ لَنْ أُعْلَمَ لَنْ نُعْلَمَ لَنْ يُعْلَمَ ہرگز دانستہ نخواہد شد آن یکمرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی تاکید بلن در فعل مستقبل مجہول

صرف کبیر فعل امر حاضر معروف از باب فَعِلَ يَفْعَلُ اِعْلَمْ اِعْلَمَا اِعْلَمُوا اِعْلَمِي اِعْلَمَا اِعْلَمْنَ اِعْلَمْ بدان تو یکمرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر حاضر بحث امر حاضر معروف **بانون تاکید ثقیلہ** اِعْلَمَنَّ اِعْلَمَانِّ اِعْلَمُنَّ اِعْلَمِنَّ اِعْلَمَانِّ اِعْلَمْنَانِّ اِعْلَمْنَانِّ

البتہ بدانید شما ہمہ زنان در زمانہ استقبال صیغہ جمع مؤنث حاضر بحث امر حاضر معروف با نون ثقیلہ اِعْلَمْنَانِّ در اصل اِعْلَمْنَ . بود چون نون ثقیلہ بدو متصل شد اجتماع سہ نونات شد و اجتماع سہ نونات را در کلام عرب مستکرہ پندا شتند بنا برآن الف فاصل درمیان نون ثقیلہ و نون جمع درآوردند تا اجتماع سہ نونات نشود وبرائے مشابہت بنون تثنیہ نون ثقیلہ را کسرہ دادند اِعْلَمْنَانِّ شد۔

با نون تاکید خفیفہ اِعْلَمَنْ اِعْلَمُنْ اِعْلَمِنْ اِعْلَمَنْ البتہ بدان تو یکمرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر حاضر بحث امر حاضر معروف با نون تاکید خفیفہ۔

صرف کبیر امر حاضر مجہول لِتُعْلَمْ لِتُعْلَمَا لِتُعْلَمُوْا لِتُعْلَمِیْ لِتُعْلَمَا لِتُعْلَمْنَ

با نون تاکید ثقیلہ لِتُعْلَمَنَّ لِتُعْلَمَانِّ لِتُعْلَمُنَّ لِتُعْلَمِنَّ لِتُعْلَمَانِّ لِتُعْلَمْنَانِّ

با نون تاکید خفیفہ لِتُعْلَمَنْ لِتُعْلَمُنْ لِتُعْلَمِنْ

صرف کبیر امر غائب معلوم از باب فَعِلَ یَفْعَلُ لِیَعْلَمْ لِیَعْلَمَا لِیَعْلَمُوْا لِتَعْلَمْ لِتَعْلَمَا لِیَعْلَمْنَ لِاَعْلَمْ لِنَعْلَمْ۔

با نون تاکید ثقیلہ لِیَعْلَمَنَّ لِیَعْلَمَانِّ لِیَعْلَمُنَّ لِتَعْلَمَنَّ لِتَعْلَمَانِّ لِیَعْلَمْنَانِّ لِاَعْلَمَنَّ لِنَعْلَمَنَّ با نون تاکید خفیفہ لِیَعْلَمَنْ لِیَعْلَمُنْ لِتَعْلَمَنْ لِاَعْلَمَنْ لِنَعْلَمَنْ

صرف کبیر امر غائب مجہول از باب فَعِلَ یَفْعَلُ لِیُعْلَمْ لِیُعْلَمَا لِیُعْلَمُوْا لِتُعْلَمْ لِتُعْلَمَا لِیُعْلَمْنَ لِاُعْلَمْ لِنُعْلَمْ۔

با نون تاکید ثقیلہ لِیُعْلَمَنَّ لِیُعْلَمَانِّ لِیُعْلَمُنَّ لِتُعْلَمَنَّ لِتُعْلَمَانِّ لِیُعْلَمْنَانِّ لِاُعْلَمَنَّ لِنُعْلَمَنَّ با نون تاکید خفیفہ لِیُعْلَمَنْ لِیُعْلَمُنْ لِتُعْلَمَنْ لِاُعْلَمَنْ لِنُعْلَمَنْ

صرف کبیر نہی حاضر معلوم از باب فَعِلَ یَفْعَلُ لَا تَعْلَمْ لَا تَعْلَمَا لَا تَعْلَمُوْا لَا تَعْلَمِیْ لَا تَعْلَمَا لَا تَعْلَمْنَ۔

با نون تاکید ثقیلہ لَا تَعْلَمَنَّ لَا تَعْلَمَانِّ لَا تَعْلَمُنَّ لَا تَعْلَمِنَّ لَا تَعْلَمَانِّ لَا تَعْلَمْنَانِّ

با نون تاکید خفیفہ لَا تَعْلَمَنْ لَا تَعْلَمُنْ لَا تَعْلَمِنْ۔

صرف کبیر نہی حاضر مجہول از باب فَعِلَ یَفْعَلُ لَا تُعْلَمْ لَا تُعْلَمَا لَا تُعْلَمُوْا لَا تُعْلَمِیْ لَا تُعْلَمَا

لَاتُعْلَمَنَّ با نون تاکید ثقیلہ لَاتُعْلَمَنَّ لَاتُعْلَمَانِّ لَاتُعْلَمُنَّ لَاتُعْلَمِنَّ لَاتُعْلَمَانِّ لَاتُعْلَمْنَانِّ با نون تاکید خفیفہ لَاتُعْلَمَنْ لَاتُعْلَمُنْ لَاتُعْلَمِنْ۔

صرف کبیر فعل نہی غائب معلوم از باب فَعِلَ یَفْعَلُ لَایَعْلَمْ لَایَعْلَمَا لَایَعْلَمُوْا لَاتَعْلَمْ لَاتَعْلَمَا لَایَعْلَمْنَ لَااَعْلَمْ لَانَعْلَمْ با نون تاکید ثقیلہ لَایَعْلَمَنَّ لَایَعْلَمَانِّ لَایَعْلَمُنَّ لَاتَعْلَمَنَّ لَاتَعْلَمَانِّ لَایَعْلَمْنَانِّ لَااَعْلَمَنَّ لَانَعْلَمَنَّ با نون تاکید خفیفہ لَایَعْلَمَنْ لَایَعْلَمُنْ لَاتَعْلَمَنْ لَااَعْلَمَنْ لَانَعْلَمَنْ۔

صرف کبیر فعل نہی غائب مجہول از باب فَعِلَ یَفْعَلُ لَایُعْلَمْ لَایُعْلَمَا لَایُعْلَمُوْا لَاتُعْلَمْ لَاتُعْلَمَا لَایُعْلَمْنَ لَااُعْلَمْ لَانُعْلَمْ با نون تاکید ثقیلہ لَایُعْلَمَنَّ لَایُعْلَمَانِّ لَایُعْلَمُنَّ لَاتُعْلَمَنَّ لَاتُعْلَمَانِّ لَایُعْلَمْنَانِّ لَااُعْلَمَنَّ لَانُعْلَمَنَّ با نون تاکید خفیفہ لَایُعْلَمَنْ لَایُعْلَمُنْ لَاتُعْلَمَنْ لَااُعْلَمَنْ لَانُعْلَمَنْ تا این جا اصول ابواب ثلاثی مجرد ذکر یافتہ اکنون ابواب فرعیہ مذکور مے شوند۔

باب چہارم

صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد از باب فَعَلَ یَفْعَلُ بفتح العین فیہما اَلْمَنْعُ باز داشتن مَنَعَ یَمْنَعُ مَنْعًا فَهُوَ مَانِعٌ وَمُنِعَ یُمْنَعُ مَنْعًا فَذَاكَ مَمْنُوْعٌ لَمْ یَمْنَعْ لَمْ یُمْنَعْ لَایَمْنَعُ لَایُمْنَعُ لَنْ یَمْنَعَ لَنْ یُمْنَعَ الامر منه اِمْنَعْ لِتُمْنَعْ لِیُمْنَعْ لِیُمْنَعْ والنهی عنه لَاتَمْنَعْ لَاتُمْنَعْ لَایَمْنَعْ لَایُمْنَعْ الظرف منه مَمْنَعٌ مَمْنَعَانِ مَمَانِعُ وَمُمَیْنِعٌ والآلة منه مِمْنَعٌ مِمْنَعَانِ مَمَانِعُ وَمُمَیْنِعٌ وَمُمَیْنِعَةٌ افعل التفضیل منه اَمْنَعُ اَمْنَعَانِ اَمْنَعُوْنَ اَمَانِعُ وَاُمَیْنِعٌ وَاُمَیْنِعَةٌ وللمؤنث منه مُنْعٰی مُنْعَیَانِ مُنْعَیَاتٌ مُنَعٌ مُنَیْعٰی۔

صرف کبیر فعل ماضی معروف از باب فَعَلَ یَفْعَلُ مَنَعَ مَنَعَا مَنَعُوْا مَنَعَتْ مَنَعَتَا مَنَعْنَ مَنَعْتَ مَنَعْتُمَا مَنَعْتُمْ مَنَعْتِ مَنَعْتُمَا مَنَعْتُنَّ مَنَعْتُ مَنَعْنَا۔

صرف کبیر فعل ماضی مجہول از باب فَعَلَ یَفْعَلُ مُنِعَ مُنِعَا مُنِعُوْا مُنِعَتْ مُنِعَتَا مُنِعْنَ مُنِعْتَ مُنِعْتُمَا مُنِعْتُمْ مُنِعْتِ مُنِعْتُمَا مُنِعْتُنَّ مُنِعْتُ مُنِعْنَا بدانکہ چون فعل را از برای مفعول بنا کنند در ماضی ثلاثی مجرد فاء فعل را ضم کنند و عین فعل را کسرہ دہند چون

مُنِعَ مُنِعَا مُنِعُوا الخ ودر ماورائے ثلاثی مجرد ہر حرفے کہ متحرک باشد اورا ضمہ دادہ شود سوائے ماقبل آخر و ماقبل آخر را کسرہ و حروف ساکن بدستور گذاشتہ شود چون تُفُعِّلَ وَتُفُوعِلَ وَاُفْتُعِلَ وَاُنْفُعِلَ وَاُسْتُفْعِلَ وغیرہ۔

صرف کبیر فعل مضارع معلوم از باب فَعَلَ یَفْعَلُ یَمْنَعُ یَمْنَعَانِ یَمْنَعُوْنَ تَمْنَعُ تَمْنَعَانِ یَمْنَعْنَ تَمْنَعُ تَمْنَعَانِ تَمْنَعُوْنَ تَمْنَعِیْنَ تَمْنَعَانِ تَمْنَعْنَ اَمْنَعُ نَمْنَعُ۔

صرف کبیر فعل مضارع مجهول یُمْنَعُ یُمْنَعَانِ یُمْنَعُوْنَ تُمْنَعُ تُمْنَعَانِ یُمْنَعْنَ تُمْنَعُ تُمْنَعَانِ تُمْنَعُوْنَ تُمْنَعِیْنَ تُمْنَعَانِ تُمْنَعْنَ اُمْنَعُ نُمْنَعُ۔

اسم فاعل مَانِعٌ مَانِعَانِ مَانِعُوْنَ مَنَعَةٌ مُنَّاعٌ مُنَّعٌ مُنَعٌ مُنَعَاءُ مُنْعَانٌ مِنَاعٌ اَمْنَاعٌ مُنَّعٌ مُنُوْعٌ مُوَيْنِعٌ مَانِعَةٌ مَانِعَتَانِ مَانِعَاتٌ مَوَانِعُ مُنَّعٌ مُوَيْنِعَةٌ

اسم مفعول مَمْنُوْعٌ مَمْنُوْعَانِ مَمْنُوْعُوْنَ مَمْنُوْعَةٌ مَمْنُوْعَتَانِ مَمْنُوْعَاتٌ مَمَانِيْعُ مُمَيْنِيْعٌ مُمَيْنِيْعَةٌ۔

صرف کبیر فعل ماضی منفی معروف از باب فَعَلَ یَفْعَلُ مَا مَنَعَ مَا مَنَعَا مَا مَنَعُوْا الخ ماضی منفی مجهول مَا مُنِعَ مَا مُنِعَا مَا مُنِعُوْا الخ۔

صرف کبیر فعل نفی جحد معلوم لَمْ یَمْنَعْ لَمْ یَمْنَعَا لَمْ یَمْنَعُوْا لَمْ تَمْنَعْ لَمْ تَمْنَعَا لَمْ یَمْنَعْنَ لَمْ تَمْنَعْ لَمْ تَمْنَعَا لَمْ تَمْنَعُوْا لَمْ تَمْنَعِیْ لَمْ تَمْنَعَا لَمْ تَمْنَعْنَ لَمْ اَمْنَعْ لَمْ نَمْنَعْ۔

صرف کبیر فعل نفی جحد مجهول لَمْ یُمْنَعْ لَمْ یُمْنَعَا لَمْ یُمْنَعُوْا لَمْ تُمْنَعْ لَمْ تُمْنَعَا لَمْ یُمْنَعْنَ لَمْ تُمْنَعْ لَمْ تُمْنَعَا لَمْ تُمْنَعُوْا لَمْ تُمْنَعِیْ لَمْ تُمْنَعَا لَمْ تُمْنَعْنَ لَمْ اُمْنَعْ لَمْ نُمْنَعْ

صرف کبیر فعل مضارع نفی معلوم لَا یَمْنَعُ لَا یَمْنَعَانِ لَا یَمْنَعُوْنَ لَا تَمْنَعُ لَا تَمْنَعَانِ لَا یَمْنَعْنَ لَا تَمْنَعُ لَا تَمْنَعَانِ لَا تَمْنَعُوْنَ لَا تَمْنَعِیْنَ لَا تَمْنَعَانِ لَا تَمْنَعْنَ لَا اَمْنَعُ لَا نَمْنَعُ۔

صرف کبیر فعل مضارع نفی مجهول لَا یُمْنَعُ لَا یُمْنَعَانِ لَا یُمْنَعُوْنَ لَا تُمْنَعُ لَا تُمْنَعَانِ لَا یُمْنَعْنَ لَا تُمْنَعُ لَا تُمْنَعَانِ لَا تُمْنَعُوْنَ لَا تُمْنَعِیْنَ لَا تُمْنَعَانِ لَا تُمْنَعْنَ لَا اُمْنَعُ لَا نُمْنَعُ۔

صرف کبیر فعل نفی مؤکد معروف بالن ناصبہ از باب فَعَلَ یَفْعَلُ لَنْ یَمْنَعَ لَنْ یَمْنَعَا لَنْ یَمْنَعُوْا لَنْ تَمْنَعَ لَنْ تَمْنَعَا لَنْ یَمْنَعْنَ لَنْ تَمْنَعَ لَنْ تَمْنَعَا لَنْ تَمْنَعُوْا لَنْ تَمْنَعِیْ لَنْ تَمْنَعَا لَنْ تَمْنَعْنَ لَنْ اَمْنَعَ لَنْ نَمْنَعَ صرف کبیر فعل نفی مؤکد مجہول بالن ناصبہ لَنْ یُمْنَعَ لَنْ یُمْنَعَا لَنْ یُمْنَعُوْا لَنْ تُمْنَعَ لَنْ تُمْنَعَا لَنْ یُمْنَعْنَ لَنْ تُمْنَعَ لَنْ تُمْنَعَا لَنْ تُمْنَعُوْا لَنْ تُمْنَعِیْ لَنْ تُمْنَعَا لَنْ تُمْنَعْنَ لَنْ اُمْنَعَ لَنْ نُمْنَعَ۔

صرف کبیر امر حاضر معروف از باب فَعَلَ یَفْعَلُ اِمْنَعْ اِمْنَعَا اِمْنَعُوْا اِمْنَعِیْ اِمْنَعَا اِمْنَعْنَ

با نون تاکید ثقیلہ۔ اِمْنَعَنَّ اِمْنَعَانِّ اِمْنَعُنَّ اِمْنَعِنَّ اِمْنَعَانِّ اِمْنَعْنَانِّ

با نون تاکید خفیفہ۔ اِمْنَعَنْ اِمْنَعُنْ اِمْنَعِنْ۔

امر حاضر مجہول۔ لِتُمْنَعْ لِتُمْنَعَا لِتُمْنَعُوْا لِتُمْنَعِیْ لِتُمْنَعَا لِتُمْنَعْنَ۔

با نون تاکید ثقیلہ۔ لِتُمْنَعَنَّ لِتُمْنَعَانِّ لِتُمْنَعُنَّ لِتُمْنَعِنَّ لِتُمْنَعَانِّ لِتُمْنَعْنَانِّ

با نون تاکید خفیفہ۔ لِتُمْنَعَنْ لِتُمْنَعُنْ لِتُمْنَعِنْ۔

لِتُمْنَعْ باید کہ باز داشتہ شوی تو یکمرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر حاضر بحث اثبات فعل امر حاضر مجہول لِتُمْنَعَنَّ باید کہ البتہ باز داشتہ شوی تو یکمرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر حاضر بحث اثبات فعل امر حاضر مجہول با نون ثقیلہ و بہمین طریق نون تاکید خفیفہ را قیاس باید کرد۔

صرف کبیر امر غائب معلوم از باب فَعَلَ یَفْعَلُ لِیَمْنَعْ لِیَمْنَعَا لِیَمْنَعُوْا لِتَمْنَعْ لِتَمْنَعَا لِیَمْنَعْنَ لِاَمْنَعْ لِنَمْنَعْ لِیَمْنَعْ باید کہ باز دارد آن یکمرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل امر غائب معروف با نون تاکید ثقیلہ لِیَمْنَعَنَّ لِیَمْنَعَانِّ لِیَمْنَعُنَّ لِتَمْنَعَنَّ لِتَمْنَعَانِّ لِیَمْنَعْنَانِّ لِاَمْنَعَنَّ لِنَمْنَعَنَّ لِیَمْنَعَنَّ باید کہ ہر آئینہ باز دارد آن یکمرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل امر غائب معروف با نون ثقیلہ با نون تاکید خفیفہ
لِیَمْنَعَنْ لِیَمْنَعُنْ لِتَمْنَعَنْ لِاَمْنَعَنْ لِنَمْنَعَنْ لِیَمْنَعَنْ باید کہ البتہ باز دارد آن یکمرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل امر غائب معروف با نون خفیفہ۔

صرف کبیر امر غائب مجہول از باب فَعَلَ یَفْعَلُ لِیُمْنَعْ لِیُمْنَعَا لِیُمْنَعُوْا لِتُمْنَعْ لِتُمْنَعَا لِیُمْنَعْنَ لِاُمْنَعْ لِنُمْنَعْ لِیُمْنَعْ۔ باید کہ باز داشتہ شود آن یکمرد در زمانہ استقبال صیغہ واحد مذکر

غائب بحث اثبات فعل امر غائب مجہول۔
با نون تاکید ثقیلہ لِیُمْنَعَنَّ لِیُمْنَعَانِّ لِیُمْنَعُنَّ لِتُمْنَعَنَّ لِتُمْنَعَانِّ لِیُمْنَعْنَانِّ لِاُمْنَعَنَّ لِنُمْنَعَنَّ
با نون تاکید خفیفہ لِیُمْنَعَنْ لِیُمْنَعُنْ لِتُمْنَعَنْ لِاُمْنَعَنْ لِنُمْنَعَنْ۔
صرف کبیر نہی حاضر معلوم لَا تَمْنَعْ لَا تَمْنَعَا لَا تَمْنَعُوْا لَا تَمْنَعِیْ لَا تَمْنَعَا لَا تَمْنَعْنَ
لَا تَمْنَعْ باز مدار تو یک مرد در استقبال صیغہ واحد مذکر حاضر بحث فعل نہی حاضر معروف۔
با نون تاکید ثقیلہ لَا تَمْنَعَنَّ لَا تَمْنَعَانِّ لَا تَمْنَعُنَّ لَا تَمْنَعِنَّ لَا تَمْنَعَانِّ لَا تَمْنَعْنَانِّ
با نون تاکید خفیفہ لَا تَمْنَعَنْ لَا تَمْنَعُنْ لَا تَمْنَعِنْ۔
صرف کبیر نہی حاضر مجہول لَا تُمْنَعْ لَا تُمْنَعَا لَا تُمْنَعُوْا لَا تُمْنَعِیْ لَا تُمْنَعَا لَا تُمْنَعْنَ
با نون تاکید ثقیلہ لَا تُمْنَعَنَّ لَا تُمْنَعَانِّ لَا تُمْنَعُنَّ لَا تُمْنَعِنَّ لَا تُمْنَعَانِّ لَا تُمْنَعْنَانِّ
با نون تاکید خفیفہ لَا تُمْنَعَنْ لَا تُمْنَعُنْ لَا تُمْنَعِنْ۔
صرف کبیر نہی غائب معلوم لَا یَمْنَعْ لَا یَمْنَعَا لَا یَمْنَعُوْا لَا تَمْنَعْ لَا تَمْنَعَا لَا یَمْنَعْنَ
لَا اَمْنَعْ لَا نَمْنَعْ با نون تاکید ثقیلہ لَا یَمْنَعَنَّ لَا یَمْنَعَانِّ لَا یَمْنَعُنَّ لَا تَمْنَعَنَّ لَا تَمْنَعَانِّ
لَا یَمْنَعْنَانِّ لَا اَمْنَعَنَّ لَا نَمْنَعَنَّ با نون تاکید خفیفہ لَا یَمْنَعَنْ لَا یَمْنَعُنْ لَا
تَمْنَعَنْ لَا اَمْنَعَنْ لَا نَمْنَعَنْ۔
صرف کبیر نہی غائب مجہول لَا یُمْنَعْ لَا یُمْنَعَا لَا یُمْنَعُوْا لَا تُمْنَعْ لَا تُمْنَعَا
لَا یُمْنَعْنَ لَا اُمْنَعْ لَا نُمْنَعْ با نون تاکید ثقیلہ لَا یُمْنَعَنَّ لَا یُمْنَعَانِّ لَا یُمْنَعُنَّ
لَا تُمْنَعَنَّ لَا تُمْنَعَانِّ لَا یُمْنَعْنَانِّ لَا اُمْنَعَنَّ لَا نُمْنَعَنَّ با نون تاکید خفیفہ
لَا یُمْنَعَنْ لَا یُمْنَعُنْ لَا تُمْنَعَنْ لَا اُمْنَعَنْ لَا نُمْنَعَنْ۔

باب پنجم

صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد از باب فَعِلَ یَفْعِلُ بِکَسْرِ الْعَیْنِ فِیْهِمَا
اَلْحَسْبُ وَالْحِسَابُ وَالْحُسْبَانُ شمردن گمان بردن حَسِبَ یَحْسِبُ حَسْبًا وَ
حِسَابًا وَحُسْبَانًا فَهُوَ حَاسِبٌ وَحُسِبَ یُحْسَبُ حَسْبًا وَحِسَابًا وَحُسْبَانًا
فَذَاکَ مَحْسُوْبٌ لَمْ یَحْسِبْ لَمْ یُحْسَبْ لَا یَحْسِبُ لَا یُحْسَبُ لَنْ یَحْسِبَ لَنْ یُحْسَبَ

الامر منه اِحْسِبْ لِتُحْسَبْ لِيَحْسِبْ لِيُحْسَبْ والنهی عنه لَاتَحْسِبْ لَاتُحْسَبْ
لَایَحْسِبْ لَایُحْسَبْ الظرف منه مَحْسَبٌ مَحْسَبَانِ مَحَاسِبُ وَمُحَيْسِبٌ والآلة منه
مِحْسَبٌ مِحْسَبَانِ مَحَاسِبُ وَمُحَيْسِبٌ مِحْسَبَةٌ مِحْسَبَتَانِ مَحَاسِبُ وَمُحَيْسِبَةٌ
مِحْسَابٌ مِحْسَابَانِ مَحَاسِيْبُ وَمُحَيْسِيْبٌ وَمُحَيْسِيْبَةٌ افعل التفضیل منه اَحْسَبُ
اَحْسَبَانِ اَحْسَبُوْنَ اَحَاسِبُ وَاُحَيْسِبٌ والمؤنث منه حُسْبٰی حُسْبَیَانِ حُسْبَیَاتٌ
حُسَبٌ وَحُسَیْبٰی بدانکه مصدر این باب حِسْبَانًا بر وزن فِعْلَانًا و مَحْسَبَةٌ بر وزن
مَفْعِلَةٌ می آید اَمَّا حَسْبٌ بالفتح وحُسْبَانٌ بالضم والکسر و حِسَابٌ وحِسْبَةٌ و
حِسَابَةٌ هر سه بالکسر از نصر آمده است کذا فی الصحاح والقاموس وگفته اند صحیح این
باب چو حَسِبَ و نَعِمَ دیگر نباشد و حَسِبَ از سَمِعَ نیز آید در کلام الٰهی همچنین است و
مصدر آن است که دلالت کند بر حدث و ماخذ فعل بود و در آخر معنی فارسی آن دن آید یا تن و آن
بر دو قسم است معلوم که منسوب بفاعل باشد و مجهول که منسوب بفاعل نباشد و مصدر فعل
ثلاثی مجرد غالبًا برین اوزان می آید فَعْلٌ فِعْلٌ فُعْلٌ چون قَتْلٌ فِسْقٌ شُغْلٌ فَعَلٌ فَعِلٌ
فِعَلٌ فُعَلٌ چون طَلَبٌ خَنِقٌ صِغَرٌ هُدًی وَفَعْلَةٌ فِعْلَةٌ فُعْلَةٌ چون رَحْمَةٌ
نِشْدَةٌ کُدْرَةٌ وَفَعَلَةٌ فَعِلَةٌ چون غَلَبَةٌ سَرِقَةٌ وَفَعَالٌ فِعَالٌ فُعَالٌ چون ذَهَابٌ
صِرَافٌ سُؤَالٌ وَفَعَالَةٌ فِعَالَةٌ فُعَالَةٌ چون زَهَادَةٌ دِرَایَةٌ بُغَایَةٌ وَفَعِیْلٌ فَعِیْلَةٌ
چون وَجِیْفٌ قَطِیْعَةٌ وَفُعُوْلٌ فُعُوْلَةٌ چون دُخُوْلٌ صُعُوْبَةٌ وَمَفْعَلٌ مَفْعِلٌ مَفْعَلَةٌ
مَفْعِلَةٌ چون مَدْخَلٌ مَرْجِعٌ مَسْعَاةٌ که در اصل مَسْعَیَةٌ بود مَحْمِدَةٌ وَفَعْلٰی فِعْلٰی فُعْلٰی
چون دَعْوٰی ذِکْرٰی بُشْرٰی وَفَعَلَانٌ فِعْلَانٌ فُعْلَانٌ چون لَیَانٌ که در اصل لَوْیَانٌ بود
حِرْمَانٌ غُفْرَانٌ وَفَعَلَانٌ چون نَزَوَانٌ وَفَعَالِیَةٌ چون کَرَاهِیَةٌ وَفَعْلُوْلَةٌ چون قَیْلُوْلَةٌ

وباقی اوزانش در کتب مطولہ مرقوم اند۔

صرف کبیر فعل ماضی معلوم از باب فَعِلَ یَفْعِلُ حَسِبَ حَسِبَا حَسِبُوْا حَسِبَتْ
حَسِبَتَا حَسِبْنَ حَسِبْتَ حَسِبْتُمَا حَسِبْتُمْ حَسِبْتِ حَسِبْتُمَا حَسِبْتُنَّ حَسِبْتُ
حَسِبْنَا فعل ماضی مجهول حُسِبَ حُسِبَا حُسِبُوْا حُسِبَتْ حُسِبَتَا

حُسِبْنَ حُسِبْتَ حُسِبْتُمَا حُسِبْتُمْ حُسِبْتِ حُسِبْتُمَا حُسِبْتُنَّ حُسِبْتُ حُسِبْنَا
فعل مضارع معلوم یَحْسِبُ یَحْسِبَانِ یَحْسِبُوْنَ تَحْسِبُ تَحْسِبَانِ یَحْسِبْنَ تَحْسِبُ تَحْسِبَانِ تَحْسِبُوْنَ تَحْسِبِیْنَ تَحْسِبَانِ تَحْسِبْنَ اَحْسِبُ نَحْسِبُ۔
فعل مضارع مجہول یُحْسَبُ یُحْسَبَانِ یُحْسَبُوْنَ تُحْسَبُ تُحْسَبَانِ یُحْسَبْنَ تُحْسَبُ تُحْسَبَانِ تُحْسَبُوْنَ تُحْسَبِیْنَ تُحْسَبَانِ تُحْسَبْنَ اُحْسَبُ نُحْسَبُ۔
اسم فاعل حَاسِبٌ حَاسِبَانِ حَاسِبُوْنَ حَسَبَةٌ حُسَّابٌ حُسَّبٌ حُسُبٌ حُسَبَاءُ حُسْبَانٌ حِسَابٌ اَحْسَابٌ حُسْبٌ حُسُوْبٌ حُوَیْسِبٌ حَاسِبَةٌ حَاسِبَتَانِ حَاسِبَاتٌ حَوَاسِبُ حُسَّبٌ حُوَیْسِبَةٌ بدانکہ حُوَیْسِبٌ تصغیر حَاسِبٌ است ای اندک شمار کنندہ و حُوَیْسِبَةٌ تصغیر حَاسِبَةٌ است کما لا یخفی علی من لہ ادنیٰ تامل فی العلم۔
اسم مفعول مَحْسُوْبٌ مَحْسُوْبَانِ مَحْسُوْبُوْنَ مَحْسُوْبَةٌ مَحْسُوْبَتَانِ مَحْسُوْبَاتٌ مَحَاسِیْبُ مُحَیْسِیْبٌ و مُحَیْسِیْبَةٌ مَحَاسِیْبُ جمع تکسیر و مُحَیْسِیْبٌ تصغیر مَحْسُوْبٌ و مُحَیْسِیْبَةٌ تصغیر مَحْسُوْبَةٌ است و معانی این ہمہ صیغہا بالتفصیل سابقاً گذشت فلا نعیدھا
فعل جحد معلوم لَمْ یَحْسِبْ لَمْ یَحْسِبَا لَمْ یَحْسِبُوْا لَمْ تَحْسِبْ لَمْ تَحْسِبَا لَمْ یَحْسِبْنَ لَمْ تَحْسِبْ لَمْ تَحْسِبَا لَمْ تَحْسِبُوْا لَمْ تَحْسِبِیْ لَمْ تَحْسِبَا لَمْ تَحْسِبْنَ لَمْ اَحْسِبْ لَمْ نَحْسِبْ
فعل جحد مجہول لَمْ یُحْسَبْ لَمْ یُحْسَبَا لَمْ یُحْسَبُوْا لَمْ تُحْسَبْ لَمْ تُحْسَبَا لَمْ یُحْسَبْنَ لَمْ تُحْسَبْ لَمْ تُحْسَبَا لَمْ تُحْسَبُوْا لَمْ تُحْسَبِیْ لَمْ تُحْسَبَا لَمْ تُحْسَبْنَ لَمْ اُحْسَبْ لَمْ نُحْسَبْ۔
فعل نفی مضارع معروف لَا یَحْسِبُ لَا یَحْسِبَانِ لَا یَحْسِبُوْنَ لَا تَحْسِبُ لَا تَحْسِبَانِ لَا یَحْسِبْنَ لَا تَحْسِبُ لَا تَحْسِبَانِ لَا تَحْسِبُوْنَ لَا تَحْسِبِیْنَ لَا تَحْسِبَانِ لَا تَحْسِبْنَ لَا اَحْسِبُ لَا نَحْسِبُ نفی مجہول لَا یُحْسَبُ لَا یُحْسَبَانِ لَا یُحْسَبُوْنَ لَا تُحْسَبُ لَا تُحْسَبَانِ لَا یُحْسَبْنَ لَا تُحْسَبُ لَا تُحْسَبَانِ لَا تُحْسَبُوْنَ لَا تُحْسَبِیْنَ لَا تُحْسَبَانِ لَا تُحْسَبْنَ لَا اُحْسَبُ لَا نُحْسَبُ
نفی مؤکد معروف بالن ناصبہ لَنْ یَحْسِبَ لَنْ یَحْسِبَا لَنْ یَحْسِبُوْا لَنْ تَحْسِبَ

لَنْ تُحْسِبَا لَنْ يُحْسِبْنَ لَنْ تَحْسِبَ لَنْ تَحْسِبَا لَنْ تَحْسِبُوا لَنْ تَحْسِبِي لَنْ تَحْسِبَا لَنْ تَحْسِبْنَ لَنْ أَحْسِبَ لَنْ نَحْسِبَ۔ نفی مؤکد مجہول بالن ناصبہ لَنْ يُحْسَبَ لَنْ يُحْسَبَا لَنْ يُحْسَبُوا لَنْ تُحْسَبَ لَنْ تُحْسَبَا لَنْ يُحْسَبْنَ لَنْ تُحْسَبَ لَنْ تُحْسَبَا لَنْ تُحْسَبُوا لَنْ تُحْسَبِي لَنْ تُحْسَبَا لَنْ تُحْسَبْنَ لَنْ أُحْسَبَ لَنْ نُحْسَبَ

امر حاضر معلوم۔ اِحْسِبْ اِحْسِبَا اِحْسِبُوا اِحْسِبِي اِحْسِبَا اِحْسِبْنَ

با نون تاکید ثقیلہ اِحْسِبَنَّ اِحْسِبَانِّ اِحْسِبُنَّ اِحْسِبِنَّ اِحْسِبَانِّ اِحْسِبْنَانِّ

با نون تاکید خفیفہ اِحْسِبَنْ اِحْسِبُنْ اِحْسِبِنْ۔

فعل امر حاضر مجہول لِتُحْسَبْ لِتُحْسَبَا لِتُحْسَبُوا لِتُحْسَبِي لِتُحْسَبَا لِتُحْسَبْنَ۔

با نون تاکید ثقیلہ لِتُحْسَبَنَّ لِتُحْسَبَانِّ لِتُحْسَبُنَّ لِتُحْسَبِنَّ لِتُحْسَبَانِّ لِتُحْسَبْنَانِّ

با نون تاکید خفیفہ لِتُحْسَبَنْ لِتُحْسَبُنْ لِتُحْسَبِنْ۔

امر غائب معلوم لِيَحْسِبْ لِيَحْسِبَا لِيَحْسِبُوا لِتَحْسِبْ لِتَحْسِبَا لِيَحْسِبْنَ لِأَحْسِبْ لِنَحْسِبْ۔

با نون تاکید ثقیلہ لِيَحْسِبَنَّ لِيَحْسِبَانِّ لِيَحْسِبُنَّ لِتَحْسِبَنَّ لِتَحْسِبَانِّ لِيَحْسِبْنَانِّ لِأَحْسِبَنَّ لِنَحْسِبَنَّ۔

با نون تاکید خفیفہ لِيَحْسِبَنْ لِيَحْسِبُنْ لِتَحْسِبَنْ لِأَحْسِبَنْ لِنَحْسِبَنْ

امر غائب مجہول لِيُحْسَبْ لِيُحْسَبَا لِيُحْسَبُوا لِتُحْسَبْ لِتُحْسَبَا لِيُحْسَبْنَ لِأُحْسَبْ لِنُحْسَبْ۔

با نون تاکید ثقیلہ لِيُحْسَبَنَّ لِيُحْسَبَانِّ لِيُحْسَبُنَّ لِتُحْسَبَنَّ لِتُحْسَبَانِّ لِيُحْسَبْنَانِّ لِأُحْسَبَنَّ لِنُحْسَبَنَّ۔

با نون تاکید خفیفہ لِيُحْسَبَنْ لِيُحْسَبُنْ لِتُحْسَبَنْ لِأُحْسَبَنْ لِنُحْسَبَنْ۔

نہی حاضر معلوم لَا تَحْسِبْ لَا تَحْسِبَا لَا تَحْسِبُوا لَا تَحْسِبِي لَا تَحْسِبَا لَا تَحْسِبْنَ

با نون تاکید ثقیلہ لَا تَحْسِبَنَّ لَا تَحْسِبَانِّ لَا تَحْسِبُنَّ لَا تَحْسِبِنَّ لَا تَحْسِبَانِّ لَا تَحْسِبْنَانِّ با نون تاکید خفیفہ لَا تَحْسِبَنْ لَا تَحْسِبُنْ لَا تَحْسِبِنْ۔

نہی حاضر مجہول لَا تُحْسَبْ لَا تُحْسَبَا لَا تُحْسَبُوْا لَا تُحْسَبِیْ لَا تُحْسَبَا لَا تُحْسَبْنَ
بانون تاکید ثقیلہ لَا تُحْسَبَنَّ لَا تُحْسَبَانِّ لَا تُحْسَبُنَّ لَا تُحْسَبِنَّ لَا تُحْسَبَانِّ
لَا تُحْسَبْنَانِّ بانون تاکید خفیفہ لَا تُحْسَبَنْ لَا تُحْسَبُنْ لَا تُحْسَبِنْ۔

نہی غائب معلوم لَا یَحْسِبْ لَا یَحْسِبَا لَا یَحْسِبُوْا لَا تَحْسِبْ لَا تَحْسِبَا لَا یَحْسِبْنَ لَا اَحْسِبْ
لَا نَحْسِبْ بانون تاکید ثقیلہ لَا یَحْسِبَنَّ لَا یَحْسِبَانِّ لَا یَحْسِبُنَّ لَا تَحْسِبَنَّ لَا تَحْسِبَانِّ
لَا یَحْسِبْنَانِّ لَا اَحْسِبَنَّ لَا نَحْسِبَنَّ بانون تاکید خفیفہ لَا یَحْسِبَنْ لَا یَحْسِبُنْ
لَا تَحْسِبَنْ لَا اَحْسِبَنْ لَا نَحْسِبَنْ۔

نہی غائب مجہول لَا یُحْسَبْ لَا یُحْسَبَا لَا یُحْسَبُوْا لَا تُحْسَبْ لَا تُحْسَبَا لَا یُحْسَبْنَ
لَا اُحْسَبْ لَا نُحْسَبْ بانون تاکید ثقیلہ لَا یُحْسَبَنَّ لَا یُحْسَبَانِّ لَا یُحْسَبُنَّ لَا
تُحْسَبَنَّ لَا تُحْسَبَانِّ لَا یُحْسَبْنَانِّ لَا اُحْسَبَنَّ لَا نُحْسَبَنَّ بانون تاکید خفیفہ
لَا یُحْسَبَنْ لَا یُحْسَبُنْ لَا تُحْسَبَنْ لَا اُحْسَبَنْ لَا نُحْسَبَنْ۔

باب ششم

صرف صغیر صحیح ثلاثی مجرد از باب فَعُلَ یَفْعُلُ بِضَمِّ الْعَیْنِ فِیْهِمَا
الشَّرَفُ وَالشَّرَافَةُ بزرگ شدن شَرُفَ یَشْرُفُ شَرَفًا وَشَرَافَةً فَهُوَ شَرِیْفٌ وَشُرِفَ
بِهٖ یُشْرَفُ بِهٖ شَرَفًا وَشَرَافَةً فَذَاكَ مَشْرُوْفٌ بِهٖ لَمْ یَشْرُفْ لَمْ یُشْرَفْ بِهٖ لَا یَشْرُفُ
لَا یُشْرَفُ بِهٖ لَنْ یَشْرُفَ لَنْ یُشْرَفَ بِهٖ الامر منه اُشْرُفْ لِتُشْرَفْ بِكَ لِیَشْرُفْ
لِیُشْرَفْ بِهٖ والنهی عنه لَا تَشْرُفْ لَا تُشْرَفْ بِكَ لَا یَشْرُفْ لَا یُشْرَفْ بِهٖ الظرف
منه مَشْرَفٌ مَشْرَفَانِ مَشَارِفُ وَمُشَیْرِفٌ وَمُشَیْرِفَةٌ وَالآلة منه مِشْرَفٌ
مِشْرَفَانِ مَشَارِفُ وَمُشَیْرِفٌ مِشْرَفَةٌ مِشْرَفَتَانِ مَشَارِفُ وَمُشَیْرِفَةٌ مِشْرَافٌ
مِشْرَافَانِ مَشَارِیْفُ وَمُشَیْرِیْفٌ وَمُشَیْرِیْفَةٌ افعل التفضیل منه اَشْرَفُ
اَشْرَفَانِ اَشْرَفُوْنَ اَشَارِفُ وَاُشَیْرِفٌ والمؤنث منه شُرْفٰی شُرْفَیَانِ شُرْفَیَاتٌ
شُرَفٌ شُرَیْفٰی بدان اَعْطَاكَ اللّٰهُ عِلْمًا نَافِعًا کہ این باب لازم است ودر لازم مجہول و
مفعول نباید زیرا کہ لازم آنست کہ از فاعل تجاوز نکند وبمفعول نرسد اگر خواهند کہ فعل لازم

را متعدی سازند گاہی مجرد را عند التعدیہ بافعال و گاہی بباب تفعیل میبرند چنانکہ گویند اَذْهَبْتُ
زَيْدًا و فَرَّحْتُهٗ و این قیاسی نیست بلکہ مقصور بر سماع اہل زبان است و آنچہ اہل و قیاسی در طریقہ تعدیہ
است ہمین تعدیہ فعل لازم بحرف جر است چنانچہ در صرف صغیر اشارت بآن رفتہ و نیز باید دانست کہ
چون فعل لازم را متعدی بحرف جر کردہ مجہول سازند فعل را در ہمہ حال مفرد دارند و ضمائر مجرورہ را موافق
مفعول مالم یسم فاعلہ مذکر و مؤنث و مفرد و تثنیہ و جمع و حاضر و غائب و متکلم آرند چنانچہ
گویند شُرِفَ بِهٖ شُرِفَ بِهِمَا شُرِفَ بِهِمْ شُرِفَ بِهَا شُرِفَ بِهِمَا شُرِفَ بِهِنَّ شُرِفَ بِكَ
شُرِفَ بِكُمَا شُرِفَ بِكُمْ شُرِفَ بِكِ شُرِفَ بِكُمَا شُرِفَ بِكُنَّ شُرِفَ بِيْ شُرِفَ بِنَا و مصدر
این باب شَرَفٌ بروزن فَعَلٌ و شَرَافَةٌ بروزن فَعَالَةٌ می آید و تصغیر مصدر معروف
شُرَيْفٌ و مجہول شُوَيْرِفٌ بیاید۔

صرف کبیر فعل ماضی معلوم مجرد صحیح از باب فَعُلَ يَفْعُلُ شَرُفَ شَرُفَا شَرُفُوْا
شَرُفَتْ شَرُفَتَا شَرُفْنَ شَرُفْتَ شَرُفْتُمَا شَرُفْتُمْ شَرُفْتِ شَرُفْتُمَا شَرُفْتُنَّ شَرُفْتُ شَرُفْنَا

صرف کبیر فعل ماضی مجہول شُرِفَ بِهٖ شُرِفَ بِهِمَا شُرِفَ بِهِمْ شُرِفَ بِهَا شُرِفَ بِهِمَا
شُرِفَ بِهِنَّ شُرِفَ بِكَ شُرِفَ بِكُمَا شُرِفَ بِكُمْ شُرِفَ بِكِ شُرِفَ بِكُمَا شُرِفَ بِكُنَّ شُرِفَ بِيْ
شُرِفَ بِنَا شَرُفَ بزرگ شد آن یکمرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث
اثبات فعل ماضی معروف شُرِفَ بِهٖ بزرگ کردہ شد آن یکمرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب

صرف کبیر فعل مضارع معلوم يَشْرُفُ يَشْرُفَانِ يَشْرُفُوْنَ تَشْرُفُ تَشْرُفَانِ
يَشْرُفْنَ تَشْرُفُ تَشْرُفَانِ تَشْرُفُوْنَ تَشْرُفِيْنَ تَشْرُفَانِ تَشْرُفْنَ اَشْرُفُ نَشْرُفُ
يَشْرُفُ بزرگ میشود یا بزرگ خواہد شد آن یکمرد در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر
غائب بحث اثبات فعل مضارع معروف و طریق اخذش سابقا گذشت۔

مضارع مجہول۔ يُشْرَفُ يُشْرَفَانِ يُشْرَفُوْنَ الخ

صرف کبیر اسم فاعل از باب فَعُلَ يَفْعُلُ شَرِيْفٌ شَرِيْفَانِ شَرِيْفُوْنَ شُرَفَاءُ شِرَافٌ
شُرُفٌ شُرْفَانٌ شِرْفَانٌ اَشْرُفٌ اَشْرِفَاءُ اَشْرَافٌ اَشْرِفَةٌ شُرُوْفٌ شَرِيْفٌ شَرِيْفَةٌ
شَرِيْفَتَانِ شَرِيْفَاتٌ شَرَائِفُ شُرُفٌ شَرُوْفَةٌ بدانکہ شَرِيْفٌ صیغہ صفت مشبہ است و

صفت مشبہ لفظی را گویند کہ دلالت کند بر چیزے کہ در وصف ثابت باشد نہ حادث چون گویند اے شخصیکہ در وصف کرم شد بخلاف اسم فاعل کہ دلالت کند بر چیزے کہ در وصف حادث شدہ باشد چون ضَارِبٌ یعنی کسیکہ در وصف زدن حادث شدہ واوزان صفت مشبہ از ثلاثی مجرد غالبا برین اوزان می آید فَعْلٌ فُعْلٌ فِعْلٌ چون صَعْبٌ صِفْرٌ صُلْبٌ وَفَعَلٌ فِعَلٌ فُعَلٌ چون حَسَنٌ خَشِنٌ نُدُسٌ وَفَعِلٌ فُعُلٌ فِعِلٌ فُعَلٌ چون دِیمٌ حُطَمٌ بِلِزٌ جُنُبٌ وَاَفْعَلُ چون اَحْمَرُ وَ فَاعِلٌ چون کَابِرٌ وَفَیْعِلٌ چون جَیِّدٌ وَفَعَالٌ فِعَالٌ فُعَالٌ چون جَبَانٌ هِجَانٌ شُجَاعٌ وَ فَعَّالٌ فُعَّالٌ چون وَضَّاءٌ وَکُبَّارٌ وَفَعِیلٌ چون شَرِیْفٌ وَفَعُولٌ چون ذَلُوْلٌ وَفَعْلٰی فِعْلٰی فُعْلٰی چون عَطْشٰی وَحُبْلٰی وَحَیْدٰی وَفَعْلَانٌ فُعْلَانٌ چون عَطْشَانٌ وَعُرْیَانٌ وَ فَعَلَانٌ چون جَوَلَانٌ وَفَعْلَاءُ وَفُعَلَاءُ چون حَمْرَاءُ وَعُشَرَاءُ وَشَرِیْفٌ از یَشْرُفُ بنا کردند حرف مضارع را کہ یا است حذف ساختند فا کلمہ را فتح دادند وضمہ ما قبل آخر را بکسرہ بدل نمودند وسوم جا یا ساکنہ برائے وزن فَعِیلٌ در آوردند و آخر را منون بتنوین تمکن کردند واز شُرَفَاءُ تا شُرُوْفٌ دہ صیغہ اوزان جمع تکسیر اند وشُرَیْفٌ تصغیر شَرِیْفٌ وَ شُرَیْفَةٌ تصغیر شَرِیْفَةٌ۔ است ومعانی ہمہ صیغہا پر روشن اند۔

اسم مفعول مُشْرُوْفٌ بِهٖ مَشْرُوْفٌ بِهِمَا مَشْرُوْفٌ بِهِمْ مَشْرُوْفٌ بِهَا مَشْرُوْفٌ بِهِمَا مَشْرُوْفٌ بِهِنَّ۔ **فعل جحد معلوم** از باب فَعُلَ یَفْعُلُ لَمْ یَشْرُفْ لَمْ یَشْرُفَا لَمْ یَشْرُفُوْا لَمْ تَشْرُفْ لَمْ تَشْرُفَا لَمْ یَشْرُفْنَ لَمْ تَشْرُفْ لَمْ تَشْرُفَا لَمْ تَشْرُفُوْا لَمْ تَشْرُفِیْ لَمْ تَشْرُفَا لَمْ تَشْرُفْنَ لَمْ اَشْرُفْ لَمْ نَشْرُفْ۔ **فعل جحد مجهول** لَمْ یُشْرَفْ بِهٖ لَمْ یُشْرَفْ بِهِمَا لَمْ یُشْرَفْ بِهِمْ لَمْ یُشْرَفْ بِهَا لَمْ یُشْرَفْ بِهِمَا لَمْ یُشْرَفْ بِهِنَّ الخ **فعل مضارع نفی معلوم** لَا یَشْرُفُ لَا یَشْرُفَانِ لَا یَشْرُفُوْنَ الخ **فعل مضارع نفی مجهول** لَا یُشْرَفُ بِهٖ لَا یُشْرَفُ بِهِمَا لَا یُشْرَفُ بِهِمْ لَا یُشْرَفُ بِهَا لَا یُشْرَفُ بِهِمَا لَا یُشْرَفُ بِهِنَّ الخ **نفی موکد معلوم** لَنْ یَشْرُفَ لَنْ یَشْرُفَا لَنْ یَشْرُفُوْا لَنْ تَشْرُفَ لَنْ تَشْرُفَا لَنْ یَشْرُفْنَ الخ **نفی تاکید مجهول** لَنْ یُشْرَفَ بِهٖ لَنْ یُشْرَفَ بِهِمَا لَنْ یُشْرَفَ بِهِمْ لَنْ تُشْرَفَ بِهَا لَنْ تُشْرَفَ بِهِمَا لَنْ یُشْرَفَ بِهِنَّ **امر حاضر معروف** اُشْرُفْ اُشْرُفَا اُشْرُفُوْا اُشْرُفِیْ اُشْرُفَا اُشْرُفْنَ۔

اُشْرُفْ از تَشْرُفُ بنا کرده شد علامت مضارع که تا است حذف کردند بعده فا کلمه را ساکن یافتند عین کلمه را مضموم ہمزهٔ وصل مضموم در اوّلش درآوردند آخر را ساکن کردند اُشْرُفْ شد یعنی بزرگ شود تو یک مرد در زمانهٔ استقبال صیغه واحد مذکر حاضر بحث امر غائب معروف۔

با نون تاکید ثقیله اُشْرُفَنَّ اُشْرُفَانِّ اُشْرُفُنَّ اُشْرُفِنَّ اُشْرُفَانِّ اُشْرُفْنَانِّ

با نون تاکید خفیفه اُشْرُفَنْ اُشْرُفُنْ اُشْرُفِنْ۔

امر حاضر مجهول لِتُشْرَفْ بِكَ لِتُشْرَفْ بِكُمَا لِتُشْرَفْ بِكُمْ لِتُشْرَفْ بِكِ لِتُشْرَفْ بِكُمَا لِتُشْرَفْ بِكُنَّ امر غائب معلوم لِيَشْرُفْ لِيَشْرُفَا لِيَشْرُفُوْا لِتَشْرُفْ لِتَشْرُفَا لِيَشْرُفْنَ لِاَشْرُفْ لِنَشْرُفْ۔

با نون تاکید ثقیله لِيَشْرُفَنَّ لِيَشْرُفَانِّ لِيَشْرُفُنَّ الخ۔

با نون تاکید خفیفه لِيَشْرُفَنْ لِيَشْرُفُنْ لِتَشْرُفِنْ الخ۔

امر غائب مجهول لِيُشْرَفْ بِهٖ لِيُشْرَفْ بِهِمَا لِيُشْرَفْ بِهِمْ الخ۔

نهی حاضر معروف لَا تَشْرُفْ لَا تَشْرُفَا لَا تَشْرُفُوْا لَا تَشْرُفِيْ لَا تَشْرُفَا لَا تَشْرُفْنَ

با نون تاکید ثقیله لَا تَشْرُفَنَّ لَا تَشْرُفَانِّ لَا تَشْرُفُنَّ لَا تَشْرُفِنَّ لَا تَشْرُفَانِّ لَا تَشْرُفْنَانِّ۔ با نون تاکید خفیفه لَا تَشْرُفَنْ لَا تَشْرُفُنْ لَا تَشْرُفِنْ۔

نهی حاضر مجهول لَا يُشْرَفْ بِكَ لَا يُشْرَفْ بِكُمَا لَا يُشْرَفْ بِكُمْ الخ۔

نهی غائب معلوم لَا يَشْرُفْ لَا يَشْرُفَا لَا يَشْرُفُوْا الخ۔

با نون تاکید ثقیله لَا يَشْرُفَنَّ لَا يَشْرُفَانِّ لَا يَشْرُفُنَّ الخ۔

با نون تاکید خفیفه لَا يَشْرُفَنْ لَا يَشْرُفُنْ لَا تَشْرُفَنْ لَا اَشْرُفَنْ لَا نَشْرُفَنْ

نهی غائب مجهول لَا يُشْرَفْ بِهٖ لَا يُشْرَفْ بِهِمَا لَا يُشْرَفْ بِهِمْ الخ۔

با نون تاکید ثقیله و خفیفه لَا يُشْرَفَنَّ وَ لَا يُشْرَفَنْ بدانکه فعل صحیح ثلاثی مزید فیه غیر ملحق را ده باب آمده و نزد بعضی ثلاثی مزید را دوازده باب است بزیادتی باب اِفْعِيْعَالٌ و اِفْعِوَّالٌ چنانکه صاحب صراح وغیره ذکر کرده اند و مزید فیه آنرا گویند که در وے حرف زاید باشد چنانچه سابقاً گذشت۔

باب اوّل ثلاثی مزید فیه

صرف صغیر ثلاثی مزید فیه از باب اِفعال چون اَلْاِکْرَامُ تعظیم کردن وبخشیدن وبزرگی دادن اَکْرَمَ یُکْرِمُ اِکْرَامًا فهو مُکْرِمٌ واُکْرِمَ یُکْرَمُ اِکْرَامًا فذاک مُکْرَمٌ لم یُکْرِمْ لم یُکْرَمْ لا یُکْرِمُ لا یُکْرَمُ لن یُکْرِمَ لن یُکْرَمَ الامر منه اَکْرِمْ لِتُکْرَمْ لِیُکْرِمْ لِیُکْرَمْ والنهی عنه لا تُکْرِمْ لا تُکْرَمْ لا یُکْرِمْ لا یُکْرَمْ الظرف منه مُکْرَمٌ مُکْرَمَانِ مُکْرَمَاتٌ الخ بدانکه صیغها ظرف از غیر ثلاثی مجرد از هر باب که باشد بروزن اسم مفعول آن باب می آید واسم آله وافعل التفضیل از غیر ثلاثی مجرد مطلقا نمی آید اگر ادای معنی آله منظور باشد لفظ مابه بر لفظ مصدر بیفزایند مثلاً چون خواهند که از باب اِجْتِنَابٌ صیغه آله آرند مَابِهِ الْاِجْتِنَابُ گویند واگر ادای معنی اسم تفضیل مقصود باشد لفظ اَشَدُّ بر مصدر منصوب زیاده کنند چون اَشَدُّ اِجْتِنَابًا و ثلاثی مجرد که در لون وعیب باشد اسم تفضیل از آن نیز نیاید در آنجا همین ضابطه عمل در آمد کنند وگویند اَشَدُّ صُفْرَةً واَشَدُّ صَمَمًا چنانچه در کتب این فن مفصلاً مسطور است در ماضی این باب یک حرف زائده است

صرف کبیر فعل ماضی معلوم از باب اِفعال اَکْرَمَ اَکْرَمَا اَکْرَمُوْا اَکْرَمَتْ اَکْرَمَتَا اَکْرَمْنَ اَکْرَمْتَ اَکْرَمْتُمَا اَکْرَمْتُمْ اَکْرَمْتِ اَکْرَمْتُمَا اَکْرَمْتُنَّ اَکْرَمْتُ اَکْرَمْنَا اَکْرَمَ تعظیم کرد آن یک مرد در زمانه گذشته صیغه واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل ماضی معروف۔

صرف کبیر فعل ماضی مجهول اُکْرِمَ اُکْرِمَا اُکْرِمُوْا اُکْرِمَتْ اُکْرِمَتَا اُکْرِمْنَ اُکْرِمْتَ اُکْرِمْتُمَا اُکْرِمْتُمْ اُکْرِمْتِ اُکْرِمْتُمَا اُکْرِمْتُنَّ اُکْرِمْتُ اُکْرِمْنَا چون خواهی که از باب افعال ماضی مجهول بنا کنی همزه را مضموم وعین کلمه را مکسور کنی چون اُکْرِمَ تعظیم کرده شد آن یک مرد در زمانه گذشته صیغه واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل ماضی مجهول۔

مضارع معلوم یُکْرِمُ یُکْرِمَانِ یُکْرِمُوْنَ تُکْرِمُ تُکْرِمَانِ یُکْرِمْنَ تُکْرِمُ تُکْرِمَانِ تُکْرِمُوْنَ تُکْرِمِیْنَ تُکْرِمَانِ تُکْرِمْنَ اُکْرِمُ نُکْرِمُ یُکْرِمُ را از اَکْرَمَ بنا کردند یاء مضمومه که از حروف اَتَیْنَ است در اولش در آوردند وفتحه ما قبل آخر بکسره بدل کردند وآخر را مرفوع بضمه اعرابی کردند یُکْرِمُ شد بعده در صیغه واحد متکلم اجتماع همزتین شد زیرا که اُکْرِمُ در اصل ءُاَکْرِمُ بود ودر کلام عرب این چنین ثقیل بود همزه ثانیه حذف کردند ودر باقی صیغها نیز طرداً للباب۔

مضارع مجهول يُكْرَمُ يُكْرَمَانِ يُكْرَمُوْنَ الخ يُكْرَمُ تعظیم کرده میشود یا کرده خواهد شد آن یک مرد در زمانه حال یا استقبال صیغه واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل مضارع مجهول۔

اسم فاعل مُكْرِمٌ مُكْرِمَانِ مُكْرِمُوْنَ مُكْرِمَةٌ مُكْرِمَتَانِ مُكْرِمَاتٌ مُكْرِمٌ را از يُكْرِمُ بنا کردند حرف مضارع را که یا است حذف کردند بجایش میم مضموم در آوردند و ما قبل آخر را بر حال خود بگذاشتند و آخر را منون بتنوین تمکن کردند مُكْرِمٌ شد و طریقه اخذش بتفصیل سابقا گذشت و تصغیر مُكْرِمٌ مُكَيْرِمٌ و تصغیر مُكْرِمَةٌ مُكَيْرِمَةٌ آمده است و تعریفش نیز گذشت۔

اسم مفعول مُكْرَمٌ مُكْرَمَانِ مُكْرَمُوْنَ مُكْرَمَةٌ مُكْرَمَتَانِ مُكْرَمَاتٌ واسم مفعول از غیر ثلاثی مجرد چون مستقبل مجهول آن باب باشد چنانکه میم مضموم بجائی حرف استقبال نهاده میشود و ما قبل آخر را مفتوح شود و تفصیلش در اسم فاعل ثلاثی مجرد بگذشت۔

نفی جحد معلوم۔ از باب افعال لَمْ يُكْرِمْ لَمْ يُكْرِمَا لَمْ يُكْرِمُوْا لَمْ تُكْرِمْ لَمْ تُكْرِمَا لَمْ يُكْرِمْنَ لَمْ تُكْرِمْ لَمْ تُكْرِمَا لَمْ تُكْرِمُوْا لَمْ تُكْرِمِيْ لَمْ تُكْرِمَا لَمْ تُكْرِمْنَ لَمْ اُكْرِمْ لَمْ نُكْرِمْ لَمْ يُكْرِمْ تعظیم نکرد آن یک مرد در زمانه گذشته صیغه واحد مذکر غائب بحث نفی جحد لم در فعل مضارع معروف۔ نفی جحد مجهول لَمْ يُكْرَمْ لَمْ يُكْرَمَا لَمْ يُكْرَمُوْا الخ۔

نفی فعل مضارع معلوم از باب افعال لَا يُكْرِمُ لَا يُكْرِمَانِ لَا يُكْرِمُوْنَ لَا تُكْرِمُ لَا تُكْرِمَانِ لَا يُكْرِمْنَ لَا تُكْرِمُ لَا تُكْرِمَانِ لَا تُكْرِمُوْنَ لَا تُكْرِمِيْنَ لَا تُكْرِمَانِ لَا تُكْرِمْنَ لَا اُكْرِمُ لَا نُكْرِمُ۔

نفی فعل مضارع مجهول لَا يُكْرَمُ لَا يُكْرَمَانِ يُكْرَمُوْنَ الخ۔

فعل نفی تاکید بالن ناصبه لَنْ يُكْرِمَ لَنْ يُكْرِمَا لَنْ يُكْرِمُوْا الخ۔

نفی تاکید مجهول لَنْ يُكْرَمَ لَنْ يُكْرَمَا لَنْ يُكْرَمُوْا الخ۔

امر حاضر معلوم از باب افعال اَكْرِمْ اَكْرِمَا اَكْرِمُوْا اَكْرِمِيْ اَكْرِمَا اَكْرِمْنَ بدانکه اَكْرِمْ را از تُكْرِمُ که در اصل تُؤَكْرِمُ بود بنا کردند و علامت مضارع که تا است حذف کردند و آخر را جزم اَكْرِمْ شد و این همزه قطعی است چون بما قبل متصل شود ساقط نگردد چون فَاَكْرِمْ ثُمَّ اَكْرِمْ

امر حاضر مجہول لِتُکْرَمْ لِتُکْرَمَا لِتُکْرَمُوْا لِتُکْرَمِیْ لِتُکْرَمَا لِتُکْرَمْنَ۔
امر غائب معلوم لِیُکْرِمْ لِیُکْرِمَا لِیُکْرِمُوْا لِتُکْرِمْ لِتُکْرِمَا لِیُکْرِمْنَ الخ۔
امر غائب مجہول لِیُکْرَمْ لِیُکْرَمَا لِیُکْرَمُوْا الخ۔
نہی حاضر معلوم۔ لَاتُکْرِمْ لَاتُکْرِمَا لَاتُکْرِمُوْا لَاتُکْرِمِیْ لَاتُکْرِمَا لَاتُکْرِمْنَ
نہی حاضر مجہول۔ لَاتُکْرَمْ لَاتُکْرَمَا الخ۔
نہی غائب معلوم لَایُکْرِمْ لَایُکْرِمَا لَایُکْرِمُوْا الخ۔
نہی غائب مجہول۔ لَایُکْرَمْ الخ۔

باب دوم از ثلاثی مزید فیہ

صرف صغیر ثلاثی مزید فیہ از باب تفعیل اَلتَّصْرِیْفُ گردانیدن چیزیست از حالی بحالی صَرَّفَ یُصَرِّفُ تَصْرِیْفًا فَهُوَ مُصَرِّفٌ وَصُرِّفَ یُصَرَّفُ تَصْرِیْفًا فَذَاكَ مُصَرَّفٌ لَمْ یُصَرِّفْ لَمْ یُصَرَّفْ لَا یُصَرِّفُ لَا یُصَرَّفُ لَنْ یُصَرِّفَ لَنْ یُصَرَّفَ الامر منه صَرِّفْ لِتُصَرَّفْ لِیُصَرِّفْ لِیُصَرَّفْ والنهی عنه لَا تُصَرِّفْ لَا تُصَرَّفْ لَا یُصَرِّفْ لَا یُصَرَّفْ الظرف منه مُصَرَّفٌ مُصَرَّفَانِ الخ۔ بدانکہ مصدر این باب بروزن تَفْعِیْلٌ آید غالبًا و فِعَّالًا و فِعَالًا چون كِذَّابًا و كِذَابًا و تَفْعِلَةً چون تَبْصِرَةً و فِعَالًا چون كِلَامًا و سِلَامًا نیز آید صحیح و مثال و اجوف و مضاعف این باب یک قیاس آید چون كَرَّمَ و وَحَّدَ و قَوَّلَ و تَعَبَّبَ و ناقص لفی این باب ہمیشہ بروزن تَفْعِلَةٌ آید و گاہ باشد کہ بروزن تَفْعِیْلًا آید از ضرورت شعر چنانکہ شاعر گوید سه فَهِیَ تُنَزِّیْ دَلْوَهَا تَنْزِیًّا ٭ كَمَا تُنَزِّیْ شَهْلَةٌ صَبِیًّا۔

صرف کبیر فعل ماضی معلوم۔ از باب تفعیل صَرَّفَ صَرَّفَا صَرَّفُوْا صَرَّفَتْ صَرَّفَتَا صَرَّفْنَ صَرَّفْتَ صَرَّفْتُمَا صَرَّفْتُمْ صَرَّفْتِ صَرَّفْتُمَا صَرَّفْتُنَّ صَرَّفْتُ صَرَّفْنَا
صَرَّفَ را از تَصْرِیْفٌ بنا کردند تَصْرِیْفٌ صیغہ مصدر بود چون خواستند کہ از صیغہ مصدر صیغہ فعل ماضی معروف بنا کنند تا تفعیل را حذف نمودند و فا کلمہ را مفتوح و یا وزن تفعیل را حذف کردند و عوض وے عین را مفتوح مشدد ساختند بعد سلب حرکت اود تنوین تمکن را دور کردند چنانچہ در ضَرَبَ گذشت و آخر ماضی را فتحہ کردند صَرَّفَ شد در ماضی این باب یک حرف

زائدہ است چنانکہ در افعال صَرَّفَ گردانید آن یک مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل ماضی معروف صارف کبیر فعل ماضی مجہول صُرِّفَ صُرِّفَا صُرِّفُوْا صُرِّفَتْ صُرِّفَتَا صُرِّفْنَ الخ و طریق بنائے مجہول آن سابقاً گذشت صُرِّفَ گردانیدہ شد آن یکمرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل ماضی مجہول۔

صارف کبیر فعل مضارع معروف از باب تفعیل یُصَرِّفُ یُصَرِّفَانِ یُصَرِّفُوْنَ تُصَرِّفُ تُصَرِّفَانِ یُصَرِّفْنَ تُصَرِّفُ تُصَرِّفَانِ تُصَرِّفُوْنَ تُصَرِّفِیْنَ تُصَرِّفَانِ تُصَرِّفْنَ اُصَرِّفُ نُصَرِّفُ مضارع مجہول یُصَرَّفُ یُصَرَّفَانِ یُصَرَّفُوْنَ الخ یُصَرِّفُ میگرداند یا خواہد گردانید آن یکمرد در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل مضارع معروف یُصَرَّفُ گردانیدہ میشود یا گردانیدہ خواہد شد آن یکمرد در زمانہ حال یا استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل مضارع مجہول صارف کبیر اسم فاعل از باب تفعیل مُصَرِّفٌ مُصَرِّفَانِ مُصَرِّفُوْنَ مُصَرِّفَةٌ مُصَرِّفَتَانِ مُصَرِّفَاتٌ تصغیر مُصَرِّفٌ مُصَیْرِفٌ تصغیر مُصَرِّفَةٌ مُصَیْرِفَةٌ می آید اسم مفعول مُصَرَّفٌ مُصَرَّفَانِ مُصَرَّفُوْنَ مُصَرَّفَةٌ مُصَرَّفَتَانِ مُصَرَّفَاتٌ تصغیر اسم مفعول را بر اسم فاعل قیاس باید کرد۔

صارف کبیر فعل نفی جحد معلوم۔ لَمْ یُصَرِّفْ لَمْ یُصَرِّفَا لَمْ یُصَرِّفُوْا الخ۔
نفی جحد مجہول لَمْ یُصَرَّفْ لَمْ یُصَرَّفَا لَمْ یُصَرَّفُوْا الخ لَمْ یُصَرِّفْ در اصل یُصَرِّفُ بود چون لَمْ جازمہ در اول فعل مضارع درآمد آخرش را بجزم کرد و علامت جزمی سقوط حرکت شد لَمْ یُصَرِّفْ شد
نفی فعل مضارع معروف لَا یُصَرِّفُ لَا یُصَرِّفَانِ لَا یُصَرِّفُوْنَ الخ۔
نفی فعل مضارع مجہول لَا یُصَرَّفُ لَا یُصَرَّفَانِ لَا یُصَرَّفُوْنَ الخ۔
صارف کبیر نفی تاکید معروف بالن ناصبہ لَنْ یُصَرِّفَ لَنْ یُصَرِّفَا لَنْ یُصَرِّفُوْا الخ نفی تاکید مجہول لَنْ یُصَرَّفَ لَنْ یُصَرَّفَا لَنْ یُصَرَّفُوْا الخ
امر حاضر معلوم صَرِّفْ صَرِّفَا صَرِّفُوْا صَرِّفِیْ صَرِّفَا صَرِّفْنَ صَرِّفْ را از تُصَرِّفُ بنا کنند حرف مضارع را کہ تا است از اولش حذف کنند و آخر را ساکن چنانچہ در باب افعال تشریحاً گذشت و بنائے باقی صیغہا از ما سابق باید دانست۔

امر حاضر مجہول۔ لِتُصَرَّفْ لِتُصَرَّفَا لِتُصَرَّفُوا الخ۔
امر غائب معلوم لِيُصَرِّفْ لِيُصَرِّفَا لِيُصَرِّفُوا الخ۔
امر غائب مجہول لِيُصَرَّفْ لِيُصَرَّفَا لِيُصَرَّفُوا الخ۔
نہی حاضر معلوم لَا تُصَرِّفْ لَا تُصَرِّفَا لَا تُصَرِّفُوا لَا تُصَرِّفِي الخ۔
نہی حاضر مجہول لَا تُصَرَّفْ لَا تُصَرَّفَا لَا تُصَرَّفُوا الخ۔
نہی غائب معلوم لَا يُصَرِّفْ لَا يُصَرِّفَا الخ۔
نہی غائب مجہول لَا يُصَرَّفْ لَا يُصَرَّفَا لَا يُصَرَّفُوا الخ۔

باب سوم از ثلاثی مزید فیه

اَلْمُضَارَبَةُ بایکدیگر زدن و انبازی کردن دو کس در مال و تن و تجارت نمودن از مال غیر۔
صرف صغیر فعل ثلاثی مزید فیه از باب مُفَاعَلَةٌ ضَارَبَ يُضَارِبُ مُضَارَبَةً فهو مُضَارِبٌ وَضُورِبَ يُضَارَبُ مُضَارَبَةً فذاك مُضَارَبٌ لَمْ يُضَارِبْ لَمْ يُضَارَبْ لَا يُضَارِبُ لَا يُضَارَبُ لَنْ يُضَارِبَ لَنْ يُضَارَبَ الامر منه ضَارِبْ لِتُضَارَبْ لِيُضَارِبْ لِيُضَارَبْ والنهي عنه لَا تُضَارِبْ لَا تُضَارَبْ لَا يُضَارِبْ لَا يُضَارَبْ الظرف منه مُضَارَبٌ الخ بدانکه مصدر این باب بروزن مُفَاعَلَة وفِعَالًا وفِيعَالًا هم آید چون قَاتَلَ يُقَاتِلُ مُقَاتَلَةً وَقِتَالًا وَقِيتَالًا صحیح ومثال واجوف این باب یکسان است چون ضَارَبَ وَوَعَدَ وَقَاوَلَ ودر ماضی این باب یک حرف زائده است۔
صرف کبیر فعل ماضی معلوم از باب مُفَاعَلَة ضَارَبَ ضَارَبَا ضَارَبُوا ضَارَبَتْ ضَارَبَتَا ضَارَبْنَ ضَارَبْتَ ضَارَبْتُمَا ضَارَبْتُمْ ضَارَبْتِ ضَارَبْتُمَا ضَارَبْتُنَّ ضَارَبْتُ ضَارَبْنَا
ماضی مجہول ضُورِبَ ضُورِبَا ضُورِبُوا الخ۔ وطریقه بنائے ماضی مجہول از باب مُفَاعَلَة همان است که در ماضی مجهول باب اِفْعَال گذشت لیکن دریجا چون فا مضموم شود الف بواو منقلب گردد مثلاً ضُورِبَ را از ضَارَبَ بنا کردند حرف اول را مضموم گردند بعده الف واقع شد ما قبلش مضموم آن الف را بواو بدل نمودند وما قبل آخر را کسره دادند ضُورِبَ شد۔
فعل مضارع معلوم يُضَارِبُ يُضَارِبَانِ يُضَارِبُونَ تُضَارِبُ تُضَارِبَانِ يُضَارِبْنَ

نُضَارِبُ نُضَارِبَانِ نُضَارِبُوْنَ تُضَارِبِیْنَ تُضَارِبَانِ تُضَارِبْنَ اُضَارِبُ نُضَارِبُ

مضارع مجہول یُضَارَبُ یُضَارَبَانِ یُضَارَبُوْنَ الخ ۔

اسم فاعل مُضَارِبٌ مُضَارِبَانِ مُضَارِبُوْنَ مُضَارِبَةٌ مُضَارِبَتَانِ مُضَارِبَاتٌ

تصغیر اسم فاعل برآن قیاس است کہ در باب افعال و تفعیل بیان کردہ باشد۔

اسم مفعول مُضَارَبٌ مُضَارَبَانِ مُضَارَبُوْنَ الخ ۔

نفی جحد معلوم لَمْ یُضَارِبْ لَمْ یُضَارِبَا لَمْ یُضَارِبُوْا الخ ۔

نفی جحد مجہول لَمْ یُضَارَبْ لَمْ یُضَارَبَا لَمْ یُضَارَبُوْا الخ ۔

نفی معلوم لَا یُضَارِبُ لَا یُضَارِبَانِ لَا یُضَارِبُوْنَ الخ ۔

نفی مجہول لَا یُضَارَبُ لَا یُضَارَبَانِ لَا یُضَارَبُوْنَ الخ ۔

نفی تاکید معلوم بالن ناصبہ لَنْ یُضَارِبَ لَنْ یُضَارِبَا لَنْ یُضَارِبُوْا الخ ۔

نفی تاکید مجہول بالن ناصبہ لَنْ یُضَارَبَ لَنْ یُضَارَبَا لَنْ یُضَارَبُوْا الخ ۔

امر حاضر معلوم ضَارِبْ ضَارِبَا ضَارِبُوْا ضَارِبِیْ ضَارِبَا ضَارِبْنَ ۔

امر حاضر مجہول لِتُضَارَبْ لِتُضَارَبَا لِتُضَارَبُوْا الخ ۔

امر غائب معلوم لِیُضَارِبْ لِیُضَارِبَا لِیُضَارِبُوْا الخ ۔

امر غائب مجہول لِیُضَارَبْ لِیُضَارَبَا لِیُضَارَبُوْا الخ ۔

نہی حاضر معلوم لَا تُضَارِبْ لَا تُضَارِبَا لَا تُضَارِبُوْا الخ ۔

نہی حاضر مجہول لَا تُضَارَبْ لَا تُضَارَبَا لَا تُضَارَبُوْا الخ ۔

نہی غائب معلوم لَا یُضَارِبْ لَا یُضَارِبَا لَا یُضَارِبُوْا الخ ۔

نہی غائب مجہول لَا یُضَارَبْ الخ ۔

باب چہارم از ثلاثی مزید فیہ

اَلتَّصَرُّفُ دست درازی کردن در چیزے و دست در کارے کردن و برگردیدن۔

صرف صغیر از فعل ثلاثی مزید فیہ از باب تَفَعُّل تَصَرَّفَ یَتَصَرَّفُ تَصَرُّفًا فَهُوَ مُتَصَرِّفٌ وَتُصُرِّفَ یُتَصَرَّفُ تَصَرُّفًا فَذَاكَ مُتَصَرَّفٌ لَمْ یَتَصَرَّفْ لَمْ یُتَصَرَّفْ

لَا يَتَصَرَّفُ لَا يُتَصَرَّفُ لَنْ يَتَصَرَّفَ لَنْ يُتَصَرَّفَ الامر منه تَصَرَّفْ لِتُصَرَّفْ لِيَتَصَرَّفْ لِيُتَصَرَّفْ والنہی عنہ لَا تَتَصَرَّفْ لَا تُتَصَرَّفْ لَا يَتَصَرَّفْ لَا يُتَصَرَّفْ الظرف منه مُتَصَرَّفٌ الخ بدانکہ مصدر این باب غالباً بروزن تَفَعُّلْ مے آید وگاہ باشد کہ بروزن تِفِعَّالْ آید چون تَمَلَّقَ يَتَمَلَّقُ تَمَلُّقًا وَتِمِلَّاقًا۔

صرف کبیر فعل ماضی معروف از باب تَفَعُّلْ تَصَرَّفَ تَصَرَّفَا تَصَرَّفُوْا تَصَرَّفَتْ تَصَرَّفَتَا تَصَرَّفْنَ تَصَرَّفْتَ تَصَرَّفْتُمَا تَصَرَّفْتُمْ تَصَرَّفْتِ تَصَرَّفْتُمَا تَصَرَّفْتُنَّ تَصَرَّفْتُ تَصَرَّفْنَا۔ ودر ماضی این باب دو حرف زائدہ است تاو عین ثانیہ یا اولے۔

صرف کبیر فعل ماضی مجہول تُصُرِّفَ تُصُرِّفَا تُصُرِّفُوْا الخ ودر ماضی مجہول این باب تاو فا مضموم کنند وعین مکسور بدانکہ قاعدہ مختصرہ ماضی مجہول در ہمہ ابواب ثلاثی مزید فیہ آنست کہ در ماضی اگر زائدہ حرف است اولش اگر تاء زائدہ است آن تا و ما بعدش را ضم کنند وما قبل آخر را مکسور چون تُعُهِّدَ و تُدُحْرِجَ و داگر ہمزہ وصل است پس ہمزہ وحرف ثالث را ضمہ دہند چون اُنْتُعِلَ و اُسْتُفْعِلَ و اگر ہیچ یکے ازین ہا در اولش نباشد پس اولش را ضمہ دہند وما قبل آخر را مکسور کنند چون اُكْرِمَ و دُحْرِجَ این را حفظ باید کرد۔

صرف کبیر فعل مضارع معروف تَفَعُّلْ يَتَصَرَّفُ يَتَصَرَّفَانِ يَتَصَرَّفُوْنَ تَتَصَرَّفُ تَتَصَرَّفَانِ يَتَصَرَّفْنَ الخ۔

مضارع مجہول يُتَصَرَّفُ يُتَصَرَّفَانِ يُتَصَرَّفُوْنَ تُتَصَرَّفُ تُتَصَرَّفَانِ يُتَصَرَّفْنَ الخ وچون در باب تَفَعُّلْ وتَفَاعُلْ دو تا جمع آیند وجائز باید کہ یکے را بیندازند چون تَنَزَّلُ الْمَلٰئِكَةُ و نَزَاوَرُعَنْ كَهْفِهِمْ وجائز باشد کہ تاء اول در تاء دوم ادغام کنند بشرطیکہ بعد متحرک یا مدہ واقع شود چون در تَتَنَزَّلُ فَتَنَزَّلُ ودر تَتَبَاعَدُ فَتَّبَاعَدُ وَقَالُوْا اَتَنَزَّلُ وَقَالُوْا اتَّبَاعَدُ۔

اسم فاعل مُتَصَرِّفٌ مُتَصَرِّفَانِ مُتَصَرِّفُوْنَ الخ وتصغیر مُتَصَرِّفٌ مُتَصَيْرِفٌ وتصغیر مُتَصَرِّفَةٌ مُتَصَيْرِفَةٌ آید مُتَصَرِّفٌ ومُتَصَرِّفَةٌ اسماء کبر اوبند چون خواستند کہ

از اسمائے بکسر اسمائے مصغر بنا کنند میم را بر حال خود گذاشتند و تاء تفعّل را حذف کرده و فا کلمہ را بر حال خود گذاشتند و سیوم جا یاء ساکنہ علامت تصغیر در آوردند و حروف مدغمہ را نیز حذف نمودند و ما قبل آخر را بر حال خود بگذاشتند آخر را نیز از مُتَصَرِّفٌ مُصَيْرِفٌ و از مُتَصَرِّفَةٌ مُصَيْرِفَةٌ شد و ہمچنیں است تصغیر اسم مفعول

اسم مفعول - مُتَصَرَّفٌ مُتَصَرَّفَانِ مُتَصَرَّفُوْنَ الخ -

نفی جحد معلوم از باب تفعّل لَمْ يَتَصَرَّفْ لَمْ يَتَصَرَّفَا لَمْ يَتَصَرَّفُوْا الخ -

نفی جحد مجہول لَمْ يُتَصَرَّفْ لَمْ يُتَصَرَّفَا لَمْ يُتَصَرَّفُوْا الخ -

فعل مضارع نفی معلوم لَا يَتَصَرَّفُ لَا يَتَصَرَّفَانِ لَا يَتَصَرَّفُوْنَ الخ -

نفی مجہول لَا يُتَصَرَّفُ لَا يُتَصَرَّفَانِ لَا يُتَصَرَّفُوْنَ الخ -

فعل مضارع معروف مؤکد بالن ناصبہ لَنْ يَتَصَرَّفَ لَنْ يَتَصَرَّفَا لَنْ يَتَصَرَّفُوْا

نفی مجہول لَنْ يُتَصَرَّفَ لَنْ يُتَصَرَّفَا لَنْ يُتَصَرَّفُوْا الخ

امر حاضر معروف از باب تفعّل تَصَرَّفْ تَصَرَّفَا تَصَرَّفُوْا تَصَرَّفِيْ تَصَرَّفَا تَصَرَّفْنَ -

با نون تاکید ثقیلہ تَصَرَّفَنَّ تَصَرَّفَانِّ تَصَرَّفُنَّ الخ -

امر حاضر مجہول لِتُتَصَرَّفْ لِتُتَصَرَّفَا لِيُتَصَرَّفُوْا الخ -

امر غائب معروف لِيَتَصَرَّفْ لِيَتَصَرَّفَا لِيَتَصَرَّفُوْا الخ -

امر غائب مجہول لِيُتَصَرَّفْ لِيُتَصَرَّفَا لِيُتَصَرَّفُوْا الخ -

نہی حاضر معروف لَا تَتَصَرَّفْ لَا تَتَصَرَّفَا لَا تَتَصَرَّفُوْا الخ -

نہی حاضر مجہول لَا تُتَصَرَّفْ لَا تُتَصَرَّفَا لَا تُتَصَرَّفُوْا الخ -

نہی غائب معلوم لَا يَتَصَرَّفْ لَا يَتَصَرَّفَا لَا يَتَصَرَّفُوْا الخ -

نہی غائب مجہول لَا يُتَصَرَّفْ لَا يُتَصَرَّفَا لَا يُتَصَرَّفُوْا الخ -

باب پنجم از ثلاثی مزید فیہ

اَلتَّضَارُبُ بسیار یکدیگرے را زدن صرف صغیر از ثلاثی مزید فیہ صحیح از

باب تَفاعُلْ تَضَارَبَ يَتَضَارَبُ تَضَارُبًا فهو مُتَضَارِبٌ وَتُضُوْرِبَ يُتَضَارَبُ تَضَارُبًا فذاك مُتَضَارَبٌ لَمْ يَتَضَارَبْ لَمْ يُتَضَارَبْ لَا يَتَضَارَبُ لَا يُتَضَارَبُ لَنْ يَتَضَارَبَ لَنْ يُتَضَارَبَ الامر منه تَضَارَبْ لِتُضَارَبْ لِيَتَضَارَبْ لِيُتَضَارَبْ والنهی عنه لَا تَتَضَارَبْ لَا تُتَضَارَبْ لَا يَتَضَارَبْ لَا يُتَضَارَبْ الظرف منه مُتَضَارَبٌ مُتَضَارَبَانِ مُتَضَارَبَاتٌ بدانکہ فاء تَفَعُّلْ وَ وَتَفَاعُلْ ہرگاہ یکی ازین یازدہ حروف باشد کہ تاء ثاء دال وذال وزا وسین وشین وصاد وضاد وطاء وظاء است روا باشد کہ تا را ساکن کنند واز جنس فا گردانند وادغام کنند وہرجا کہ اول ساکن باشد ہمزہ وصل درآرند پس در تَزَمَّلَ يَتَزَمَّلُ تَزَمُّلًا گوئی اِزَّمَّلَ يَزَّمَّلُ اِزَّمُّلًا وبرین قیاس بایدکرد باقی صیغہا۔

صرف کبیر ماضی معروف از باب تَفَاعُلْ تَضَارَبَ تَضَارَبَا تَضَارَبُوْا تَضَارَبَتْ تَضَارَبَتَا تَضَارَبْنَ تَضَارَبْتَ تَضَارَبْتُمَا تَضَارَبْتُمْ تَضَارَبْتِ تَضَارَبْتُمَا تَضَارَبْتُنَّ تَضَارَبْتُ تَضَارَبْنَا در ماضی این باب دو حرف زائد است تا والف۔

ماضی مجہول تُضُوْرِبَ تُضُوْرِبَا تُضُوْرِبُوْا تُضُوْرِبَتْ تُضُوْرِبَتَا تُضُوْرِبْنَ الخ تُضُوْرِبَ را از تَضَارَبَ بنا کردند حرف اول را مضموم کردند وفا کلمہ را نیز ضمہ دادند بعد الف واقع شد ما قبلش مضموم آن الف را بواو بدل کردند وما قبل آخر را مکسور وآخر را بحال خود گذاشتند تُضُوْرِبَ شد۔

صرف کبیر فعل مضارع معروف۔ از باب تَفَاعُلْ يَتَضَارَبُ يَتَضَارَبَانِ يَتَضَارَبُوْنَ الخ۔

فعل مضارع مجہول يُتَضَارَبُ يُتَضَارَبَانِ يُتَضَارَبُوْنَ الخ۔

اسم فاعل مُتَضَارِبٌ مُتَضَارِبَانِ مُتَضَارِبُوْنَ الخ۔

اسم مفعول مُتَضَارَبٌ مُتَضَارَبَانِ مُتَضَارَبُوْنَ الخ۔

نفی جحد معلوم لَمْ يَتَضَارَبْ لَمْ يَتَضَارَبَا لَمْ يَتَضَارَبُوْا الخ۔

نفی جحد مجہول لَمْ يُتَضَارَبْ لَمْ يُتَضَارَبَا لَمْ يُتَضَارَبُوْا الخ۔

فعل مضارع نفی معلوم لَا یَتَضَارَبُ لَا یَتَضَارَبَانِ لَا یَتَضَارَبُوْنَ اَلخ
نفی مجہول لَا یُتَضَارَبُ لَا یُتَضَارَبَانِ لَا یُتَضَارَبُوْنَ اَلخ۔
نفی مؤکد معلوم بالن ناصبه لَنْ یَتَضَارَبَ لَنْ یَتَضَارَبَا لَنْ یَتَضَارَبُوْا الخ۔
نفی مؤکد مجہول لَنْ یُتَضَارَبَ الخ۔
امر حاضر معلوم از باب تَفَاعُلْ تَضَارَبْ تَضَارَبَا تَضَارَبُوْا تَضَارَبِیْ تَضَارَبَا تَضَارَبْنَ۔
امر حاضر مجہول لِتُتَضَارَبْ لِتُتَضَارَبَا لِتُتَضَارَبُوْا الخ۔
امر غائب معلوم لِیَتَضَارَبْ لِیَتَضَارَبَا لِیَتَضَارَبُوْا الخ۔
امر غائب مجہول لِیُتَضَارَبْ لِیُتَضَارَبَا الخ۔
نہی حاضر معلوم لَا تَتَضَارَبْ لَا تَتَضَارَبَا لَا تَتَضَارَبُوْا الخ۔
نہی حاضر مجہول لَا تُتَضَارَبْ الخ۔
نہی غائب معلوم لَا یَتَضَارَبْ لَا یَتَضَارَبَا لَا یَتَضَارَبُوْا الخ۔
نہی غائب مجہول لَا یُتَضَارَبْ لَا یُتَضَارَبَا لَا یُتَضَارَبُوْا الخ۔

باب ششم از ثلاثی مزید فیه

الاکتساب کسب کردن و حاصل نمودن صرف صغیر ثلاثی مزید فیه صحیح از باب افتعال الاکتساب کسب کردن اِکْتَسَبَ یَکْتَسِبُ اِکْتِسَابًا فَهُوَ مُکْتَسِبٌ وَاُکْتُسِبَ یُکْتَسَبُ اِکْتِسَابًا فَذَاكَ مُکْتَسَبٌ لَمْ یَکْتَسِبْ لَمْ یُکْتَسَبْ لَا یَکْتَسِبُ لَا یُکْتَسَبُ لَنْ یَکْتَسِبَ لَنْ یُکْتَسَبَ الامر منه اِکْتَسِبْ لِتُکْتَسَبْ لِیَکْتَسِبْ لِیُکْتَسَبْ والنهی عنه لَا تَکْتَسِبْ لَا تُکْتَسَبْ لَا یَکْتَسِبْ لَا یُکْتَسَبْ الظرف منه مُکْتَسَبٌ الخ۔ بدانکه تصغیر مصدر این باب خواه معروف باشد یا مجہول کُسَیْتِبًا مے آید۔

صرف کبیر ماضی معروف از باب اِفْتِعَال اِکْتَسَبَ اِکْتَسَبَا اِکْتَسَبُوْا

الخ اِکْتَسَبَ کسب کرد و حاصل نمود آن یک مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل ماضی معروف۔
ماضی مجہول اُکْتُسِبَ اُکْتُسِبَا اُکْتُسِبُوْا الخ در ماضی این باب دو حرف زائدہ است الف و تا و طریقہ بنائے ماضی مجہول سابقاً گذشت۔
مضارع معروف از باب اِفْتِعَال یَکْتَسِبُ یَکْتَسِبَانِ یَکْتَسِبُوْنَ الخ۔
مجہول یُکْتَسَبُ یُکْتَسَبَانِ یُکْتَسَبُوْنَ الخ۔
اسم فاعل مُکْتَسِبٌ مُکْتَسِبَانِ مُکْتَسِبُوْنَ الخ۔
اسم مفعول مُکْتَسَبٌ مُکْتَسَبَانِ مُکْتَسَبُوْنَ الخ۔
نفی جحد معلوم لَمْ یَکْتَسِبْ لَمْ یَکْتَسِبَا لَمْ یَکْتَسِبُوْا الخ۔
مجہول لَمْ یُکْتَسَبْ لَمْ یُکْتَسَبَا لَمْ یُکْتَسَبُوْا الخ۔
فعل مضارع نفی معلوم لَا یَکْتَسِبُ لَا یَکْتَسِبَانِ لَا یَکْتَسِبُوْنَ الخ
مجہول لَا یُکْتَسَبُ لَا یُکْتَسَبَانِ الخ۔
نفی مؤکد معلوم لَنْ یَکْتَسِبَ لَنْ یَکْتَسِبَا لَنْ یَکْتَسِبُوْا الخ۔
مجہول لَنْ یُکْتَسَبَ الخ۔
امر حاضر معلوم اِکْتَسِبْ اِکْتَسِبَا اِکْتَسِبُوْا اِکْتَسِبِیْ اِکْتَسِبَا اِکْتَسِبْنَ۔
امر حاضر مجہول لِتُکْتَسَبْ لِتُکْتَسَبَا الخ۔
امر غائب معلوم لِیَکْتَسِبْ لِیَکْتَسِبَا لِیَکْتَسِبُوْا الخ۔
مجہول لَا تُکْتَسَبْ لَا تُکْتَسَبَا الخ۔
نہی حاضر معلوم لَا تَکْتَسِبْ لَا تَکْتَسِبَا لَا تَکْتَسِبُوْا الخ۔
مجہول لَا تُکْتَسَبْ لَا تُکْتَسَبَا الخ۔
نہی غائب معلوم لَا یَکْتَسِبْ لَا یَکْتَسِبَا الخ۔
نہی غائب مجہول لَا یُکْتَسَبْ لَا یُکْتَسَبَا الخ بدانکہ چون عین فعل در باب اِفْتِعَال از آن یازدہ حروف کہ در باب تَفَاعُل ذکر یافتہ یکے باشد جائز است کہ تائے

اِفتعال را مین گردانند و ساکن کرده در میم ادغام کنند پس دو ساکن جمع شوند فا و تا بعض صرفیان حرکت تا را بفا دہند و ہمزہ را اخْتَصَمَ یَخْتَصِمُ اِخْتِصَامًا میگویند خَصَّمَ یَخِصِّمُ خِصَّامًا و بعض صرفیان فا را بسبب التقاء ساکنین حرکت بکسره دہند و گویند خِصَّمَ یَخِصِّمُ خِصَّامًا۔ ہمزہ وصل از برائے حرکت فا بیفتد و درینجا صرف صغیر این باب بنوعی کہ مذکور شد نوشتہ آید تَسْهِيلًا لِلْمُبْتَدِئِ۔

صرف صغیر۔ از باب اِفتعال خَصَّمَ یَخِصِّمُ خَصَّامًا و خِصَّامًا فذاک مُخِصِّمٌ وَخُصِّمَ یُخَصَّمُ خِصَّامًا فذاک مُخَصَّمٌ الامر منه خَصِّمْ الخ والنہی عنه لَا تُخَصِّمْ الخ الظرف منه مُخَصَّمٌ الخ این صرف بنظر قاعدہ اولی است موافق قاعدۂ ثانی رائیت خَصَّمَ یَخِصِّمُ خَصَّامًا و خِصَّامًا فذاک مُخِصِّمٌ وَخُصِّمَ یُخَصَّمُ خَصَّامًا و خِصَّامًا فذاک مُخَصَّمٌ الامر منه خِصِّمْ والنہی عنه لَا خِصِّمْ الظرف منه مُخَصَّمٌ الخ۔

باب ہفتم از ثلاثی مزید فیه

الانصراف بازگشتن صرف صغیر ثلاثی مزید فیه صحیح از باب اِنفعال اِنْصَرَفَ یَنْصَرِفُ اِنْصِرَافًا فهو مُنْصَرِفٌ وَاُنْصُرِفَ یُنْصَرَفُ اِنْصِرَافًا فذاک مُنْصَرَفٌ لَمْ یَنْصَرِفْ لَمْ یُنْصَرَفْ لَا یَنْصَرِفُ لَا یُنْصَرَفُ لَنْ یَنْصَرِفَ لَنْ یُنْصَرَفَ الامر منه اِنْصَرِفْ لِتُنْصَرَفْ لِیَنْصَرِفْ لِیُنْصَرَفْ والنہی عنه لَا تَنْصَرِفْ لَا تُنْصَرَفْ لَا یَنْصَرِفْ لَا یُنْصَرَفْ الظرف منه مُنْصَرَفٌ الخ۔

ماضی معلوم از باب اِنفعال اِنْصَرَفَ اِنْصَرَفَا اِنْصَرَفُوا الخ۔

ماضی مجہول اُنْصُرِفَ اُنْصُرِفَا اُنْصُرِفُوا الخ۔

مضارع معلوم یَنْصَرِفُ یَنْصَرِفَانِ یَنْصَرِفُونَ الخ۔

مضارع مجہول یُنْصَرَفُ یُنْصَرَفَانِ یُنْصَرَفُونَ الخ۔

اسم فاعل مُنْصَرِفٌ مُنْصَرِفَانِ مُنْصَرِفُونَ الخ۔

اسم مفعول مُنْصَرَفٌ مُنْصَرَفَانِ مُنْصَرَفُونَ الخ تصغیر مُنْصَرِفٌ مُصَيْرِفٌ

وتصغیر مُنْصَرِفَةٌ مُصَيْرِفَةٌ می آید وہمچنین است تصغیر اسم مفعول۔
جحد معلوم لَمْ يَنْصَرِفْ لَمْ يَنْصَرِفَا لَمْ يَنْصَرِفُوا الخ۔
جحد مجہول لَمْ يُنْصَرَفْ لَمْ يُنْصَرَفَا لَمْ يُنْصَرَفُوا الخ
نفی معلوم لَا يَنْصَرِفُ لَا يَنْصَرِفَانِ لَا يَنْصَرِفُونَ الخ۔
نفی مجہول لَا يُنْصَرَفُ لَا يُنْصَرَفَانِ لَا يُنْصَرَفُونَ الخ۔
نفی مؤکد معلوم بالن ناصبہ لَنْ يَنْصَرِفَ لَنْ يَنْصَرِفَا لَنْ يَنْصَرِفُوا الخ
نفی مؤکد مجہول لَنْ يُنْصَرَفَ لَنْ يُنْصَرَفَا لَنْ يُنْصَرَفُوا الخ۔
امر حاضر معلوم اِنْصَرِفْ اِنْصَرِفَا اِنْصَرِفُوا الخ۔
امر حاضر مجہول لِتُنْصَرَفْ لِتُنْصَرَفَا لِتُنْصَرَفُوا الخ۔
امر غائب معلوم لِيَنْصَرِفْ لِيَنْصَرِفَا لِيَنْصَرِفُوا الخ۔
مجہول لِيُنْصَرَفْ لِيُنْصَرَفَا لِيُنْصَرَفُوا الخ۔
نہی حاضر معلوم لَا تَنْصَرِفْ لَا تَنْصَرِفَا لَا تَنْصَرِفُوا الخ۔
مجہول لَا تُنْصَرَفْ لَا تُنْصَرَفَا لَا تُنْصَرَفُوا الخ
نہی غائب معلوم لَا يَنْصَرِفْ لَا يَنْصَرِفَا لَا يَنْصَرِفُوا الخ
نہی غائب مجہول لَا يُنْصَرَفْ لَا يُنْصَرَفَا لَا يُنْصَرَفُوا الخ در ماضی این باب دو حرف زائدہ است الف ونون۔

باب ہشتم از ثلاثی مزید فیہ

اِلْاِحْمِرَارُ سرخ شدن صارف صغیر فعل ثلاثی مزید فیہ صحیح از باب اِفْعِلَالٌ اِحْمَرَّ يَحْمَرُّ اِحْمِرَارًا فَهُوَ مُحْمَرٌّ وَاُحْمُرَّ يُحْمَرُّ اِحْمِرَارًا فَذَاكَ مُحْمَرٌّ لَمْ يَحْمَرَّ لَمْ يَحْمَرِّ لَمْ يَحْمَرِرْ لَمْ يُحْمَرَّ لَمْ يُحْمَرِرْ لَا يَحْمَرُّ لَا يُحْمَرُّ لَنْ يَحْمَرَّ لَنْ يُحْمَرَّ الامر منه اِحْمَرَّ اِحْمَرِّ اِحْمَرِرْ لِتُحْمَرَّ لِتُحْمَرِّ لِتُحْمَرِرْ لِيَحْمَرَّ لِيَحْمَرِّ لِيَحْمَرِرْ لِيُحْمَرَّ لِيُحْمَرِّ لِيُحْمَرِرْ والنهی عنه لَا تَحْمَرَّ لَا تَحْمَرِّ لَا تَحْمَرِرْ لَا تُحْمَرَّ لَا تُحْمَرِّ لَا تُحْمَرِرْ لَا يَحْمَرَّ لَا يَحْمَرِّ لَا يَحْمَرِرْ لَا يُحْمَرَّ لَا يُحْمَرِّ لَا يُحْمَرِرْ الظرف منه مُحْمَرٌّ مُحْمَرَّانِ الخ

بدانکہ ادغام سوائے باب تَفْعِیْلٌ وتَفَعُّلٌ و اِفَّاعُلٌ و اِفَّعُّلٌ کہ فرع آنہا است نبود اما ادغام اِحْمَارَّ و اِحْمَرَّ و اِقْشَعَرَّ اصلی نیست۔

صرف کبیر فعل ماضی معروف ثلاثی مزید از باب اِفْعِلَالٌ اِحْمَرَّ اِحْمَرَّا اِحْمَرُّوْا اِحْمَرَّتْ اِحْمَرَّتَا اِحْمَرَرْنَ الخ اِحْمَرَّ در اصل اِحْمَرَرَ بود دو حرف از یک جنس دریک کلمہ بہم آمدند وہر دو متحرک بود حرکت حرف اولے انداختہ در دوم ادغام کردند اِحْمَرَّ شد زیرا کہ ہر گاہ دو حرف از یک جنس یا قریب المخرج جمع شوند ادغام خواہند کرد اول را در ثانی بجہت ثقل تکرار و اجتماع دو حرف بر سہ وجہ است۔ اول آنکہ ہر دو متحرک باشند درینصورت ادغام جائز است ورآن وقت کہ ہر دو در دو کلمہ باشند مثل مَنَاسِكَكُمْ واگر درکلمۂ واحد بودند ادغام واجب است مگر در ملحقات دوم آنکہ اول ساکن باشد پس ادغام واجب است ضرورتاً سوم آنکہ ثانی ساکن باشد پس ادغام ممتنع است بسبب حصول خفت از ساکن وتفصیلش در بیان مضاعف عنقریب مے آید انشاء اللہ تعالےٰ۔

صرف کبیر فعل ماضی مجہول ثلاثی مزید از باب اِفْعِلَالٌ اُحْمُرَّ اُحْمُرَّا اُحْمُرُّوْا الخ اُحْمُرَّ در اصل اُحْمُرِرَ بود دو حرف ازین جنس جمع شدند حرکت حرف اولے را حذف کردہ در دوم ادغام کردند اُحْمُرَّ شد۔

مضارع معلوم یَحْمَرُّ یَحْمَرَّانِ یَحْمَرُّوْنَ الخ۔

مضارع مجہول یُحْمَرُّ یُحْمَرَّانِ یُحْمَرُّوْنَ الخ۔

اسم فاعل مُحْمَرٌّ مُحْمَرَّانِ مُحْمَرُّوْنَ الخ۔

اسم مفعول مُحْمَرٌّ مُحْمَرَّانِ مُحْمَرُّوْنَ الخ صیغۂ اسم فاعل واسم مفعول ہر دو درصورت یکسان است لیکن فاعل در اصل مُحْمَرِرٌ بکسر ما قبل آخر ومفعول در اصل مُحْمَرَرٌ بفتح ما قبل آخر بود بعد تعلیل ہر دو در لفظ واحد یکسان شدند۔

نفی جحد معلوم لَمْ یَحْمَرَّ لَمْ یَحْمَرِّ لَمْ یَحْمَرْ رِ لَمْ یَحْمَرَّا لَمْ یَحْمَرُّوْا لَمْ تَحْمَرَّ لَمْ تَحْمَرِّ لَمْ تَحْمَرْ رِ لَمْ تَحْمَرَّا لَمْ یَحْمَرِرْنَ لَمْ تَحْمَرَّ لَمْ تَحْمَرِّ لَمْ تَحْمَرْ رِ لَمْ تَحْمَرَّا لَمْ تَحْمَرُّوْا لَمْ تَحْمَرِّیْ

لَمْ تَحْمَرَّ لَمْ تَحْمَرِرْنَ لَمْ اَحْمَرَّ لَمْ اَحْمَرِّ لَمْ اَحْمَرِرْ لَمْ نَحْمَرَّ لَمْ نَحْمَرِرْ ودر
واحد مذکر غائب جحد و دیگر صیغہائے فعل مضارع مجزوم بسبب جزم اجتماع ساکنین شد
یعنی ہر دو را ساکن شدند پس گاہی برائے دوم را فتحہ دادند زیرا کہ فتحہ اَخَفُّ الحرکات است
لَمْ یَحْمَرَّ شد و گاہی کسرہ بسبب آنکہ اصل در تحریک حرف ساکن کسرہ است زیرا کہ
سکون در افعال مجزومہ بمنزلہ کسرہ است در اسما پس ہرگاہ سکون در کلمہ ممتنع شد کسرہ
عوض آن اولی است از دیگر حرکات و عدول از آن بدون وجہ غیر مستحسن پس لَمْ یَحْمَرِّ
شد و گاہی فک ادغام کردند زیرا کہ لام دوم ساکن است بسکون غیر لازم و در مثل
این صورت ادغام جائز است نہ واجب اہل حرمین شریفین باصل خود دارند لَمْ یَحْمَرِرْ
شد و دیگر صیغ فعل مضارع مجزوم را ہمچنین طریق قیاس باید کرد ہذا واضح تر میکنم
کہ لَمْ یَحْمَرَّ در اصل یَحْمَرِرُ بود و لم جازمہ در اول این در آوردند و آخر را مجزوم
کردند چون آخر فعل مضارع مجزوم بسکون عارض شد لہذا بعض صرفیان فک ادغام
کردند لَمْ یَحْمَرِرْ شد و ترا رسد کہ اول را ساکن کردہ در دوم ادغام کنی و آخر را حرکت
کسرہ دہی از آنکہ کسرہ در تحریک ساکن اصل است و گوئی لَمْ یَحْمَرِّ و ترا رسد کہ
فتحہ اَخَفُّ الحرکات است لَمْ یَحْمَرَّ شد ہمچنین مطابق فہمید لَمْ تَحْمَرَّ لَمْ تَحْمَرِّ لَمْ تَحْمَرِرْ
صیغہ واحد مؤنث غائب را و لَمْ تَحْمَرَّ لَمْ تَحْمَرِّ لَمْ تَحْمَرِرْ صیغہ واحد مذکر حاضر را و لَمْ اَحْمَرَّ
لَمْ اَحْمَرِّ لَمْ اَحْمَرِرْ و لَمْ نَحْمَرَّ لَمْ نَحْمَرِّ لَمْ نَحْمَرِرْ صیغہ متکلم را۔

صرف کبیر فعل مضارع نفی معلوم لَا یَحْمَرُّ لَا یَحْمَرَّانِ لَا یَحْمَرُّوْنَ الخ
نفی مجہول لَا یُحْمَرُّ لَا یُحْمَرَّانِ لَا یُحْمَرُّوْنَ الخ۔
نفی فعل مضارع مؤکد بلن ناصبہ لَنْ یَحْمَرَّ لَنْ یَحْمَرَّا لَنْ یَحْمَرُّوْا الخ۔
نفی مجہول لَنْ یُحْمَرَّ لَنْ یُحْمَرَّا لَنْ یُحْمَرُّوْا الخ۔
امر حاضر معلوم اِحْمَرَّ اِحْمَرِّ اِحْمَرِرْ اِحْمَرَّا اِحْمَرُّوْا اِحْمَرِّیْ اِحْمَرَّا
اِحْمَرِرْنَ اِحْمَرَّ را از تَحْمَرُّ بنا کردند تای حرف مضارع را حذف کردند و آخر را
مجزوم و چون بعد حذف کردن علامت مضارع ساکن ماند و ابتدا بساکن

متعذر بود ہمزۂ مکسور در اول آن در آوردند تا ملتبس نشود بمضارع متکلم در حالت وقف اِحْمَرَّ شد اِحْمَرَّ اِحْمَرِّ اِحْمَرِرْ لَمْ یَحْمَرَّ لَمْ یَحْمَرِّ لَمْ یَحْمَرِرْ قیاس باید کرد۔
امر حاضر مجہول لِتُحْمَرَّ لِتُحْمَرِّ لِتُحْمَرِرْ لِتُحْمَرَّا لِتُحْمَرُّوْا الخ۔
امر غائب معلوم لِیَحْمَرَّ لِیَحْمَرِّ لِیَحْمَرِرْ لِیَحْمَرَّا لِیَحْمَرُّوْا لِتَحْمَرَّ لِتَحْمَرِّ لِتَحْمَرِرْ لِتَحْمَرَّا لِیَحْمَرِرْنَ لِاَحْمَرَّ لِاَحْمَرِّ لِاَحْمَرِرْ لِنَحْمَرَّ لِنَحْمَرِرْ۔
امر غائب مجہول لِیُحْمَرَّ لِیُحْمَرِّ لِیُحْمَرِرْ لِیُحْمَرَّا لِیُحْمَرُّوْا الخ۔
نہی حاضر معلوم لَا تَحْمَرَّ لَا تَحْمَرِّ لَا تَحْمَرِرْ لَا تَحْمَرَّا لَا تَحْمَرُّوْا الخ۔
نہی حاضر مجہول لَا تُحْمَرَّ لَا تُحْمَرِّ لَا تُحْمَرِرْ لَا تُحْمَرَّا لَا تُحْمَرُّوْا الخ۔
نہی غائب معلوم لَا یَحْمَرَّ لَا یَحْمَرِّ لَا یَحْمَرِرْ لَا یَحْمَرَّا لَا یَحْمَرُّوْا الخ۔
نہی غائب مجہول لَا یُحْمَرَّ لَا یُحْمَرِّ لَا یُحْمَرِرْ لَا یُحْمَرَّا لَا یُحْمَرُّوْا الخ۔

باب نہم از ثلاثی مزید فیہ

اَلْاِحْمِیْرَارُ بسیار سرخ شدن صرف صغیر فعل ثلاثی مزید فیہ از باب اِفْعِیْلَال اِحْمَارَّ یَحْمَارُّ اِحْمِیْرَارًا فَهُوَ مُحْمَارٌّ وَاُحْمُوْرَ یُحْمَارُّ اِحْمِیْرَارًا فَذَاکَ مُحْمَارٌّ لَمْ یَحْمَارَّ لَمْ یَحْمَارِّ لَمْ یَحْمَارِرْ لَمْ یُحْمَارَّ لَمْ یُحْمَارِّ لَمْ یُحْمَارِرْ لَنْ یَحْمَارَّ لَنْ یُحْمَارَّ لَا یَحْمَارُّ لَا یُحْمَارُّ الامر منه اِحْمَارَّ اِحْمَارِّ اِحْمَارِرْ لِتُحْمَارَّ لِتُحْمَارِّ لِتُحْمَارِرْ لِیَحْمَارَّ لِیَحْمَارِّ لِیَحْمَارِرْ لِیُحْمَارَّ لِیُحْمَارِّ لِیُحْمَارِرْ والنہی عنه لَا تَحْمَارَّ لَا تَحْمَارِّ لَا تَحْمَارِرْ لَا تُحْمَارَّ لَا تُحْمَارِّ لَا تُحْمَارِرْ لَا یَحْمَارَّ لَا یَحْمَارِّ لَا یَحْمَارِرْ لَا یُحْمَارَّ لَا یُحْمَارِّ لَا یُحْمَارِرْ الظرف منه مُحْمَارٌّ مُحْمَارَّانِ الخ

صرف کبیر فعل ماضی معلوم اِحْمَارَّ اِحْمَارَّا اِحْمَارُّوْا اِحْمَارَّتْ اِحْمَارَّتَا اِحْمَارَرْنَ اِحْمَارَرْتَ اِحْمَارَرْتُمَا اِحْمَارَرْتُمْ الخ۔
ماضی مجہول اُحْمُوْرَّ اُحْمُوْرَّا اُحْمُوْرُّوْا اُحْمُوْرَّتْ اُحْمُوْرَّتَا اُحْمُوْرِرْنَ الخ
فعل مضارع معلوم یَحْمَارُّ یَحْمَارَّانِ یَحْمَارُّوْنَ الخ۔
مجہول یُحْمَارُّ یُحْمَارَّانِ یُحْمَارُّوْنَ الخ

اسم فاعل مُحْمَارٌّ مُحْمَارَّانِ مُحْمَارُّوْنَ الخ۔
اسم مفعول مُحْمَارٌّ مُحْمَارَّانِ مُحْمَارُّوْنَ الخ صیغ اسم فاعل واسم مفعول در صورت یکسان اند ودر اصل مختلف اصل مُحْمَارٌّ اسم فاعل مُحْمَارِرٌ واصل اسم مفعول مُحْمَارَرٌ بود۔
نفی جحد معلوم لَمْ یَحْمَارَّ لَمْ یَحْمَارِّ لَمْ یَحْمَارِرْ لَمْ یَحْمَارَّا لَمْ یَحْمَارُّوا الخ
نفی جحد مجهول لَمْ یُحْمَارَّ لَمْ یُحْمَارِ لَمْ یُحْمَارَّ و الخ۔
نفی فعل مضارع معروف لَا یَحْمَارُّ لَا یَحْمَارَّانِ لَا یَحْمَارُّوْنَ الخ۔
نفی مجهول لَا یُحْمَارُّ لَا یُحْمَارَّانِ لَا یُحْمَارُّوْنَ الخ۔
امر حاضر معلوم اِحْمَارَّ اِحْمَارِّ اِحْمَارِرْ اِحْمَارَّا اِحْمَارُّوا الخ۔
مجهول لِتُحْمَارَّ لِتُحْمَارِّ لِتُحْمَارِرْ لِتُحْمَارَّا لِتُحْمَارُّوا الخ۔
امر غائب معلوم لِیَحْمَارَّ لِیَحْمَارِّ لِیَحْمَارِرْ لِیَحْمَارَّا لِیَحْمَارُّوا الخ۔
مجهول لِیُحْمَارَّ لِیُحْمَارِّ لِیُحْمَارِرْ لِیُحْمَارَّا لِیُحْمَارُّوا الخ۔
نهی غائب معلوم لَا یَحْمَارَّ لَا یَحْمَارِّ لَا یَحْمَارِرْ الخ۔
نهی غائب مجهول لَا یُحْمَارَّ لَا یُحْمَارِّ لَا یُحْمَارِرْ الخ۔
نهی حاضر معلوم لَا تَحْمَارَّ لَا تَحْمَارِّ لَا تَحْمَارِرْ الخ۔
مجهول لَا تُحْمَارَّ لَا تُحْمَارِّ لَا تُحْمَارِرْ لَا تُحْمَارَّا لَا تُحْمَارُّوا الخ۔ اِحْمَارَّ صیغه واحد مذکر غائب ماضی در اصل اِحْمَارَرَ بود دو حرف از یک جنس بهم آمدند هر دو متحرک اول را ساکن کرده در دوم ادغام کردند اِحْمَارَّ شد و اِحْمَارَّ صیغه امر حاضر در اصل اِحْمَارِرْ بود بنا کرده شد از تَحْمَارُّ که در اصل تَحْمَارِرُ بود تا که علامت استقبال بود حذف کردند ما بعد حذف ساکن ماند همزه وصل مکسور در اولش در آوردند اِحْمَارِرُ شد بسکون آخرش را وقف کردند اِحْمَارِرْ شد بعده اول را در دوم ادغام کردند صور ادغام در صیغ این باب مثل صیغ باب اِفْعِلَالٌ گردید هر صیغه را قیاس بشاکل خود اصل برآورده تعلیل میباید کرد و اُحْمُوْرَّ صیغه ماضی مجهول از اِحْمَارَّ بنا کردند حرف

اول را مضموم کردند و سوم را نیز بعدهٗ الف افتاد ما قبلش مضموم آن الف را بواو بدل کردند و آخر را بر حال خود گذاشتند اُحْمُورَّ شد و در ماضی باب اِفْعِلَالٌ دو حرف در باب اِفْعِیْلَالٌ سه حرف زائده اند و درین هر دو باب معنی لون و عیب بیشتر آید و این هر دو همیشه لازم شد

باب دهم از ثلاثی مزید فیه

اَلْاِسْتِخْرَاجُ طلب بیرون آمدن کردن **صرف صغیر فعل ثلاثی مزید فیه** از باب اِسْتِفْعَالٌ اِسْتَخْرَجَ یَسْتَخْرِجُ اِسْتِخْرَاجًا فَهُوَ مُسْتَخْرِجٌ وَاُسْتُخْرِجَ یُسْتَخْرَجُ اِسْتِخْرَاجًا فَذَاکَ مُسْتَخْرَجٌ لَمْ یَسْتَخْرِجْ لَمْ یُسْتَخْرَجْ لَا یَسْتَخْرِجُ لَا یُسْتَخْرَجُ لَنْ یَسْتَخْرِجَ لَنْ یُسْتَخْرَجَ الامر منه اِسْتَخْرِجْ لِتُسْتَخْرَجْ لِیَسْتَخْرِجْ لِیُسْتَخْرَجْ والنهی عنه لَا تَسْتَخْرِجْ لَا تُسْتَخْرَجْ لَا یَسْتَخْرِجْ لَا یُسْتَخْرَجْ الظرف منه مُسْتَخْرَجٌ مُسْتَخْرَجَانِ الخ -

صرف کبیر فعل ماضی معلوم - اِسْتَخْرَجَ اِسْتَخْرَجَا اِسْتَخْرَجُوْا اِسْتَخْرَجَتْ اِسْتَخْرَجَتَا اِسْتَخْرَجْنَ اِسْتَخْرَجْتَ اِسْتَخْرَجْتُمَا اِسْتَخْرَجْتُمْ اِسْتَخْرَجْتِ اِسْتَخْرَجْتُمَا اِسْتَخْرَجْتُنَّ اِسْتَخْرَجْتُ اِسْتَخْرَجْنَا -

ماضی مجهول اُسْتُخْرِجَ اُسْتُخْرِجَا اُسْتُخْرِجُوْا الخ -

مضارع معلوم - یَسْتَخْرِجُ یَسْتَخْرِجَانِ یَسْتَخْرِجُوْنَ تَسْتَخْرِجُ تَسْتَخْرِجَانِ یَسْتَخْرِجْنَ الخ -

مضارع مجهول یُسْتَخْرَجُ یُسْتَخْرَجَانِ یُسْتَخْرَجُوْنَ الخ -

اسم فاعل مُسْتَخْرِجٌ مُسْتَخْرِجَانِ مُسْتَخْرِجُوْنَ الخ -

اسم مفعول مُسْتَخْرَجٌ مُسْتَخْرَجَانِ مُسْتَخْرَجُوْنَ الخ تصغیر اسم فاعل مُخَیْرِجٌ وَمُخَیْرِجَةٌ - و تصغیر اسم مفعول مُخَیْرَجٌ وَمُخَیْرَجَةٌ می آید -

نفی جحد معلوم لَمْ یَسْتَخْرِجْ لَمْ یَسْتَخْرِجَا لَمْ یَسْتَخْرِجُوْا الخ -

مجهول - لَمْ یُسْتَخْرَجْ لَمْ یُسْتَخْرَجَا لَمْ یُسْتَخْرَجُوْا الخ -

نفی معلوم لَا يَسْتَخْرِجُ لَا يَسْتَخْرِجَانِ الخ۔

مجہول لَا يُسْتَخْرَجُ لَا يُسْتَخْرَجَانِ الخ۔

نفی مؤکد معلوم لَنْ يَسْتَخْرِجَ لَنْ يَسْتَخْرِجَا الخ۔

مجہول لَنْ يُسْتَخْرَجَ لَنْ يُسْتَخْرَجَا الخ۔

امر حاضر معلوم اِسْتَخْرِجْ اِسْتَخْرِجَا اِسْتَخْرِجُوْا الخ۔

مجہول لِتُسْتَخْرَجْ لِتُسْتَخْرَجَا لِتُسْتَخْرَجُوْا الخ۔

امر غائب معلوم لِيَسْتَخْرِجْ لِيَسْتَخْرِجَا الخ۔

مجہول لِيُسْتَخْرَجْ لِيُسْتَخْرَجَا الخ۔

نہی حاضر معلوم لَا تَسْتَخْرِجْ لَا تَسْتَخْرِجَا الخ۔

مجہول لَا تُسْتَخْرَجْ لَا تُسْتَخْرَجَا الخ۔

نہی غائب معلوم لَا يَسْتَخْرِجْ لَا يَسْتَخْرِجَا الخ۔

مجہول لَا يُسْتَخْرَجْ لَا يُسْتَخْرَجَا الخ بدانکہ در ماضی این باب سہ حرف زائدہ است الف وسین وتا ودر اِسْتَطَاعَ يَسْتَطِيْعُ ۔ جائز است کہ تا استفعال حذف کردہ اِسْتَطَاعَ يَسْتَطِيْعُ جائز است کہ استفعال حذف کردہ اِسْطَاعَ يَسْطِيْعُ گویند چنانچہ در افصح الکلام وارد شدہ فَمَا اسْطَاعُوْا وَمَا لَمْ يَسْطِيْعُ

پس این اوزان را از باب افعال تصور کردن مذہب مرجوح است وچون از بیان ابواب ثلاثی مزید فیہ فارغ شدیم در ابواب رباعی مجرد ومزید فیہ شروع می کنیم پس بدانکہ رباعی مجرد آن فعلے را گویند کہ در ماضی وے چہار حرف اصلی باشند وآن را یک باب است۔

باب اوّل رباعی مجرّد

فَعْلَلَةٌ چون اَلدَّحْرَجَةُ وَالدِّحْرَاجُ غلطانیدن سنگ وغیرہ بر زمین صرف صغیر فعل رباعی مجرّد از باب فَعْلَلَةٌ دَحْرَجَ يُدَحْرِجُ دَحْرَجَةً وَدِحْرَاجًا فَهُوَ مُدَحْرِجٌ وَدُحْرِجَ يُدَحْرَجُ دَحْرَجَةً وَدِحْرَاجًا فَذَاكَ مُدَحْرَجٌ لَمْ يُدَحْرِجْ

لَمْ يُدَحْرَجْ لَا يُدَحْرِجُ لَا يُدَحْرَجُ لَنْ يُدَحْرِجَ لَنْ يُدَحْرَجَ الامر منه دَحْرِجْ لِتُدَحْرَجْ لِيُدَحْرِجْ لِيُدَحْرَجْ والنهی عنه لَا تُدَحْرِجْ لَا تُدَحْرَجْ لَا يُدَحْرِجْ لَا يُدَحْرَجْ الظرف منه مُدَحْرَجٌ مُدَحْرَجَانِ الخ۔

صرف کبیر فعل ماضی معلوم رباعی مجرد دَحْرَجَ دَحْرَجَا دَحْرَجُوْا دَحْرَجَتْ الخ۔

مجہول دُحْرِجَ دُحْرِجَا دُحْرِجُوْا دُحْرِجَتْ الخ۔

مضارع معلوم يُدَحْرِجُ يُدَحْرِجَانِ يُدَحْرِجُوْنَ الخ۔

مجہول يُدَحْرَجُ يُدَحْرَجَانِ يُدَحْرَجُوْنَ الخ۔

اسم فاعل مُدَحْرِجٌ مُدَحْرِجَانِ مُدَحْرِجُوْنَ الخ۔

اسم مفعول مُدَحْرَجٌ مُدَحْرَجَانِ مُدَحْرَجُوْنَ مُدَحْرَجَةٌ الخ

تصغیر از صیغہ اسم فاعل مذکر دُحَيْرِجٌ و اسم فاعل مؤنث دُحَيْرِجَةٌ و بہرین قیاس باید کرد تصغیر اسم مفعول را

صرف کبیر نفی جحد رباعی مجرد از باب فَعْلَلَةٌ لَمْ يُدَحْرِجْ لَمْ يُدَحْرِجَا لَمْ يُدَحْرِجُوْا الخ۔

مجہول لَمْ يُدَحْرَجْ لَمْ يُدَحْرَجَا الخ۔

نفی معلوم لَا يُدَحْرِجُ لَا يُدَحْرِجَانِ لَا يُدَحْرِجُوْنَ الخ۔

مجہول لَا يُدَحْرَجُ لَا يُدَحْرَجَانِ الخ۔

نفی مؤکد معلوم لَنْ يُدَحْرِجَ لَنْ يُدَحْرِجَا لَنْ يُدَحْرِجُوْا الخ۔

مجہول لَنْ يُدَحْرَجَ لَنْ يُدَحْرَجَا لَنْ يُدَحْرَجُوْا الخ۔

امر حاضر معلوم دَحْرِجْ دَحْرِجَا دَحْرِجُوْا الخ۔

مجہول لِتُدَحْرَجْ لِتُدَحْرَجَا الخ۔

امر غائب معلوم لِيُدَحْرِجْ لِيُدَحْرِجَا الخ۔

مجہول لِيُدَحْرَجْ لِيُدَحْرَجَا الخ۔

نہی حاضر معلوم لَاتُدَحْرِجْ لَاتُدَحْرِجَا الخ۔
نہی حاضر مجہول لَاتُدَحْرَجْ لَاتُدَحْرَجَا الخ۔
نہی غائب معلوم لَایُدَحْرِجْ لَایُدَحْرِجَا الخ۔
نہی غائب مجہول لَایُدَحْرَجْ لَایُدَحْرَجَا الخ۔ بدانکہ علامت
مضارع درین باب ہم در معروف مضموم باشد وضابطۂ کلیہ در حرکت علامت
مضارع آن بود کہ اگر ماضی آن چہار حرفی باشد وہمہ حروف اصلی یا بعضے اصلی
بعضی زاید علامت مضارع آن در معروف نیز مضموم باشد چون یُکْرِمُ یُصَرِّفُ
یُقَاتِلُ یُبَعْثِرُ واگر در ماضی آن اقل از چہار حرف یا اکثر از آن باشد علامت مضارع
آن مفتوح چون یَنْصُرُ یَجْتَنِبُ یَتَبَاعَدُ وملحق بباب فَعْلَلَ ہفت باب اند
اول تکرار لام نحو شَمْلَلَ باب دوم بزیادت نون بَیْنَ الْعَیْنِ وَاللَّامِ چون
قَلْنَسَ باب سوم جَوْرَبَ چہارم سَرْوَلَ پنجم بَیْطَرَ ششم شَرْیَفَ ہفتم قَلْسٰی
وحرید فیہ سے راسہ باب است یک بی ہمزۂ وصل علامت آن زیادت تاءست
قبل چار حرف اصلی ودو بے ہمزۂ وصل۔

باب اوّل از رباعی مزید فیہ

چون التَّدَحْرُجُ سنگ غلطانیدن وگردیدن صرف صغیر فعل رباعی
مزید فیہ از باب تَفَعْلُلٌ تَدَحْرَجَ یَتَدَحْرَجُ تَدَحْرُجًا فَهُوَ مُتَدَحْرِجٌ
وتُدُحْرِجَ یُتَدَحْرَجُ تَدَحْرُجًا فذاک مُتَدَحْرَجٌ لَمْ یَتَدَحْرَجْ لَمْ یُتَدَحْرَجْ
لَایَتَدَحْرَجُ لَایُتَدَحْرَجُ لَنْ یَتَدَحْرَجَ لَنْ یُتَدَحْرَجَ الامر منہ تَدَحْرَجْ
لِتُتَدَحْرَجْ لِیُتَدَحْرَجْ والنہی عنہ لَاتَتَدَحْرَجْ لَاتُتَدَحْرَجْ لَایَتَدَحْرَجْ لَایُتَدَحْرَجْ
الظرف منہ مُتَدَحْرَجٌ مُتَدَحْرَجَانِ مُتَدَحْرَجَاتٌ الخ۔

صرف کبیر فعل ماضی معلوم از باب تَفَعْلُلٌ تَدَحْرَجَ
تَدَحْرَجَا تَدَحْرَجُوا الخ۔

ماضی مجہول تُدُحْرِجَ تُدُحْرِجَا تُدُحْرِجُوا الخ۔

مضارع معلوم یَتَدَحْرَجُ یَتَدَحْرَجَانِ یَتَدَحْرَجُوْنَ الخ۔
مجہول یُتَدَحْرَجُ یُتَدَحْرَجَانِ یُتَدَحْرَجُوْنَ الخ۔
اسم فاعل مُتَدَحْرِجٌ مُتَدَحْرِجَانِ مُتَدَحْرِجُوْنَ الخ۔
اسم مفعول مُتَدَحْرَجٌ مُتَدَحْرَجَانِ مُتَدَحْرَجُوْنَ الخ۔
نفی جحد معلوم لَمْ یَتَدَحْرَجْ لَمْ یَتَدَحْرَجَا لَمْ یَتَدَحْرَجُوْا الخ
مجہول لَمْ یُتَدَحْرَجْ لَمْ یُتَدَحْرَجَا لَمْ یُتَدَحْرَجُوْا الخ۔
نفی معلوم لَا یَتَدَحْرَجُ لَا یَتَدَحْرَجَانِ لَا یَتَدَحْرَجُوْنَ الخ۔
مجہول لَا یُتَدَحْرَجُ لَا یُتَدَحْرَجَانِ لَا یُتَدَحْرَجُوْنَ الخ۔
نفی مؤکد معلوم با لن ناصبہ لَنْ یَتَدَحْرَجَ لَنْ یَتَدَحْرَجَا لَنْ یَتَدَحْرَجُوْا الخ۔
مجہول لَنْ یُتَدَحْرَجَ لَنْ یُتَدَحْرَجَا لَنْ یُتَدَحْرَجُوْا الخ۔
امر حاضر معلوم تَدَحْرَجْ تَدَحْرَجَا تَدَحْرَجُوْا الخ۔
امر حاضر مجہول لِتُتَدَحْرَجْ لِتُتَدَحْرَجَا الخ۔
امر غائب معلوم لِیَتَدَحْرَجْ لِیَتَدَحْرَجَا لِیَتَدَحْرَجُوْا الخ۔
مجہول لِیُتَدَحْرَجْ لِیُتَدَحْرَجَا الخ۔
نہی حاضر معلوم لَا تَتَدَحْرَجْ لَا تَتَدَحْرَجَا الخ۔
مجہول لَا تُتَدَحْرَجْ لَا تُتَدَحْرَجَا الخ۔
نہی غائب معلوم لَا یَتَدَحْرَجْ لَا یَتَدَحْرَجَا لَا یَتَدَحْرَجُوْا الخ۔
نہی غائب مجہول لَا یُتَدَحْرَجْ لَا یُتَدَحْرَجَا الخ۔ بدانکہ
در ماضی این باب یک حرف زائدہ است وملحق بہ تَدَحْرَجَ ۔ ہفت باب اند اوّل
چون تَجَلْبَبَ دوم تَقَلْنَسَ سوم تَمَسْکَنَ چہارم تَجَوْرَبَ پنجم تَسَرْوَلَ
ششم تَشَیْطَنَ ہفتم تَقَلْسٰی تصغیر اسم فاعل از مُتَدَحْرِجٌ دُحَیْرِجٌ واز
مُتَدَحْرِجَۃٌ دُحَیْرِجَۃٌ مے آید۔

باب دوم از رباعی مزید فیہ

اَلْاِحْرِنْجَامُ انبوہ شدن و درخشیدن ستارگان بر آسمان صرف صغیر فعل رباعی مزید فیہ از باب اِفْعِنْلَالٌ اِحْرَنْجَمَ يَحْرَنْجِمُ اِحْرِنْجَامًا فَهُوَ مُحْرَنْجِمٌ وَاُحْرُنْجِمَ يُحْرَنْجَمُ اِحْرِنْجَامًا فَذَاكَ مُحْرَنْجَمٌ لَمْ يَحْرَنْجِمْ لَمْ يُحْرَنْجَمْ لَا يَحْرَنْجِمُ لَا يُحْرَنْجَمُ لَنْ يَحْرَنْجِمَ لَنْ يُحْرَنْجَمَ الامر منه اِحْرَنْجِمْ لِتُحْرَنْجَمْ لِيَحْرَنْجِمْ لِيُحْرَنْجَمْ وَالنہی عنہ لَا تَحْرَنْجِمْ لَا تُحْرَنْجَمْ لَا يَحْرَنْجِمْ لَا يُحْرَنْجَمْ الظرف منه مُحْرَنْجَمٌ مُحْرَنْجَمَانِ مُحْرَنْجَمَاتٌ۔

صرف کبیر فعل ماضی معروف اِحْرَنْجَمَ اِحْرَنْجَمَا اِحْرَنْجَمُوْا اِحْرَنْجَمَتْ اِحْرَنْجَمَتَا اِحْرَنْجَمْنَ الخ۔

ماضی مجہول اُحْرُنْجِمَ اُحْرُنْجِمَا اُحْرُنْجِمُوْا الخ۔

مضارع معلوم يَحْرَنْجِمُ يَحْرَنْجِمَانِ يَحْرَنْجِمُوْنَ الخ۔

مجہول يُحْرَنْجَمُ يُحْرَنْجَمَانِ يُحْرَنْجَمُوْنَ الخ۔

اسم فاعل مُحْرَنْجِمٌ مُحْرَنْجِمَانِ مُحْرَنْجِمُوْنَ الخ۔

اسم مفعول مُحْرَنْجَمٌ مُحْرَنْجَمَانِ مُحْرَنْجَمُوْنَ الخ۔

نفی جحد معلوم لَمْ يَحْرَنْجِمْ لَمْ يَحْرَنْجِمَا الخ۔

مجہول لَمْ يُحْرَنْجَمْ لَمْ يُحْرَنْجَمَا الخ۔

نفی معلوم لَا يَحْرَنْجِمُ لَا يَحْرَنْجِمَانِ الخ۔

مجہول لَا يُحْرَنْجَمُ لَا يُحْرَنْجَمَانِ الخ۔

نفی مؤکد معلوم لَنْ يَحْرَنْجِمَ لَنْ يَحْرَنْجِمَا لَنْ يَحْرَنْجِمُوْا الخ۔

مجہول لَنْ يُحْرَنْجَمَ لَنْ يُحْرَنْجَمَا لَنْ يُحْرَنْجَمُوْا الخ۔

امر حاضر معلوم اِحْرَنْجِمْ اِحْرَنْجِمَا اِحْرَنْجِمُوْا الخ۔

مجہول لِتُحْرَنْجَمْ لِتُحْرَنْجَمَا لِتُحْرَنْجَمُوْا الخ۔

امر غائب معلوم لِيَحْرَنْجِمْ لِيَحْرَنْجِمَا لِيَحْرَنْجِمُوْا الخ۔

مجهول یُحْرَنْجَمُ یُحْرَنْجَمَا یُحْرَنْجَمُوا الخ -
نهی حاضر معلوم لَا تَحْرَنْجِمْ لَا تَحْرَنْجِمَا الخ -
نهی حاضر مجهول لَا تُحْرَنْجَمْ لَا تُحْرَنْجَمَا الخ
نهی غائب معروف لَا یَحْرَنْجِمْ لَا یَحْرَنْجِمَا الخ -
مجهول لَا یُحْرَنْجَمْ لَا یُحْرَنْجَمَا الخ بدانکه این باب مزید فیه رباعی است
که در وہمزہ وصل می آید و دو حرف در ماضی وے زائد است وَاحْرَنْجِمْ را از تَحْرَنْجِمُ
بنا کردند تا که علامت استقبال است از اول مضارع حذف کردند ما بعد حذف ساکن
ماند ہمزہ وصل مکسور در اولش در آوردند امر ہمان باشد بسکون آخر آخرش را
وقف کردند علامت وقفی سقوط حرکت شد و چون تا اینجا بست باب صحیح تمام شد
حالا در بیان ابواب مضاعف پرداخته می شوید - باید دانست که مضاعف از سہ
باب اصول آمده است (۱) فَعَلَ یَفْعُلُ چون مَدَّ یَمُدُّ (۲) فَعِلَ یَفْعَلُ چون
بَرَّ یَبَرُّ (۳) فَعَلَ یَفْعِلُ چون فَرَّ یَفِرُّ -

باب اوّل از مضاعف

چون اَلْفِرَارُ گریختن صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد مضاعف -

از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ فَرَّ یَفِرُّ فِرَارًا فَهُوَ فَارٌّ وَفُرَّ یُفَرُّ فِرَارًا فَذَاكَ مَفْرُوْرٌ
لَمْ یَفِرَّ لَمْ یَفِرِّ لَمْ یَفْرِرْ لَمْ یُفَرَّ لَمْ یُفَرِّ لَمْ یُفْرَرْ لَا یَفِرُّ لَا یُفَرُّ لَنْ یَفِرَّ لَنْ یُفَرَّ
الامر منه فِرَّ فِرِّ اِفْرِرْ لِتُفَرَّ لِتُفَرِّ لِتُفْرَرْ لِیَفِرَّ لِیَفِرِّ لِیَفْرِرْ لِیُفَرَّ لِیُفَرِّ لِیُفْرَرْ
وَالنهی عنه لَا تَفِرَّ لَا تَفِرِّ لَا تَفْرِرْ لَا تُفَرَّ لَا تُفَرِّ لَا تُفْرَرْ لَا یَفِرَّ لَا یَفِرِّ لَا یَفْرِرْ
لَا یُفَرَّ لَا یُفَرِّ لَا یُفْرَرْ الظرف منه مَفَرٌّ مَفَرَّانِ مَفَارُّ وَمُفَیْرِرٌ والآلة منه
مِفَرٌّ مِفَرَّانِ مَفَارُّ وَمُفَیْرِرٌ مِفَرَّةٌ مِفَرَّتَانِ مَفَارُّ وَمُفَیْرِرَةٌ مِفْرَارٌ
مِفْرَارَانِ مَفَارِیْرُ مُفَیْرِیْرٌ وَمُفَیْرِیْرَةٌ افعل التفضیل منه اَفَرُّ اَفَرَّانِ
اَفَرُّوْنَ اَفَارُّ وَاُفَیْرِرُ وَالمؤنث منه فُرّٰی فُرَّیَانِ فُرَّیَاتٌ فُرَرٌ فُرَیْرٰی فَرَّ
در اصل فَرَرَ بود چون اجتماع دو حرف از یک جنس ثقیل بود اول را ساکن کرده در

دوم ادغام کردند فَرَّ شد یَفِرُّ در اصل یَفْرِرُ بود حرکت رائے اول را نقل کردہ بما قبل دادند و اول را در دوم ادغام کردند یَفِرُّ شد و در یَفْرِرْنَ ادغام نکردند چنانکہ در فَرَرْنَ زیراکہ رائے دوم ساکن لازم بود و از شرائط ادغام است کہ ثانی متحرک باشد و در امر حاضر مفرد این باب سہ وجہ جائز است فِرَّ فِرِّ اِفْرِرْ و وجہش سابقًا گذشت فَلَمْ تَعُدْ ھَا فَارٌّ در اصل فَارِرٌ بود حرکت رائے اول را حذف کردہ در دوم ادغام کردند مَفَارٌّ جمع تکسیر مَفَرٌّ است کہ در اصل مَفَارِرُ بودہ ۱ فَارٌّ جمع تکسیر ۱ فَرَرٌ و ۲ فَرٌّ صیغہ مفرد اسم تفضیل فُرّٰی صیغہ واحد مؤنث اسم تفضیل کہ در اصل فُرْرٰی بود فُرَیْرٰی تصغیر فُرّٰی است۔

صرف کبیر فعل ماضی معروف مضاعف از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ فَرَّ فَرَّا فَرُّوْا فَرَّتْ فَرَّتَا فَرَرْنَ فَرَرْتَ فَرَرْتُمَا فَرَرْتُمْ فَرَرْتِ فَرَرْتُمَا فَرَرْتُنَّ فَرَرْتُ فَرَرْنَا از فَرَرْنَ تا آخر ادغام ممکن نشد زیراکہ حرف ثانی متحرک نیست بلکہ سکونش لازم است و ہر جاکہ حرف دوم را سکون لازم بود ادغام ممتنع باشد۔

ماضی مجہول فُرَّ فُرَّا فُرُّوْا فُرَّتْ فُرَّتَا فُرِرْنَ فُرِرْتَ الخ۔

مضارع معروف یَفِرُّ یَفِرَّانِ یَفِرُّوْنَ تَفِرُّ تَفِرَّانِ یَفْرِرْنَ تَفِرُّ تَفِرَّانِ تَفِرُّوْنَ تَفِرِّیْنَ تَفِرَّانِ تَفْرِرْنَ اَفِرُّ نَفِرُّ۔

مضارع مجہول یُفَرُّ یُفَرَّانِ یُفَرُّوْنَ الخ۔

اسم فاعل فَارٌّ فَارَّانِ فَارُّوْنَ فَرَرَةٌ فُرَّارٌ فُرَّرٌ فُرَّاءُ فُرَّانٌ فِرَارٌ فُرَّارٌ فُرُوْرٌ فُوَیْرٌّ فَارَّةٌ فَارَّتَانِ فَارَّاتٌ فِرَارٌ فُرَّرٌ فُوَیْرَةٌ فُرَّاءُ وَفُرَّارٌ تا فُرُوْرٌ صیغ جمع تکسیر از فَارٌّ است و فُوَیْرٌّ تصغیر فَارٌّ و فُوَیْرَةٌ تصغیر فَارَّةٌ است فِرَارٌ و فُرَّرٌ جمع تکسیر فَارَّةٌ۔

صرف کبیر اسم مفعول مضاعف از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ مَفْرُوْرٌ مَفْرُوْرَانِ مَفْرُوْرُوْنَ مَفْرُوْرَةٌ مَفْرُوْرَتَانِ مَفْرُوْرَاتٌ الخ۔

نفی جحد معروف لَمْ یَفِرَّ لَمْ یَفِرِّ لَمْ یَفْرِرْ لَمْ یَفِرَّا لَمْ یَفِرُّوْا لَمْ تَفِرَّ

لم تفرِ لم تفرا لم تفرّا لم یفرِرْنَ الخ در واحد مذکر غائب فعل مضارع مجزوم واخوات وی ازین باب سه وجه جائز است چنانکه سابقا گذشت۔

نفی جحد مجهول لَمْ یُفَرَّ لَمْ یُفَرَّ لَمْ یُفْرَرْ الخ۔

نفی فعل مضارع معروف لَا یَفِرُّ لَا یَفِرَّانِ لَا یَفِرُّوْنَ الخ۔

مجهول لَا یُفَرُّ لَا یُفَرَّانِ الخ۔

نفی مؤکد معلوم لَنْ یَفِرَّ لَنْ یَفِرَّا لَنْ یَفِرُّوْا الخ۔

مجهول لَنْ یُفَرَّ لَنْ یُفَرَّا لَنْ یُفَرُّوْا الخ۔

امر حاضر معلوم فِرَّ فِرِّ اِفْرِرْ فِرَّا فِرُّوْا الخ۔

با نون تاکید ثقیله فِرَّنَّ فِرَّانِّ فِرُّنَّ الخ۔

مجهول لِتُفَرَّ لِتُفَرِّ لِتُفْرَرْ الخ۔

امر غائب معلوم لِیَفِرَّ لِیَفِرِّ لِیَفْرِرْ الخ۔

مجهول لِیُفَرَّ لِیُفَرِّ لِیُفْرَرْ الخ۔

نهی حاضر معلوم لَا تَفِرَّ لَا تَفِرِّ لَا تَفْرِرْ الخ۔

مجهول لَا تُفَرَّ لَا تُفَرِّ لَا تُفْرَرْ الخ۔

نهی غائب معلوم لَا یَفِرَّ لَا یَفِرِّ لَا یَفْرِرْ الخ۔

مجهول لَا یُفَرَّ لَا یُفَرِّ لَا یُفْرَرْ الخ اکنون چند اصول مضاعف بیان کرده می شود تسهیلاً للمبتدی۔

(۱) چون از دو حرف متجانس یا متقارب حرف اول ساکن باشد در دوم ادغام سازند خواه در یک کلمه باشد چون فَرَّ و مَدَّ و عَبَدْ تُّمْ خواه در دو کلمه چون وَمَا تُوْا وَهُمْ کَافِرُوْنَ وَعَاتُوْا وَيُحِبُّوْنَ مگر آنکه اول مده باشد چون فِیْ یَوْمٍ که در ینجا ادغام نمایند۔

(۲) اگر هر دو متحرک باشند در یک کلمه و ماقبل اول متحرک حرف اول را ساکن کرده در دوم ادغام نمایند چون فَرَّ و مَدَّ مگر آنکه اسم متحرک العین نباشد چون

نَتْمُرُ وَضُمُرٌ ۔

(۳) اگر ما قبل اول ساکن باشد غیر مدہ حرکت اول بما قبل دادہ ادغام کنند چون یَمُدُّ یَفِرُّ یَعَضُّ مگر شرط اینست کہ ملحق نباشد لہذا در جلبب این قاعدہ جاری نشود۔

(۴) اگر ما قبل حرف مدہ باشد بے نقل حرکت اول را ساکن کردہ مد دوم ادغام سازند چون مَادٌّ وَحَاجٌّ

(۵) ہر جا کہ دو حرف صحیح از یک جنس در اول کلمہ بہم آیند وہر دو متحرک باشند یا ہر دو متقارب المخرج بودند ادغام ممتنع باشد چون دَدَنٌ وَتَدَنَ مگر در باب تَفَعُّلٌ و تَفَاعُلٌ اگر فا کلمہ قریب مخرج تا باشد روا است کہ تاء تَفَعُّلٌ وَتَفَاعُلٌ را بحرفے کہ بجائے فا کلمہ واقع باشد بدل کنند بعدہ ادغام نمایند وہمزہ وصل در اولش در آرند تا ابتداء بسکون لازم نیاید چون اِدَّثَرَ یَدَّثِرُ اِدَّثُرًا وَاِذَّکَرَ یَذَّکَرُ اِذَّکُرًا۔

باب دوم از ابواب مضاعف

اَلْمَدُّ کشیدن صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد مضاعف از باب نَصَرَ یَنْصُرُ مَدَّ یَمُدُّ مَدًّا فَهُوَ مَادٌّ وَمُدَّ یُمَدُّ مَدًّا فَذَاکَ مَمْدُوْدٌ لَمْ یَمُدَّ لَمْ یَمُدِّ لَمْ یَمُدُّ لَمْ یَمْدُدْ لَمْ یُمَدَّ لَمْ یُمَدِّ لَمْ یُمَدُّ لَمْ یُمْدَدْ لَا یَمُدُّ لَا یُمَدُّ لَنْ یَمُدَّ لَنْ یُمَدَّ الامر منه مُدَّ مُدِّ مُدُّ اُمْدُدْ لِتُمَدَّ لِتُمَدِّ لِتُمَدُّ لِتُمْدَدْ لِیُمَدَّ لِیُمَدِّ لِیُمَدُّ لِیُمْدَدْ لِیَمُدَّ لِیَمُدِّ لِیَمُدُّ لِیَمْدُدْ والنهی عنه لَا تَمُدَّ لَا تَمُدِّ لَا تَمُدُّ لَا تَمْدُدْ لَا تُمَدَّ لَا تُمَدِّ لَا تُمَدُّ لَا تُمْدَدْ لَا یُمَدَّ لَا یُمَدِّ لَا یُمَدُّ لَا یُمْدَدْ لَا یَمُدَّ لَا یَمُدِّ لَا یَمُدُّ لَا یَمْدُدْ الظرف منه مَمَدٌّ مَمَدَّانِ مَمَادُّ وَمُمَیْدٌ والالة منه مِمَدٌّ مِمَدَّانِ مَمَادُّ وَمُمَیْدٌ مِمَدَّةٌ مِمَدَّتَانِ مَمَادُّ وَمُمَیْدَةٌ مِمْدَادٌ مِمْدَادَانِ مَمَادِیْدُ وَمُمَیْدِیْدٌ افعل التفضیل منه اَمَدُّ اَمَدَّانِ اَمَدُّوْنَ اَمَادُّ وَاُمَیْدٌ والمؤنث منه مُدّٰی مُدَّیَانِ مُدَّیَاتٌ مُدَدٌ مُدَیْدٰی

مَمَدٌّ صیغہ واحد ظرف است کہ در اصل مَمْدَدٌ بروزن مَنْصَرٌ بودہ بعد ادغام مَمَدٌّ شد مَمَادٌّ جمع ظرف کہ در اصل مَمَادِدُ علی وزن مَنَاصِرُ بود و مُمَیْدٌ تصغیر مَمَدٌّ

وَمَدٌّ است وَمُمَيْدٌ تصغير مَمَدَّةٌ وَمَمَادِّ جمع تکسیر مُدَّی مؤنث افعل التفضیل وَمُدَّيَاتٌ جمع وے است۔

صرف کبیر فعل ماضی معلوم ثلاثی مجرد مضاعف

از باب نَصَرَ يَنْصُرُ مَدَّ مَدَّا مَدُّوْا مَدَّتْ مَدَّتَا مَدَدْنَ مَدَدْتَ الخ در مَدَّ ادغام شد چنانکه در فَرَّ و در مَدَدْنَ ادغام ممکن نشد چنانچه در فَرَرْنَ گفته شد۔

ماضی مجہول مُدَّ مُدَّا مُدُّوا الخ

فعل مضارع معروف يَمُدُّ يَمُدَّانِ يَمُدُّوْنَ تَمُدُّ تَمُدَّانِ يَمْدُدْنَ الخ يَمُدُّ۔ در اصل يَمْدُدُ بود حرکت حرف اول را نقل کرده بما قبل دادند بعده ادغام کردند و در يَمْدُدْنَ ادغام نشد زیرا که در مَدَدْنَ نشد۔

مضارع مجہول يُمَدُّ يُمَدَّانِ يُمَدُّوْنَ الخ

اسم فاعل مَادٌّ مَادَّانِ مَادُّوْنَ الخ

اسم مفعول مَمْدُوْدٌ مَمْدُوْدَانِ مَمْدُوْدُوْنَ الخ۔

نفی جحد معلوم لَمْ يَمُدَّ لَمْ يَمُدِّ لَمْ يَمُدُّ لَمْ يَمْدُدْ لَمْ يَمُدَّا لَمْ يَمُدُّوْا لَمْ تَمُدَّ لَمْ تَمُدِّ لَمْ تَمُدُّ لَمْ تَمْدُدْ لَمْ تَمُدَّا لَمْ تَمْدُدْنَ الخ۔

نفی جحد مجہول لَمْ يُمَدَّ لَمْ يُمَدِّ لَمْ يُمَدُّ لَمْ يُمْدَدْ لَمْ يُمَدَّا لَمْ يُمَدُّوا الخ۔

نفی فعل مضارع معروف لَا يَمُدُّ لَا يَمُدَّانِ لَا يَمُدُّوْنَ الخ۔

نفی فعل مضارع مجہول لَا يُمَدُّ لَا يُمَدَّانِ لَا يُمَدُّوْنَ الخ۔

نفی تاکید بلن معروف بالن ناصبہ لَنْ يَمُدَّ لَنْ يَمُدَّا لَنْ يَمُدُّوا الخ۔

نفی تاکید مجہول لَنْ يُمَدَّ لَنْ يُمَدَّا لَنْ يُمَدُّوا الخ۔

امر حاضر معروف مُدَّ مُدِّ مُدُّ اُمْدُدْ مُدَّا مُدُّوا مُدِّي مُدَّا اُمْدُدْنَ مُدَّ در اصل اُمْدُدْ بود دو حرف اصلی از یک جنس در یک جا بہم آمدند ما قبل آنہا حرف صحیح ساکن حرکت حرف اولی نقل کرده بما قبل دادند و چون حاجت

همزه نماند او را حذف کردند۔ سکون حرف ثانی عارضی بود آنرا حرکت فتحه دادند لِاَنَّ
الْفَتْحَةَ اَخَفُّ الْحَرَكَاتِ مُدَّ شد و نیز جائز بود که حرف ثانی را کسره دهی
لِاَنَّ السَّاكِنَ اِذَا حُرِّكَ حُرِّكَ بِالْكَسْرِ مُدِّ گوئی و جائز است که برائے مناسبت
عین حرف ثانی را ضمه داده مُدُّ خوانی و روا است که فک ادغام کنی و اُمْدُدْ
خوانی و در اُمْدُدْنَ ادغام ممکن نشد زیرا که حرف دوم ساکن است۔

امر حاضر مجهول لِتُمَدَّ لِتُمَدِّ لِتُمَدُّ لِتُمْدَدْ لِتُمَدَّا لِتُمَدُّوْا الخ۔
امر غائب معلوم لِيَمُدَّ لِيَمُدِّ لِيَمُدُّ لِيَمْدُدْ لِيَمُدَّا لِيَمُدُّوْا الخ
مجهول لِيُمَدَّ لِيُمَدِّ لِيُمَدُّ لِيُمْدَدْ لِيُمَدَّا لِيُمَدُّوْا الخ
نهی حاضر معلوم لَا تَمُدَّ لَا تَمُدِّ لَا تَمُدُّ لَا تَمْدُدْ لَا تَمُدَّا لَا تَمُدُّوْا
لَا تَمُدِّيْ لَا تَمُدَّا لَا تَمْدُدْنَ۔
نهی حاضر مجهول لَا تُمَدَّ لَا تُمَدِّ لَا تُمَدُّ لَا تُمْدَدْ لَا تُمَدَّا لَا تُمَدُّوْا الخ
نهی غائب معلوم لَا يَمُدَّ لَا يَمُدِّ لَا يَمُدُّ لَا يَمْدُدْ لَا يَمُدَّا لَا يَمُدُّوْا الخ
نهی غائب مجهول لَا يُمَدَّ لَا يُمَدِّ لَا يُمَدُّ لَا يُمْدَدْ الخ تعلیلات صیغ
امر غائب معروف و مجهول و نهی حاضر معروف و مجهول را بر امر حاضر معروف
قیاس باید کرد۔

امر حاضر معروف با نون ثقیله مُدَّنَّ مُدَّانِّ مُدُّنَّ مُدِّنَّ
مُدَّانِّ اُمْدُدْنَانِّ۔
با نون خفیفه مُدَّنْ مُدُّنْ مُدِّنْ۔

باب سوم از مضاعف

اَلْبِرُّ وفاداری کردن و نیکوکاری نمودن صرف صغیر فعل ثلاثی
مجرد مضاعف از باب عَلِمَ يَعْلَمُ بَرَّ يَبَرُّ بِرًّا فهو بَارٌّ وَبُرَّ يُبَرُّ بِرًّا
فَذَاكَ مَبْرُوْرٌ لَمْ يَبَرَّ لَمْ يَبَرِّ لَمْ يَبْرَرْ لَمْ يُبَرَّ لَمْ يُبَرِّ لَمْ يُبْرَرْ لَا يَبَرُّ
لَا يُبَرُّ لَنْ يَبَرَّ لَنْ يُبَرَّ الامر منه بَرَّ بَرِّ اِبْرَرْ لِتُبَرَّ لِتُبَرِّ لِتُبْرَرْ لِيَبَرَّ لِيَبَرِّ

لیبرر لیبرّ لیبرّ لیبرر والنہی عنہ لاتبرّ لاتبرّ لاتبرر لاتبرّ لاتبرّ لاتبرر لایبرّ لایبرّ لایبرر لایبرّ لایبرّ لایبرر الظرف منہ مبرّ مبرّان مبارّ ومُبَیرّ والآلۃ منہ مِبرّ مِبرّان مَبارّ مُبَیرّ مِبرّۃ مِبرّتان مَبارّ ومُبیرّۃ مِبراۃ مِبرَارٌ مِبرارانِ مَبارِیر ومُبیرِیر ومُبیرِیرۃ افعل التفضیل منہ ابرّ ابرّان ابرّون اَبارّ واُبیرّ والمؤنث منہ بُرّی بُرّیانِ بُرّیاتٌ بُرَرٌ وبُرَیرٰی بدانکہ مَبَرٌّ صیغۂ واحد اسم ظرف دراصل مَبرَرٌ بود دو حرف یک جنس دریک کلمہ آمدند وہردو متحرک حرکت حرف اول رانقل کردہ بماقبل دادند واول را در دوم ادغام کردند مَبَرٌّ شد مَبارُّ صیغۂ جمع اسم ظرف است ومُبَیرٌ تصغیر مَبَرٌّ وہمچنین تصغیر مِبَرٌّ صیغۂ واحد اسم آلہ است ومُبَیرّۃٌ تصغیر مِبَرّۃ ومَبارِیرُ صیغۂ جمع تکسیر اسم آلہ است اَبَرُّ صیغۂ واحد مذکر اسم تفضیل دراصل اَبْرَرُ بود حرکت حرف اول رانقل کردہ باقبل دادند بعدہٗ اول را در دوم ادغام کردند اَبَرُّ شد اُبَیرُّ تصغیر اَبَرُّ است بُرّٰی مؤنث اَبَرُّ کہ دراصل بُرْرٰی بروزن عُلْمٰی بود ادغام بُرّٰی ماند بُرّیاتٌ وبُرَرٌ جمع تکسیر از آن بُرّٰی است وبُرَیرٰی تصغیر بُرّٰی ست۔

صرف کبیر ماضی معلوم مضاعف ازباب عَلِمَ یَعلَمُ بَرَّ بَرّا بَرُّوا بَرّتْ بَرّتا بَرِرْنَ بَرِرْتَ بَرِرْتُما بَرِرْتُم الخ۔

ماضی مجہول بُرَّ بُرّا بُرّوا بُرّتْ بُرّتا بُرِرْنَ بُرِرْتَ بُرِرْتُما بُرِرْتُم الخ

مضارع معروف یَبَرُّ یَبَرّانِ یَبَرّونَ تَبَرُّ تَبَرّانِ یَبْرَرْنَ الخ۔

مضارع مجہول یُبَرُّ یُبَرّانِ یُبَرّونَ تُبَرُّ تُبَرّانِ یَبَرّونَ الخ یُبَرُّ دراصل یُبْرَرُ بروزن یُسْمَعُ بود دو حرف اصلی یک جنس دریک جا جمع آمدند ماقبل آنہا ساکن بود حرکت حرف اوّل نقل کردہ بماقبل دادند بعدہٗ اول را در دوم ادغام کردند یُبَرُّ شد۔

اسم فاعل بَارٌّ بَارّانِ بَارّونَ الخ۔

اسم مفعول ۔ مَبْرُوْرٌ مَبْرُوْرَانِ مَبْرُوْرُوْنَ الخ ۔
نفی جحد معلوم لَمْ يَبَرَّ لَمْ يَبَرِّ لَمْ يَبْرُرْ لَمْ يَبَرَّا لَمْ يَبَرُّوا لَمْ تَبَرَّ
لَمْ تَبَرِّ لَمْ تَبْرُرْ لَمْ تَبَرَّا لَمْ يَبْرُرْنَ الخ ۔
مجہول لَمْ يُبَرَّ لَمْ يُبَرِّ لَمْ يُبْرَرْ لَمْ يُبَرَّا لَمْ يُبَرُّوا الخ ۔
نفی معلوم لَا يَبَرُّ لَا يَبَرَّانِ لَا يَبَرُّوْنَ لَا تَبَرُّ لَا تَبَرَّانِ الخ
نفی مجہول لَا يُبَرُّ لَا يُبَرَّانِ لَا يُبَرُّوْنَ الخ ۔
نفی تاکید بالن ناصبہ لَنْ يَبَرَّ لَنْ يَبَرَّا لَنْ يَبَرُّوا الخ ۔
مجہول لَنْ يُبَرَّ لَنْ يُبَرَّا لَنْ يُبَرُّوا الخ ۔
امر حاضر معلوم بَرَّ بَرِّ اِبْرَرْ بَرَّا بَرُّوا بَرِّیْ بَرَّا اِبْرَرْنَ ۔
امر حاضر مجہول لِتُبَرَّ لِتُبَرِّ لِتُبْرَرْ لِتُبَرَّا لِتُبَرُّوا الخ ۔
امر غائب معلوم لِيَبَرَّ لِيَبَرِّ لِيَبْرُرْ لِيَبَرَّا لِيَبَرُّوا الخ ۔
امر غائب مجہول لِيُبَرَّ لِيُبَرِّ لِيُبْرَرْ لِيُبَرَّا لِيُبَرُّوا الخ ۔
نہی حاضر معلوم لَا تَبَرَّ لَا تَبَرِّ لَا تَبْرُرْ لَا تَبَرَّا لَا تَبَرُّوا الخ ۔
مجہول لَا تُبَرَّ لَا تُبَرِّ لَا تُبْرَرْ لَا تُبَرَّا لَا تُبَرُّوا الخ ۔
نہی غائب معلوم لَا يَبَرَّ لَا يَبَرِّ لَا يَبْرُرْ لَا يَبَرَّا لَا يَبَرُّوا الخ ۔
مجہول لَا يُبَرَّ لَا يُبَرِّ لَا يُبْرَرْ الخ بدانکہ درامر واخوات باب فَرَّ
يَفِرُّ وَبَرَّ يَبَرُّ سہ وجہ جائز است زیراکہ ضمہ باب مَدَّ يَمُدُّ برائے موافقت
عین مستقبل بود وچون درین دو باب عین مستقبل مفتوح یا مکسور بود لہذا ضمہ ساقط
شد مضاعف ازین سہ باب اصول آمدہ از باب مَنَعَ يَمْنَعُ وَحَسِبَ
يَحْسِبُ مطلقاً نیامدہ واز باب شَرُفَ يَشْرُفُ ہم نیامدہ گردد لفظ حَبَّ يَحُبُّ
وَلَبَّ يَلُبُّ لَبًّا فَهُوَ لَبِيْبٌ واین ہر دو مانند مَدَّ يَمُدُّ خواندہ میشود پس حاجت
نوشتن آنہا نیست مضاعف از سیزدہ الباب آمدہ موقوف بسکان در استعمال اہل
زبان نشنیدہ چنانچہ درینجا ذکر کردہ آید ۔

باب اِفعال از مضاعف

چون الاِمْدَادُ مدد کردن صرف صغیر فعل ثلاثی مزید مضاعف از باب اِفعال اَمَدَّ یُمِدُّ اِمْدَادًا فهو مُمِدٌّ واُمِدَّ یُمَدُّ اِمْدَادًا فذاک مُمَدٌّ لَمْ یُمِدَّ لَمْ یُمِدِّ لَمْ یُمْدِدْ لَمْ یُمَدَّ لَمْ یُمَدِّ لَمْ یُمْدَدْ لَا یُمِدُّ لَا یُمَدُّ لَنْ یُمِدَّ لَنْ یُمَدَّ الامر منه اَمِدَّ اَمِدِّ اَمْدِدْ لِتُمَدَّ لِتُمَدِّ لِتُمْدَدْ لِیُمِدَّ لِیُمِدِّ لِیُمْدِدْ لِیُمَدَّ لِیُمَدِّ لِیُمْدَدْ والنهی عنه لَا تُمِدَّ لَا تُمِدِّ لَا تُمْدِدْ لَا تُمَدَّ لَا تُمَدِّ لَا تُمْدَدْ لَا یُمِدَّ لَا یُمِدِّ لَا یُمْدِدْ لَا یُمَدَّ لَا یُمَدِّ لَا یُمْدَدْ الظرف منه مُمَدٌّ الخ تعلیل سائر صیغ بر قیاس مَدَّ یَمُدُّ باید فهمید۔

صرف کبیر فعل ماضی معروف مضاعف از باب اِفعال اَمَدَّ اَمَدَّا اَمَدُّوا اَمَدَّتْ اَمَدَّتَا اَمْدَدْنَ اَمْدَدْتَ اَمْدَدْتُمَا اَمْدَدْتُمْ اَمْدَدْتِ اَمْدَدْتُمَا اَمْدَدْتُنَّ اَمْدَدْتُ اَمْدَدْنَا صرف کبیر سائر تصریفات ها بر قیاس مسطور توان خواند۔

باب دوم از ثلاثی مزید فیه از مضاعف

باب تَفْعِیْل چون التَّقْلِیْلُ اندک اندک ساختن صرف صغیر فعل ثلاثی مزید فیه مضاعف قَلَّلَ یُقَلِّلُ تَقْلِیْلًا فَهُوَ مُقَلِّلٌ الامر منه قَلِّلْ والنهی عنه لَا تُقَلِّلْ درین باب ادغام ممتنع است زیرا که یک ادغام در اصل این باب است پس ادغام دیگر ممتنع باشد وهمچنین در باب تَفَعُّل واِفْعِلَال واِفْعِیْلَال ادغام ممتنع است این همه بابها صحیح بر اصل خود اند۔

باب سوم از ثلاثی مزید فیه مضاعف

از باب مُفَاعَلَة چون المُحَابَّةُ والحِبَابُ بایکدیگر دوستی کردن صرف صغیر از باب مُفَاعَلَة حَابَّ یُحَابُّ مُحَابَّةً وحِبَابًا فهو مُحَابٌّ وحُوْبَّ یُحَابُّ مُحَابَّةً وحِبَابًا فذاک مُحَابٌّ لَمْ یُحَابَّ لَمْ یُحَابِّ لَمْ یُحَابِبْ

لم یُحابَّ لم یُحاآبِّ لم یُحاببْ لا یُحابُّ لا یُحابُّ لن یُحابَّ لن یُحابَّ الامر منه حابَّ حابِّ حاببْ لِتُحابَّ لِتُحابِّ لِتُحاببْ لِیُحابَّ لِیُحابِّ لِیُحاببْ لِیُحابَّ لِیُحابِّ لِیُحاببْ والنهی عنه لا تُحابَّ لا تُحابِّ لا تُحاببْ لا تُحابَّ لا تُحابِّ لا تُحاببْ لا یُحابَّ لا یُحابِّ لا یُحاببْ لا یُحابَّ لا یُحابِّ لا یُحاببْ الظرف منه مُحابٌّ الخ حابَّ صیغہ واحد مذکر غائب دراصل حابب بود دو حرف اصلی از یک جنس در یک کلمہ بہم آمدند حرف اول را ساکن کردہ در دوم ادغام نمودند حابَّ شد درین باب صیغہائے واحد مذکر و تثنیہ و جمع غائب و امر واحد مذکر و تثنیہ و جمع حاضر بیک صورت واقع شدہ لیکن دراصل مختلف اند و ہمچنین فاعل و مفعول و ظرف بیک صورت واقع شدہ مگر اصل فاعل بکسر عین است چون مُحابِبٌ و اصل مفعول و ظرف بفتح عین چون مُحابَبٌ و ثبوت اصل آنہا از وزان باب آن میشود و در جمیع این باب ماقبل حرف اول تضعیف مدہ واقع است لہذا اول را بدون نقل حرکت ساکن کردہ در دوم ادغام کردند معروف و مجہول این باب بظاہر ہم یکسان است اما دراصل فرقے دارد و حُوْبِبَ ماضی مجہول دراصل حُوْبِبَ بروزن قُوْتِلَ بود دو متجانس در یک کلمہ بہم آمدند ہر دو متحرک و ماقبل آن مدہ اول را ساکن کردہ در دوم ادغام نمودند حُوْبَّ شد۔

باب چہارم از ثلاثی مزید فیہ مضاعف

از باب تفعّل چون التمدّد دراز شدن صرف کبیر این باب بر قیاس مسطور باید خواند صرف صغیر از باب تفعّل تمدّدَ یتمدّدُ تمدّدًا فهو متمدِّدٌ و تُمُدِّدَ یُتمدّدُ تمدّدًا فذاک متمدَّدٌ الخ این باب ہم مانند صحیح بر اصل خود آید وجہش بالا گذشت۔

باب پنجم از ثلاثی مزید فیہ مضاعف

از باب تَفَاعُلٌ چون اَلتَّحَابُّ یکدیگر را دوست داشتن صرف صغیر از باب تَفَاعُل تَحَابَّ یَتَحَابُّ تَحَابًّا فهو مُتَحَابٌّ و تُحُوبَّ یُتَحَابُّ تَحَابًّا فذاك مُتَحَابٌّ لَمْ یَتَحَابَّ لَمْ یَتَحَابَّ لَمْ یَتَحَابِّ لَمْ یَتَحَابَبْ لَمْ یُتَحَابَّ لَمْ یُتَحَابَّ لَمْ یُتَحَابَبْ لَا یَتَحَابُّ لَا یُتَحَابُّ لَنْ یَتَحَابَّ لَنْ یُتَحَابَّ الامر منه تَحَابَّ تَحَابِّ تَحَابَبْ لِتَتَحَابَّ لِتَتَحَابِّ لِیُتَحَابَبْ لِیَتَحَابَّ لِیَتَحَابِّ لِیَتَحَابَبْ لِتُتَحَابَّ لِیُتَحَابِّ لِیُتَحَابَبْ والنهی عنه لَا تَتَحَابَّ لَا تَتَحَابِّ لَا تَتَحَابَبْ لَا تُتَحَابَّ لَا تُتَحَابَّ لَا تُتَحَابَبْ لَا یَتَحَابَّ لَا یَتَحَابِّ لَا یَتَحَابَبْ لَا یُتَحَابَّ لَا یُتَحَابِّ لَا یُتَحَابَبْ الظرف منه مُتَحَابٌّ الخ وادغام صیغ این باب بر باب مُفَاعَلَةٌ قیاس باید کرد۔

باب ششم از ثلاثی مزید فیه مضاعف

از باب اِفْتِعَال چون اَلْاِمْتِدَادُ دراز شدن صرف صغیر از باب افتعال اِمْتَدَّ یَمْتَدُّ اِمْتِدَادًا فهو مُمْتَدٌّ و اُمْتُدَّ یُمْتَدُّ اِمْتِدَادًا فذاك مُمْتَدٌّ لَمْ یَمْتَدَّ لَمْ یَمْتَدِّ لَمْ یَمْتَدِدْ لَمْ یُمْتَدَّ لَمْ یُمْتَدِّ لَمْ یُمْتَدَدْ لَا یَمْتَدُّ لَا یُمْتَدُّ لَنْ یَمْتَدَّ لَنْ یُمْتَدَّ الامر منه اِمْتَدَّ اِمْتَدِّ اِمْتَدِدْ لِتُمْتَدَّ لِتُمْتَدِّ لِتُمْتَدَدْ لِیُمْتَدَّ لِیُمْتَدِّ لِیُمْتَدَدْ لِیَمْتَدَّ لِیَمْتَدِّ لِیَمْتَدِدْ والنهی عنه لَا تَمْتَدَّ لَا تَمْتَدِّ لَا تَمْتَدِدْ لَا تُمْتَدَّ لَا تُمْتَدِّ لَا تُمْتَدَدْ لَا یَمْتَدَّ لَا یَمْتَدِّ لَا یَمْتَدِدْ لَا یُمْتَدَّ لَا یُمْتَدِّ لَا یُمْتَدَدْ الظرف منه مُمْتَدٌّ الخ اسم فاعل و مفعول و ظرف این باب ہم بیک صورت اتفتد ولیکن در اصل اسم فاعل بکسر ما قبل آخر و مفعول و ظرف بفتح ما قبل آخر و ہمچنین صیغہ واحد مذکر و تثنیہ و جمع مذکر غائب با امر حاضر مشابہ شدہ و طریق ادغام در جمیع این باب بر یک منوال است کہ دو حرف متجانسین دریک کلمہ بہم آمدند و ہر دو متحرک اول را ساکن کردہ در دوم ادغام نمودند۔

باب ہفتم از ثلاثی مزید فیہ مضاعف

از باب اِنْفِعَال چون اَلْاِنْسِدَادُ بند شدن **صرف صغیر** از باب اِنْفِعَال اِنْسَدَّ يَنْسَدُّ اِنْسِدَادًا فَهُوَ مُنْسَدٌّ وَاُنْسُدَّ يُنْسَدُّ اِنْسِدَادًا فَذَاكَ مُنْسَدٌّ لَمْ يَنْسَدَّ لَمْ يَنْسَدِّ لَمْ يَنْسَدِدْ لَمْ يُنْسَدَّ لَمْ يُنْسَدِّ لَمْ يُنْسَدَدْ لَا يَنْسَدُّ لَا يُنْسَدُّ لَنْ يَنْسَدَّ لَنْ يُنْسَدَّ الامر منه اِنْسَدَّ اِنْسَدِّ اِنْسَدِدْ لِتَنْسَدَّ لِتَنْسَدِّ لِتَنْسَدِدْ لِيَنْسَدَّ لِيَنْسَدِّ لِيَنْسَدِدْ لِيُنْسَدَّ لِيُنْسَدِّ لِيُنْسَدَدْ والنهي عنه لَا تَنْسَدَّ لَا تَنْسَدِّ لَا تَنْسَدِدْ لَا تُنْسَدَّ لَا تُنْسَدِّ لَا تُنْسَدَدْ لَا يَنْسَدَّ لَا يَنْسَدِّ لَا يَنْسَدِدْ لَا يُنْسَدَّ لَا يُنْسَدِّ لَا يُنْسَدَدْ الظرف منه مُنْسَدٌّ الخ ادغام این باب را بر ابواب ماسبق قیاس باید کرد۔

باب هشتم از ثلاثی مزید فیه مضاعف

از باب اِسْتِفْعَال چون اَلْاِسْتِمْدَادُ مدد خواستن **صرف صغیر** از باب اِسْتِفْعَال اِسْتَمَدَّ يَسْتَمِدُّ اِسْتِمْدَادًا فَهُوَ مُسْتَمِدٌّ وَاُسْتُمِدَّ يُسْتَمَدُّ اِسْتِمْدَادًا فَذَاكَ مُسْتَمَدٌّ لَمْ يَسْتَمِدَّ لَمْ يَسْتَمِدِّ لَمْ يَسْتَمْدِدْ لَمْ يُسْتَمَدَّ لَمْ يُسْتَمَدِّ لَمْ يُسْتَمْدَدْ لَا يَسْتَمِدُّ لَا يُسْتَمَدُّ لَنْ يَسْتَمِدَّ لَنْ يُسْتَمَدَّ الامر منه اِسْتَمِدَّ اِسْتَمِدِّ اِسْتَمْدِدْ لِتُسْتَمَدَّ لِتُسْتَمَدِّ لِتُسْتَمْدَدْ لِيَسْتَمِدَّ لِيَسْتَمِدِّ لِيَسْتَمْدِدْ لِيُسْتَمَدَّ لِيُسْتَمَدِّ لِيُسْتَمْدَدْ والنهي عنه لَا تَسْتَمِدَّ لَا تَسْتَمِدِّ لَا تَسْتَمْدِدْ لَا تُسْتَمَدَّ لَا تُسْتَمَدِّ لَا تُسْتَمْدَدْ لَا يَسْتَمِدَّ لَا يَسْتَمِدِّ لَا يَسْتَمْدِدْ لَا يُسْتَمَدَّ لَا يُسْتَمَدِّ لَا يُسْتَمْدَدْ الظرف منه مُسْتَمَدٌّ الخ ۔

باب نهم از رباعی مجرد مضاعف

چون اَلزَّلْزَلَةُ وَالزِّلْزَالُ سخت جنبانیدن زَلْزَلَ يُزَلْزِلُ زَلْزَلَةً وَزِلْزَالًا فَهُوَ مُزَلْزِلٌ الخ این باب درعدم ادغام بهمه وجوه مثل صحیح است۔

باب دهم از رباعی مجرد مضاعف

چون اَلتَّزَلْزُلُ جنبیدن تَزَلْزَلَ يَتَزَلْزَلُ تَزَلْزُلًا فَهُوَ مُتَزَلْزِلٌ الخ

صیغ این ہر دو باب بر نہج ابواب ما سبق است پس مضاعف از ہمین سیزدہ ابواب
آمدہ و چون از بیان ابواب صحیحہ فارغ شدیم حالا بابواب غیر صحیحہ مے پردازیم لہٰذا سابق
دانستی کہ ہر اسم و فعل بر دو قسم ست صحیح کہ در حرف اصول وے حرف علت و ہمزہ
و دو حرف اصلی از یک جنس نباشد و غیر صحیح بعکس آن اما غیر صحیح بر چند قسم است
مہموز کہ در وے ہمزہ باشد پس اگر ہمزہ بجائے فا کلمہ باشد آنرا مہموز الفا میخوانند
چون اَمَرَ یَامُرُ و اگر بجائے عین کلمہ باشد مہموز العین چون ذَءَرَ یَذْءَرُ و اگر
بجائے لام کلمہ باشد مہموز اللام گویند چون قَرَءَ یَقْرَءُ ہر چہ در وے دو حرف
اصول وے از یک جنس باشد آنرا مضاعف خوانند چون مَدَّ یَمُدُّ۔ و ہر چہ در وے
حرف علت باشد آنرا مُعْتَلّ گویند پس اگر حرف علت بجائے فا کلمہ بود مُعْتَلُّ الفَاءِ
و مِثَال نامند چون یَسَرَ یَیْسِرُ و اگر بجائے عین کلمہ باشد مُعْتَلُّ الْعَیْنِ و
اَجْوَف گویند چون بَاعَ یَبِیْعُ و اگر بجائے لام کلمہ باشد مُعْتَلُّ اللَّامِ و ناقص
خوانند چون رَمٰی یَرْمِیْ و چون معتل دو حرف علت را شامل باشد آنرا لفیف نامند
پس اگر حرف علت بجائے فا و لام کلمہ بود آنرا لفیف مفروق گویند چون وَقٰی یَقِیْ
و اگر در مقابلہ عین و لام باشد لفیف مقرون خوانند چون طَوٰی یَطْوِیْ پس جملہ
اسماء و افعال بر ہفت گونہ است و احوال ہر یکے از ینہا درین واضح تر میگردد اکنون
در بیان مہموز شروع میکنیم۔

باب اوّل از مہموز

صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد مہموز الفاء از باب نَصَرَ یَنْصُرُ

چون اَلْاَمْرُ فرمودن اَمَرَ یَاْمُرُ اَمْرًا فَهُوَ اٰمِرٌ و اُمِرَ یُؤْمَرُ اَمْرًا فَذَاكَ مَاْمُوْرٌ
لَمْ یَاْمُرْ لَمْ یُؤْمَرْ لَا یَاْمُرُ لَا یُؤْمَرُ لَنْ یَاْمُرَ لَنْ یُؤْمَرَ الامر منه اُؤْمُرْ لِیُؤْمَرْ
لِیَاْمُرْ لِیُؤْمَرْ و النہی عنه لَا تَاْمُرْ لَا تُؤْمَرْ لَا یَاْمُرْ لَا یُؤْمَرْ الظرف منه مَاْمَرٌ
مَاْمَرَانِ مَاٰمِرُ و مُرَیْمِرٌ و الآلة عنه مِئْمَرٌ مِئْمَرَانِ مَاٰمِرُ و مُؤَیْمِرٌ
مِئْمَرَةٌ مِئْمَرَتَانِ مَاٰمِرُ و مُؤَیْمِرَةٌ مِئْمَارٌ مِئْمَارَانِ مَاٰمِیْرُ و مُؤَیْمِیْرٌ افعل

التفضیل منه اُمرا اَمرانِ اَمرُونَ اِمرُوا اُوَعِرُوَ المؤنث منه اُمری اُمرَیانِ اُمرَیاتُ اُمرًا مَیرای بدانکه یَامُرُ دراصل یَأمُرُ بود همزه منفرده ساکنه بالف بدل شد زیرا که هر همزه منفرده که ساکن بود روا است که بدل کرده شود بروفق حرکت ماقبل وے بحرف علت اگر ماقبل وے ضمه باشد بواو بدل کنند چون یُوخَذُ واگر کسره بود بیا بدل نمایند چون بِیتُ واگر فتحه بود بالف بدل کنند چون یَاخُذُوا اُو مُرُ صیغه واحد مذکر حاضر امر حذف همزتین والقائے هر دو هم جائز است مُرُوا اُومُرُ هر دو آمده لیکن حذف افصح واشهر ست از اثبات آن اگر در اول کلمه واقع شود چنانچه اَفصَحُ القَائِلِینَ میفرماید مُرُوا صِبیَانَکُم بِالصَّلٰوۃِ واگر در درج کلام واقع شود درین صورت القاء همزه اکثر است از حذف زیرا که علت حذف اجتماع همزتین بوده در درج کلام همزه وصل بدلیل قوله تعالےٰ وَاْمُرْ اَهلَكَ وَمَامُورٌ اسم مفعول وَمَامَرٌ اسم ظرف دراصل مَأمُورٌ وَمَأمَرٌ بوده همزه بقاعدهٔ مذکور الف گشت وَمِیمَرٌ صیغه اسم آله را مِئمَرٌ بقاعده مذکوره بیا خواندن هم رواست مُوَیمِرٌ تصغیر مَامُورٌ وَمِیمَرٌ است اٰمَرُ صیغه اسم تفضیل دراصل اَءْمَرُ بود دو همزه دریک کلمه جمع آمدند اول مفتوح ثانی ساکن ثانی همزه بالف بدل شد زیرا که هر همزه ساکنه کے بعد همزه متحرک واقع شود دفق حرکت ماقبل خود بدل شود وجوبًا چون اٰمَنَ که دراصل اَءْمَنَ بود واُومِنُ که دراصل اُءْمِنُ وَاِیمَانًا که دراصل اِءْمَانًا بود اَوَامِرُ صیغه جمع تفضیل دراصل اَءَامِرُ بود دو همزه متحرک بهم آمدند و هر دو مفتوح ثانی را بواو بدل کردند اَوَامِرُ شد زیرا که هر جائیکه دو همزه متحرکه واقع شود اگر یکے مکسور باشد ثانی یا شود وجوبًا چون جَاءٍ وَاَیِمَّۃٌ ورنه واو چون اَوَادِمُ وَاُوَیدِمٌ اُوَیمِرٌ تصغیر اٰمَرُ ست وَاُمَیرَا ے تصغیر اُمرٰی است قاعده هر همزه منفرده مفتوحه که بعد ضمه واقع شود واو گردد وبعد کسره یاء جوازًا چون جُوَنٌ وَمِیَرٌ که دراصل جُؤَنٌ وَمِئَرٌ بوده است ۔
قاعده هر همزه که منفرده مفتوحه باشد وماقبل او در واو مده زائده بود جائز است

کہ اورا بوا بدل کنند دوا و را در واو ادغام کنند چون مَقْرُوَّةٌ کہ در اصل مَقْرُوءَةٌ بود ہمزہ را بواؤ بدل کردہ در واو ادغام کردند مَقْرُوَّةٌ شد وہمچنین اگر ما قبل ہمزہ منفردہ یائے مدہ زائدہ ویائے تصغیر واقع شود جنس ما قبل گفتہ در آن ادغام یا بد جوازًا چون خَطِيَّةٌ واُفَيِّسٌ کہ در اصل خَطِيئَةٌ واُفَيْئِسٌ بودہ قاعدہ ہر ہمزہ متحرک بعد ساکن غیر مدہ ویائے تصغیر واقع شود بعد نقل حرکت او بما قبل انداختہ شود جوازًا چون يَسَلُ وقَدْ اَفْلَحَ وَمَنْ مِّي اَخَاهُ بودہ است وباقی قواعد اعلال وتخفیف از کتب مطولہ این فن باید خواند وصرف کبیر این باب بر قیاس نَصَرَ يَنْصُرُ باید فہمید

باب دوم از مہموز

صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد مہموز الفاء از باب ضَرَبَ

يَضْرِبُ چون الأَزْرُ تا شیدن اَزَرَ يَازِرُ اَزْرًا فَهُوَ اٰزِرٌ وَاُزِرَ يُؤْزَرُ اَزْرًا فَذَاكَ مَأْزُورٌ لَمْ يَاْزِرْ لَمْ يُؤْزَرْ لَا يَاْزِرُ لَا يُؤْزَرُ لَنْ يَّاْزِرَ لَنْ يُّؤْزَرَ الامر منه اِيْزِرْ لِتُؤْزَرْ لِيَاْزِرْ لِيُؤْزَرْ والنهي عنه لَا تَاْزِرْ لَا تُؤْزَرْ لَا يَاْزِرْ لَا يُؤْزَرْ الظرف منه مَأْزِرٌ مَأْزِرَانِ مَاٰزِرُ وَمُوَيْزِرٌ والآلة منه مِئْزَرٌ مِئْزَرَانِ مَاٰزِرُ وَمُوَيْزِرٌ مِئْزَرَةٌ مِئْزَرَتَانِ مَاٰزِرُ وَمُوَيْزِرَةٌ مِئْزَارٌ مِئْزَارَانِ مَاٰزِيْرُ وَمُوَيْزِيْرٌ افعل التفضيل منه اٰزَرُ اٰزَرَانِ اٰزَرُوْنَ اَوَازِرُ وَاُوَيْزِرٌ والمؤنث منه اُزْرٰى اُزْرَيَانِ اُزْرَيَاتٌ اُزَرٌ وَاُزَيْرٰى ـ اِيْزِرْ صیغہ واحد مذکر حاضر امر در اصل اِءْزِرْ بود وہمزہ بہم آمدند اول مکسور ثانی ساکن ثانی را بیا بدل کردند باقی تعلیلات صیغ بقیاس باب اَمَرَ يَاْمُرُ باید فہمید وصرف کبیر این باب بر قیاس ضَرَبَ يَضْرِبُ است ـ

باب سوم مہموز الفاء

از باب عَلِمَ يَعْلَمُ چون الأَمْنُ بیخوف شدن صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد مہموز الفاء از باب عَلِمَ يَعْلَمُ اَمِنَ يَاْمَنُ اَمْنًا فَهُوَ اٰمِنٌ وَاُمِنَ يُؤْمَنُ اَمْنًا فَذَاكَ مَأْمُوْنٌ لَمْ يَاْمَنْ لَمْ يُؤْمَنْ لَا يَاْمَنُ لَا يُؤْمَنُ لَنْ يَّاْمَنَ لَنْ يُّؤْمَنَ

الامر منه اِئْمَنْ لِتُؤْمَنْ لِيَأْمَنْ لِيُؤْمَنْ والنهی عنه لَا تَأْمَنْ لَا تُؤْمَنْ لَا يَأْمَنْ لَا يُؤْمَنْ الظرف منهما مَأْمَنٌ مَأْمَنَانِ مَآمِنُ وَمُؤَيْمِنٌ وَالآلة منه مِئْمَنٌ مِئْمَنَانِ مَآمِنُ وَمُؤَيْمِنٌ مِئْمَنَةٌ مِئْمَنَتَانِ مَآمِنُ وَمُؤَيْمِنَةٌ مِئْمَانٌ مِئْمَانَانِ مَآمِينُ وَمُؤَيْمِينٌ افعل التفضيل منه اٰمَنُ اٰمَنَانِ اٰمَنُوْنَ اَوَامِنُ اُوَيْمِنٌ والمؤنث منه اُمْنٰى اُمْنَيَانِ اُمْنَيَاتٌ اُمَنٌ وَاُمَيْنٰى تعلیلات صیغ این باب بقیاس باب اَزَّ يَأُزُّ باید فهمید و صرف کبیر بر قیاس باب عَلِمَ يَعْلَمُ

باب چهارم مهموز الفاء

از باب مَنَعَ يَمْنَعُ اَرَخَ يَأْرَخُ اَرْخًا فهو اٰرِخٌ وَاُرِخَ يُؤْرَخُ اَرْخًا فذاك مَارُوْخٌ الخ صرف کبیر و صغیر این باب بر قیاس مَنَعَ يَمْنَعُ باید خواند۔

باب پنجم ثلاثی مجرد مهموز الفاء

از باب شَرُفَ يَشْرُفُ چون الاَدَابَةُ موختن اَدُبَ يَأْدُبُ اَدَبًا فهو اَدِيْبٌ وَاُدِبَ بِهٖ يُؤْدَبُ بِهٖ اَدَبًا فذاك مَادُوْبٌ بِهٖ لَمْ يَأْدُبْ لَمْ يُؤْدَبْ بِهٖ لَا يَأْدُبُ لَا يُؤْدَبُ بِهٖ لَنْ يَأْدُبَ لَنْ يُؤْدَبَ بِهٖ الامر منه اُؤْدُبْ لِتُؤْدَبْ بِكَ لِيَأْدُبْ لِيُؤْدَبْ بِهٖ والنهی عنه لَا تَأْدُبْ لَا تُؤْدَبْ بِكَ لَا يَأْدُبْ لَا يُؤْدَبْ بِهٖ الظرف منه مَادَبٌ مَادَبَانِ مَآدِبُ وَمُؤَيْدِبٌ والآلة منه مِئْدَبٌ مِئْدَبَانِ مَآدِبُ وَمُؤَيْدِبٌ مِئْدَبَةٌ مِئْدَبَتَانِ مَآدِبُ وَمُؤَيْدِبَةٌ مِئْدَابٌ مِئْدَابَانِ مَآدِيْبُ وَمُؤَيْدِيْبٌ وَمُؤَيْدِيْبَةٌ افعل التفضيل منه اٰدَبُ اٰدَبَانِ اٰدَبُوْنَ اَوَادِبُ وَاُوَيْدِبٌ والمؤنث منه اُدْبٰى اُدْبَيَانِ اُدْبَيَاتٌ اُدَبٌ وَاُدَيْبٰى صرف کبیر این باب مانند شَرُفَ يَشْرُفُ وتعلیلات مانند اَمَرَ يَأْمُرُ باید فهمید۔

باب افعال از مهموز الفاء

چون الاِيْمَانُ گرویدن وایمن گردانیدن اٰمَنَ يُؤْمِنُ اِيْمَانًا فهو مُؤْمِنٌ وَاُوْمِنَ يُؤْمَنُ اِيْمَانًا فذاك مُؤْمَنٌ لَمْ يُؤْمِنْ لَمْ يُؤْمَنْ لَا يُؤْمِنُ لَا يُؤْمَنُ

لَنْ تُؤْمِنَ لَنْ یُّؤْمَنَ الامر منه اٰمِنْ لِنُؤْمِنْ لِتُؤْمِنْ لِیُؤْمَنْ و النہی عنه لَاتُؤْمِنْ لَاتُؤْمَنْ لَایُؤْمِنْ لَایُؤْمَنْ الظرف منه مُؤْمَنٌ الخ اٰمَنَ در اصل أَءْمَنَ بود دو ہمزہ بہم آمدند اول مفتوح ثانی ساکن واجب شد قلب دوم بالف اٰمَنَ شد و در اٰیمانًا ہمزہ ثانی بیا بدل شد زیرا کہ در یک جا دو ہمزہ جمع شدند اول مکسور ثانی ساکن پس لازم آمد ثانی را بیا بدل کردن ضابطاش سابقًا گذشت و در یُؤْمِنُ و مُؤْمِنٌ قلب ہمزہ بواو جائز است نہ واجب اُوْمِنَ در اصل أُءْمِنَ بود دو ہمزہ جمع شدند اول مضموم ثانی ساکن ثانی را بواو بدل نمودند اُوْمِنَ شد۔

باب تفعیل از مہموز الفاءُ

اَلتَّادِیْبُ ادب آموختن و تعزیر کردن اَدَّبَ یُؤَدِّبُ تَادِیْبًا فَهُوَ مُؤَدِّبٌ وَ اُدِّبَ یُؤَدَّبُ تَادِیْبًا فَذَاكَ مُؤَدَّبٌ این باب در عدم اعلال مانند صحیح است۔

باب مفاعلة از مہموز الفاءُ

اَلْمُؤَاخَذَةُ گرفتار شدن اٰخَذَ یُؤَاخِذُ مُؤَاخَذَةً فَهُوَ مُؤَاخِذٌ وَ اُوْخِذَ یُؤَاخَذُ مُؤَاخَذَةً فَذَاكَ مُؤَاخَذٌ الخ۔

باب تَفَعُّلْ از مہموز الفاء

اَلتَّاَدُّبُ با ادب شدن تَاَدَّبَ یَتَاَدَّبُ تَاَدُّبًا فَهُوَ مُتَاَدِّبٌ الخ۔

باب تفاعُلْ از مہموز الفاء

اَلتَّاَنُسُ انس گرفتن تَاٰنَسَ یَتَاٰنَسُ تَاٰنُسًا فَهُوَ مُتَاٰنِسٌ الخ۔

باب افتعال از مہموز الفاء

اَلْاِیْتِمَانُ امین شدن و امانت کسی گرفتن اِئْتَمَنَ یَاْتَمِنُ اِیْتِمَانًا فَهُوَ مُؤْتَمِنٌ وَ اُوْتُمِنَ یُؤْتَمَنُ اِیْتِمَانًا فَذَاكَ مُؤْتَمَنٌ در ماضی و امر حاضر و مصدر این باب قاعدہ اِیْمَانٌ جاری شد یعنی اصل اِیْتَمَنَ اِئْتَمَنَ و اصل ایتمن اِئْتَمِنْ و اصل اِیْتِمَانًا اِئْتِمَانًا بود دو ہمزہ جمع شدند اول مکسور ثانی ساکن ثانی را بیا بدل کردند وجوبًا و در ماضی مجہول قاعدہ اُوْتُمِنَ یَاْتَمِنُ در اصل یَأْتَمِنُ بود ہمزہ منفردہ ساکنہ را بالف بدل کردند جوازًا و

ہمزہ مضارع مجہول واسم فاعل ومفعول وظرف بواو بدل شد چنانچہ قاعدہ یُؤْمِنُ مذکور شد

باب استفعال از مہموز الفاء

اَلْاِسْتِیْمَانُ امام جستن اِسْتَامَ یَسْتَامُ اِسْتِیْمَا صیغ این باب بقیاس صیغ سابقہ باید خواند وبرآوردن تعلیلات آن بر مبتدی دشوار نیست دباب اِنْفِعَال وافْعِلَال

الواب رباعی از مہموز الفاء نیامدہ۔

مہموز العین

از باب عَلِمَ یَعْلَمُ چون السَّآمَۃُ ملال گرفتن سَئِمَ یَسْاَمُ سَامَۃً فَھُوَ سَائِمٌ وَسُئِمَ یُسْاَمُ سَامَۃً فَذَاکَ مَسْئُوْمٌ الخ این باب بروزن حَسِبَ یَحْسِبُ نیز آمدہ یَسِمُ یَسْئِمُ الخ بدانکہ مہموز العین ثانی مجرد از پنج باب می آید نَصَرَ وَضَرَبَ وَفَتَحَ وَسَمِعَ وَکَرُمَ چنانچہ تفصیلش ہمی آید قاعدہ ہر ہمزہ متحرک کہ بعد متحرک واقع شود در آن بَیْنَ بَیْنَ قَرِیْب یعنے خواندن ہمزہ میان مخرج خود ومخرج حرف علتی کہ مطابق حرکتش باشد وبَیْنَ بَعِیْد یعنے خواندن ہمزہ میان مخرج او ومخرج حرف علت وفق حرکت ما قبل ہر دو جائز است پس در مہموز العین از ثانی مجرد بصیغ ماضی قاعدہ بین بین جاریست ودر مضارع وامر قاعدہ یَسَلُ

مہموز العین

از باب مَنَعَ یَمْنَعُ بسیار آمدہ چون سَاَلَ یَسْاَلُ سُوَالاً فَھُوَ سَائِلٌ وَسُئِلَ یُسْئَلُ سُوَالاً فَذَاکَ مَسْئُوْلٌ واز باب نَصَرَ یَنْصُرُ نیز آمدہ چون اَللُّوْمُ ناکس شدن لَوُمَ یَلُوْمُ لُوْمًا فَھُوَ لَئِیْمٌ وَلُئِمَ یُلَامُ لُوْمًا فَذَاکَ مَلْئُوْمٌ الخ واز باب ضَرَبَ یَضْرِبُ اندک آمدہ چون اَلزَّئِیْرُ بانگ کردن شیر زَءَرَ یَزْئِرُ زَئِیْرًا فَھُوَ زَائِرٌ وَزُئِرَ یُزْءَرُ زَءْرًا فَذَاکَ مَزْءُوْرٌ الخ ودر امر این الواب بوقت اجرای قاعدہ یَسَالُ ہمزہ وصل را ساقط کردن جائز است پس در اِزْءِرْ زِرْ ودر اِسْاَلْ سَلْ ودر اِسْاَمْ سَمْ ودر اُلْؤُمْ لُمْ گفتہ شود گو دا نہائے این صیغ باین وضع ضبط باید کرد زِرْ زِرَا زِرُوْا زِرِیْ زِرَا زِرْنَ وَسَلْ سَلَا سَلُوْا سَلِیْ سَلَا سَلْنَ وَلُمْ لُمَا لُمُوْا لُمِیْ لُمَا لُمْنَ در مہموز العین از الواب ثلاثی مزید ہمین قیاس قواعد جاری باید کرد۔

و مهموز العین

از باب نَصَرَ یَنْصُرُ نیز اندکی می آید چون رَءَفَ یَرْءُفُ رَأفَةً فهو رَءُوْفٌ الخ رحمت کردن و در رافت سه لغت دیگر آمده رَأَفَ یَرْءِفُ چون ضَرَبَ یَضْرِبُ و رَأَفَ یَرْأَفُ چون مَنَعَ یَمْنَعُ و رَءُفَ یَرْءُفُ چون شَرُفَ یَشْرُفُ۔

مهموز العین

از باب اِفْعَالٌ چون اَلْاِشْآمُ بشام رفتن اَشْأَمَ یُشْئِمُ اِشْأَمًا الخ۔

باب تفعیل از مهموز العین

چون اَلتَّسْئِیْلُ سَأَلَ یُسَئِّلُ تَسْئِیْلاً الخ وَالتَّسْئِیْلُ سوال کنانیدن

باب مفاعلۃ از مهموز العین

چون اَلْمُسَاءَلَۃُ یکدیگر را سوال کردن سَاءَلَ یُسَاءِلُ مُسَاءَلَۃً الخ۔

باب تفاعل از مهموز العین

چون اَلتَّسَاؤُلُ یکدیگر را سوال کردن تَسَاءَلَ یَتَسَاءَلُ تَسَاؤُلاً فهو مُتَسَائِلٌ الخ

باب افتعال از مهموز العین

چون اَلْاِیْتِزَارُ ازار پوشیدن اِیْتَزَرَ یَاتَزِرُ اِیْتِزَارًا فهو مُؤْتَزِرٌ الخ۔

باب استفعال از مهموز العین

چون اَلْاِسْتِرْءَافُ طلب رحمت کردن اِسْتَرْءَفَ یَسْتَرْءِفُ اِسْتِرْءَافًا الخ

باب فَعْلَلَۃٌ رباعی مجرد از مهموز العین

چون اَلطَّأْمَنَۃُ سرنگون کردن و آرامیدن طَأْمَنَ یُطَأْمِنُ طَأْمَنَۃً الخ۔

باب اِفْعِیْلاَل رباعی مزید فیہ از مهموز العین

اَلْاِطْمِیْنَانُ آرام کردن اِطْمَأَنَّ یَطْمَئِنُّ اِطْمِیْنَانًا فهو مُطْمَئِنٌّ مانند اِقْشَعَرَّ الخ علاوہ ازین دیگر از مهموز العین نیامدہ اما مهموز اللام ثلاثی مجرد از پنج باب آمدہ از ضَرَبَ وَسَمِعَ وَفَتَحَ وَکَرُمَ وَنَصَرَ لیکن از ضرب و نصر کم مے آید۔

مهموز اللام

از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ چون اَلْهَنَاءُ گوارا و ہضم شدن هَنَا یَهْنِیْ فَهُوَ هَانِیٌ وَهُنِیَ یُهْنَا هَنَاءً فَذَاكَ مَهْنُوْءٌ الخ۔ درین باب چہار لغت آمدہ دیگر آمدہ یکے نَصَرَ یَنْصُرُ دوم مَنَعَ یَمْنَعُ سوم عَلِمَ یَعْلَمُ چہارم شَرُفَ یَشْرُفُ بدانکہ در مہموز اللام در اکثر صیغ قاعدہ بین بین جارلیست دود واحد ماضی مجہول چون قُرِیَ قاعدہ مِیْزُ و در امر و سائر صیغ مضارع مجزوم قاعدہ ہمزہ منفردہ ساکنہ و استخراج تعلیلات بر ذمہ مبتدی است۔

مَهْمُوْزُ اللام

از باب عَلِمَ یَعْلَمُ چون اَلصَّدْءُ زنگ کردن صَدِئَ یَصْدَئُ صَدْءً فَهُوَ صَادِءٌ وَصُدِئَ یُصْدَئُ صَدْءً فَذَاكَ مَصْدُوْءٌ الخ۔

مهموز اللام

از باب مَنَعَ یَمْنَعُ چون اَلْقِرْءَةُ وَالْقِرَاءَةُ خواندن قَرَءَ یَقْرَءُ قِرَاءَةً وَقِرَاءَةً فَهُوَ قَارِئٌ وَقُرِئَ یُقْرَأُ قِرْءَةً وَقِرَاءَةً فَذَاكَ مَقْرُوْءٌ الخ۔

مهموز اللام

از باب شَرُفَ یَشْرُفُ چون اَلْجُرْاءَةُ دلیر شدن جَرُؤَ یَجْرُؤُ جُرْاءَةً فَهُوَ جَرِیْءٌ وَجَرِیٌّ الخ

مهموز اللام

از باب نَصَرَ یَنْصُرُ چون عَبَأَ یَعْبَأُ لیکن مہموز اللام از باب حَسِبَ یَحْسِبُ یافتہ نشدہ باب فعال از باب مہموز اللام چون اَلْاِبْرَاءُ بری ساختن اَبْرَأَ یُبْرِئُ اِبْرَاءً فَهُوَ مُبْرِئٌ باب مفاعلة از مہموز اللام چون اَلْمُبَارَاةُ بایکدیگرے شدن بَارَأَ یُبَارِئُ مُبَارَاةً فَهُوَ مُبَارِئٌ باب تفعیل از مہموز اللام چون اَلتَّبْرِئَةُ بری کردن بَرَّأَ یُبَرِّئُ تَبْرِئَةً فَهُوَ مُبَرِّئٌ باب تَفَعُّلٌ از مہموز اللام چون اَلتَّبَرُّءُ بری شدن تَبَرَّأَ یَتَبَرَّأُ فَهُوَ مُتَبَرِّئٌ الخ باب تفاعُلٌ از مہموز اللام چون اَلتَّبَارُأُ جدا گردیدن اَلتَّبَارَأَ یَتَبَارَأُ تَبَارُؤًا الخ باب افتعال از مہموز اللام چون اَلْاِجْتِرَاءُ دلیری کردن اِجْتَرَءَ یَجْتَرِئُ اِجْتِرَاءً الخ۔

بابِ اِسْتِفْعَال از مہموز اللام چون اَلْاِسْتِبْرَاءُ برأت خواستن اِسْتَبْرَأَ یَسْتَبْرِئُ اِسْتِبْرَاءً و ماذین دیگر باب از مہموز اللام یافتہ نشدہ وَاللّٰہُ اَعْلَمُ۔

ابوابُ المُعْتَلِّ

صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد مثال واوی از باب فَعَلَ یَفْعِلُ چون اَلْوَعْدُ وَالْعِدَۃُ وعدہ کردن وَعَدَ یَعِدُ وَعْدًا وَعِدَۃً فَھُوَ وَاعِدٌ وَوُعِدَ یُوْعَدُ وَعْدًا وَعِدَۃً فَذَاکَ مَوْعُوْدٌ لَمْ یَعِدْ لَمْ یُوْعَدْ لَا یَعِدُ لَا یُوْعَدُ لَنْ یَعِدَ لَنْ یُوْعَدَ الامر منہ عِدْ لِتُوْعَدْ لِیَعِدْ لِیُوْعَدْ والنہی عنہ لَا تَعِدْ لَا تُوْعَدْ لَا یَعِدْ لَا یُوْعَدْ الظرف منہ مَوْعِدٌ مَوْعِدَانِ مَوَاعِدُ وَمُوَیْعِدٌ والآلۃ منہ مِیْعَدٌ وَمِیْعَدَانِ مَوَاعِدُ وَمُوَیْعِدٌ مِیْعَدَۃٌ مِیْعَدَتَانِ مَوَاعِدُ وَمُوَیْعِدَۃٌ مِیْعَادٌ مِیْعَادَانِ مَوَاعِیْدُ وَمُوَیْعِیْدٌ وَمُوَیْعِیْدَۃٌ افعل التفضیل منہ اَوْعَدُ اَوْعَدَانِ اَوْعَدُوْنَ اَوَاعِدُ اُوَیْعِدٌ والمؤنث منہ وُعْدٰی وُعْدَیَانِ وُعْدَیَاتٌ وُعَدٌ وَوُعَیْدٰی بدانکہ معتل الفاء از باب نَصَرَ یَنْصُرُ کم آمدہ است۔

صرف کبیر ماضی معلوم از مثال واوی وَعَدَ وَعَدَا وَعَدُوْا تا آخر چنانکہ در صحیح دانستہ شد ازین جہت او را مثال گویند یعنی مانند صحیح است در حق احتمال حرکات وسکنات وصرف ماضی مجہول وُعِدَ وُعِدَا وُعِدُوْا الخ۔

صرف کبیر مستقبل معلوم یَعِدُ یَعِدَانِ یَعِدُوْنَ تَعِدُ تَعِدَانِ یَعِدْنَ تَعِدُ تَعِدَانِ تَعِدُوْنَ تَعِدِیْنَ تَعِدَانِ تَعِدْنَ اَعِدُ نَعِدُ اصل یَعِدُ یُوْعِدُ بود واو افتادہ میان یائے مفتوح وکسرہ لازم واو را برائے ثقالت حذف نمودند یَعِدُ شد نیز اگر ہر واوے کہ در فعل مستقبل میان یائے مفتوح وکسرہ لازم باشد واجب است کہ آن واو را حذف کنند اگرچہ کوفیہ وبصریہ را در ضابطہ مذکور اختلاف است وتفصیلش در کتب مطولہ این فن است پس در یَعِدُ و یَجِبُ کہ اصل یَوْعِدُ و یَوْجِبُ بودہ است ہمین قاعدہ را استعمال کردند لیکن در تَعِدُ

وَاعِدُ وَنَعِدُ کہ در اصل تُوْعِدُ وَاُوْعِدُ وَنُوْعِدُ بود واو را حذف کردند برائے موافقت باب اگرچہ واو میان یا وکسرہ نیست۔

مستقبل مجہول یُوْعَدُ یُوْعَدَانِ یُوْعَدُوْنَ تُوْعَدُ تُوْعَدَانِ یُوْعَدْنَ الخ در یُوْعَدُ مجہول واو را حذف نکردند زیراکہ کسرہ بیفتاد ودر مٰلِكِ یَوْمِ الدِّیْنِ نیز واو نیفتاد زیراکہ یَوْمِ الدِّیْنِ فعل نیست یا آنکہ این کسرہ عارضی است ودر حذف کسرہ اصلی شرط است۔

اسم فاعل وَاعِدٌ وَاعِدَانِ وَاعِدُوْنَ وَاعِدَةٌ وَاعِدَتَانِ وَاعِدَاتٌ مانند صحیح است

اسم مفعول مَوْعُوْدٌ مَوْعُوْدَانِ مَوْعُوْدُوْنَ مَوْعُوْدَةٌ مَوْعُوْدَتَانِ مَوْعُوْدَاتٌ

نفی جحد معلوم لَمْ یَعِدْ لَمْ یَعِدَا لَمْ یَعِدُوْا لَمْ تَعِدْ لَمْ تَعِدَا لَمْ یَعِدْنَ لَمْ تَعِدْ لَمْ تَعِدَا لَمْ تَعِدُوْا لَمْ تَعِدِیْ لَمْ تَعِدَا لَمْ تَعِدْنَ لَمْ اَعِدْ لَمْ نَعِدْ لَمْ یَعِدْ در اصل لَمْ یُوْعِدْ بود واو واقع شد درمیان یائے مفتوحہ وکسرۂ لازم واو را حذف کردند وحال لَمْ واِنْ شرطیہ چنان است کہ در صحیح دانستہ شد۔

نفی جحد مجہول لَمْ یُوْعَدْ لَمْ یُوْعَدَا لَمْ یُوْعَدُوْا الخ بر اصل خود است

نفی معلوم لَا یَعِدُ لَا یَعِدَانِ لَا یَعِدُوْنَ لَا تَعِدُ لَا تَعِدَانِ لَا یَعِدْنَ الخ اعلال این صیغ را بر مثبت مضارع معروف قیاس باید کرد۔

فعل نفی مجہول لَا یُوْعَدُ لَا یُوْعَدَانِ لَا یُوْعَدُوْنَ الخ۔

فعل نفی مؤکد معلوم لَنْ یَّعِدَ لَنْ یَّعِدَا لَنْ یَّعِدُوْا الخ۔

فعل نفی مؤکد مجہول لَنْ یُّوْعَدَ لَنْ یُّوْعَدَا لَنْ یُّوْعَدُوْا الخ۔

فعل امر حاضر معلوم عِدْ عِدَا عِدُوْا عِدِیْ عِدَا عِدْنَ عِدْ در اصل اِوْعِدْ بود واو را از جہت موافقت مضارع کردند بعد ازان ہمزہ را کہ برائے تعذر ابتدا بسکون آوردہ بودند چون ابتداء بسکون نماندہ ہمزہ را نیز حذف نمودند عِدْ شد بدانکہ در اِوْعِدْ قیاس از روئے نظر بسوی لفظ مقتضی آن بود کہ واو واقع بعد کسرہ یا شود چون اِیْعِدْ اما چون امر فرع فعل مضارع است لہذا

تعلیل مضارع باو داد ند و تعلیل کرد نفس او میرسد گزاشتند لِحُصُوْلِ الْمُوَافَقَةِ۔
با نون تاکید ثقیلہ عِدَنَّ عِدَانِّ عِدُنَّ عِدِنَّ عِدَانِّ عِدْنَانِّ
با نون تاکید خفیفہ عِدَنْ عِدُنْ عِدِنْ۔
امر حاضر مجہول لِتُوْعَدْ لِتُوْعَدَا لِتُوْعَدُوْا الٰخ بر اصل خود است۔
امر غائب معلوم لِيَعِدْ لِيَعِدَا لِيَعِدُوْا الخ۔
با نون تاکید ثقیلہ لِيَعِدَنَّ لِيَعِدَانِّ لِيَعِدُنَّ لِتَعِدَنَّ لِتَعِدَانِّ
لِاَعِدَنَّ لِنَعِدَنَّ با نون تاکید خفیفہ لِيَعِدَنْ لِيَعِدُنْ لِتَعِدَنْ
لِاَعِدَنْ لِنَعِدَنْ امر غائب مجہول لِيُوْعَدْ لِيُوْعَدَا الخ بر اصل خود است۔
نہی حاضر معلوم لَا تَعِدْ لَا تَعِدَا لَا تَعِدُوْا لَا تَعِدِیْ لَا تَعِدَا لَا تَعِدْنَ
لَا تَعِدْ در اصل لَا تَوْعِدْ بود واو برائے موافقت باب بیفتاد۔
با نون تاکید ثقیلہ لَا تَعِدَنَّ لَا تَعِدَانِّ الخ۔
نہی حاضر مجہول لَا تُوْعَدْ واو باز پس آمد زیرا کہ کسرہ نماند۔
نہی غائب معلوم لَا يَعِدْ لَا يَعِدَا لَا يَعِدُوْا لَا تَعِدْ لَا تَعِدَا لَا يَعِدْنَ لَا اَعِدْ
لَا نَعِدْ۔ با نون تاکید ثقیلہ لَا يَعِدَنَّ لَا يَعِدَانِّ الخ۔
نہی غائب مجہول لَا يُوْعَدْ لَا يُوْعَدَا الخ۔
مثال واوی از باب عَلِمَ يَعْلَمُ اَلْوَجَلُ ترسیدن وَجِلَ يَوْجَلُ وَجَلًا فَهُوَ وَاجِلٌ
وَوُجِلَ يُوْجَلُ وَجَلًا فَذَاكَ مَوْجُوْلٌ لَمْ يَوْجَلْ لَمْ يُوْجَلْ لَا يَوْجَلُ لَا يُوْجَلُ
لَنْ يَوْجَلَ لَنْ يُوْجَلَ الامر منه اِيْجَلْ لِتُوْجَلْ لِيَوْجَلْ لِيُوْجَلْ والنهى عنه
لَا تَوْجَلْ لَا تُوْجَلْ لَا يَوْجَلْ لَا يُوْجَلْ الظرف منه مَوْجَلٌ مَوْجَلَانِ مَوَاجِلُ
وَمَوْجِلٌ والآلة منه مِيْجَلٌ مِيْجَلَانِ مَوَاجِلُ وَمِيْجَلٌ وَمِيْجَلَةٌ
مِيْجَلَتَانِ مَوَاجِلُ وَمِيْجَلَةٌ مِيْجَالٌ مِيْجَالَانِ مَوَاجِيْلُ وَ
مُوَيْجِيْلٌ وَمُوَيْجِيْلَةٌ افعل التفضیل منه اَوْجَلُ اَوْجَلَانِ اَوْجَلُوْنَ
اَوَاجِلُ وَاُوْجُلٌ والمؤنث منه وُجْلٰى وُجْلَيَانِ وُجْلَيَاتٌ وُجَلٌ وَوُجَيْلٰى

بدانکہ ایجَلْ در اصل اَوْجَلْ بود واو ساکن ما قبل آن مکسور واو را یا گردانیدند وہمچنین در مِیْجَلٌ واو باشد زیرا کہ واو ساکن غیر مدغم بعد کسرہ یا شود ویائے ساکن غیر مدغم بعد ضمہ واو شود وَاَوَاجِلُ صیغہ جمع مذکر اسم تفضیل در اصل وَوَاجِلُ بود دو واو متحرک در اول کلمہ ہم آمدند واو اول ہمزہ شد زیرا کہ ہر جا کہ دو واو متحرک در اول کلمہ جمع آیند اول وجوبا ہمزہ گردد چون اَوَاصِلُ واُوَیْصِلُ کہ در وَوَاصِلُ جمع وَاصِلَۃٌ و وُوَیْصِلُ تصغیر وَاصِلٌ بود ودر وُجِلَ وَوَجَلَ بقاعدہ وُجُوْہٌ ہمزہ شدن جائز است ودرین باب ہیچ تعلیل دیگر نشدہ وصرف کبیر این باب را بقیاس باب عَلِمَ یَعْلَمُ باید فہمید

مثال واوی از باب مَنَعَ یَمْنَعُ چون اَلْوَضْعُ نہادن وَضَعَ یَضَعُ وَضْعًا فَہُوَ وَاضِعٌ وَوُضِعَ یُوْضَعُ وَضْعًا فَذَاکَ مَوْضُوْعٌ لَمْ یَضَعْ لَمْ یُوْضَعْ لَا یَضَعُ لَا یُوْضَعُ لَنْ یَضَعَ لَنْ یُوْضَعَ الامر منہ ضَعْ لِتُوْضَعْ لِیَضَعْ لِیُوْضَعْ والنہی عنہ لَا تَضَعْ لَا تُوْضَعْ لَا یَضَعْ لَا یُوْضَعْ الظرف منہ مَوْضَعٌ مَوْضَعَانِ مَوَاضِعُ وَمُوَیْضِعٌ والآلۃ منہ مِیْضَعٌ مِیْضَعَانِ مَوَاضِعُ وَمُوَیْضِعٌ مِیْضَعَۃٌ مِیْضَعَتَانِ مَوَاضِعُ وَمُوَیْضِعَۃٌ مِیْضَاعٌ مِیْضَاعَانِ مَوَاضِیْعُ وَمُوَیْضِیْعٌ وَمُوَیْضِیْعَۃٌ افعل التفضیل منہ اَوْضَعُ اَوْضَعَانِ اَوْضَعُوْنَ اَوَاضِعُ وَاُوَیْضِعٌ والمؤنث منہ وُضْعٰی وُضْعَیَانِ وُضْعَیَاتٌ وُضَعٌ وَوُضَیْعٰی -

صرف کبیر فعل ماضی معلوم مثال واوی از باب مَنَعَ یَمْنَعُ وَضَعَ وَضَعَا وَضَعُوْا وَضَعَتْ الخ ماضی مجہول وُضِعَ وُضِعَا وُضِعُوْا الخ فعل ماضی معلوم ومجہول بر اصل خود است چنانکہ مَنَعَ یَمْنَعُ صرف کبیر فعل مضارع معلوم یَضَعُ یَضَعَانِ یَضَعُوْنَ تَضَعُ تَضَعَانِ یَضَعْنَ تَضَعُ تَضَعَانِ تَضَعُوْنَ تَضَعِیْنَ تَضَعَانِ تَضَعْنَ اَضَعُ نَضَعُ یَضَعُ در اصل یُوْضَعُ بود واو واقع شد درمیان یائے مفتوح وکسرہ تقدیری او را انداختند زیرا کہ ہر واوے کہ درمیان یائے مفتوح وکسرہ تقدیری واقع بود او را صرف آن ثقیل میدانند بعدہ کسرہ ضاد را بفتحہ بدل کردند بجہت رعایت حرف حلق یَضَعُ شد ودر بعد و اخوات او

رعایت حرف حلق نکردند زیراکہ فتحہ برائے حرف حلق قیاسی نیست بلکہ سماعی است
واعلامات دیگر صیغ بقیاس صیغ وَعَدَ یَعِدُ بودہ است امر حاضر معلوم
ضَعْ ضَعَا ضَعُوْا ضَعِیْ ضَعَا ضَعْنَ ضَعْ دراصل اِوْضَعْ بود واو را برائے
موافقت باب حذف کردند و ہمزہ کہ بجہت تعذر ابتدا بسکون آوردہ بودند چون ابتدا
بسکون نماند اورا نیز حذف ساختند ضَعْ شد۔
با نون تاکید ثقیلہ ضَعَنَّ ضَعَانِّ ضَعُنَّ ضَعِنَّ ضَعَانِّ ضَعْنَانِّ
با نون تاکید خفیفہ ضَعَنْ ضَعُنْ ضَعِنْ۔
امر حاضر مجہول لِتُوْضَعْ لِتُوْضَعَا بر اصل خود است۔
مثال واوی از باب حَسِبَ یَحْسِبُ چون اَلْوَرْمُ آماسیدن وَرِمَ یَرِمُ وَرْمًا
فَهُوَ وَارِمٌ وَوُرِمَ یُوْرَمُ وَرْمًا فَذَاكَ مَوْرُوْمٌ لَمْ یَرِمْ لَمْ یُوْرَمْ لَا یَرِمُ لَا یُوْرَمُ لَنْ یَرِمَ
لَنْ یُوْرَمَ الامر منه رِمْ لِتُوْرَمْ لِیَرِمْ لِیُوْرَمْ والنهی عنه لَا تَرِمْ لَا تُوْرَمْ لَا یَرِمْ
لَا یُوْرَمْ الظرف منه مَوْرِمٌ مَوْرِمَانِ مَوَارِمُ وَمُوَیْرِمٌ والالة منه مِیْرَمٌ
مِیْرَمَانِ مَوَارِمُ وَمُوَیْرِمٌ مُوَیْرِیْمٌ مِیْرَمَةٌ مِیْرَمَتَانِ مَوَارِمُ وَمُوَیْرِمَةٌ مِیْرَامٌ
مِیْرَامَانِ مَوَارِیْمُ وَمُوَیْرِیْمٌ وَمُوَیْرِیْمَةٌ افعل التفضیل منه اَوْرَمُ
اَوْرَمَانِ اَوْرَمُوْنَ اَوَارِمُ وَاُوَیْرِمٌ والمؤنث منه وُرْمٰی وُرْمَیَانِ وُرْمَیَاتٌ
وُرَمٌ وَوُرَیْمٰی اصل صیغ این باب بعینہ مثل صیغ باب وَعَدَ یَعِدُ است مِیْرَمٌ صیغہ
واحد آلہ دراصل مِوْرَمٌ بود واو بقاعدہ مِیْعَادٌ یاء شد ہمین قیاس کن مِیْرَمَانِ مِیْرَمَةٌ
مِیْرَمَتَانِ وغیرہا مثال واوی از باب شَرُفَ یَشْرُفُ چون اَلْوَسْمُ
وَالْوَسَامَةُ حسن دار شدن وَسُمَ یَوْسُمُ وَسْمًا وَوَسَامَةً فَهُوَ وَسِیْمٌ وَوُسِمَ بِهٖ
یُوْسَمُ بِهٖ وَسْمًا وَوَسَامَةً فَذَاكَ مَوْسُوْمٌ بِهٖ لَمْ یَوْسُمْ لَمْ یُوْسَمْ بِهٖ لَا یَوْسُمُ
لَا یُوْسَمُ بِهٖ لَنْ یَوْسُمَ لَنْ یُوْسَمَ بِهٖ الامر منه اُوْسُمْ لِتُوْسَمْ بِكَ لِیَوْسُمْ لِیُوْسَمْ بِهٖ
والنهی عنه لَا تَوْسُمْ لَا تُوْسَمْ بِكَ لَا یَوْسُمْ لَا یُوْسَمْ بِهٖ الظرف منه مَوْسِمٌ
مَوْسِمَانِ مَوَاسِمُ وَمُوَیْسِمٌ والالة منه مِیْسَمٌ مِیْسَمَانِ مَوَاسِمُ مُوَیْسِمٌ مِیْسَمَةٌ

مَبْسَمَتَانِ مَوَاسِمُ وَمُوَيْسِمَةٌ مِيْسَامٌ مِيْسَامَانِ مَوَاسِيْمُ وَمُوَيْسِيْمٌ وَمُوَيْسِمَةٌ
افعل التفضیل منه اَوْسَمُ اَوْسَمَانِ اَوْسَمُوْنَ اَوَاسِمُ وَاُوَيْسِمٌ والمؤنث منه
وُسْمٰى وُسْمَيَانِ وُسْمَيَاتٌ وُسَمٌ وَسُيْمٰى مثل صحیح است۔ بدانکہ در صرف کبیر این ابواب
جز تغیراتی کہ بیان کردیم دیگر ہیچ تغیر واقع نشود ہمہ ابواب بر صرف کبیر ابواب پیشین سے
باید گردانید **مثال واوی** از باب اِفعال چون اَلْاِیْعَادُ ترسانیدن
اَوْعَدَ یُوْعِدُ اِیْعَادًا فَهُوَ مُوْعِدٌ وَاُوْعِدَ یُوْعَدُ اِیْعَادًا فَذَاكَ مُوْعَدٌ لَمْ
یُوْعِدْ لَمْ یُوْعَدْ لَا یُوْعِدُ لَا یُوْعَدُ لَنْ یُوْعِدَ لَنْ یُوْعَدَ الامر منه اَوْعِدْ
لِتُوْعَدْ لِیُوْعِدْ لِیُوْعَدْ والنهی عنه لَا تُوْعِدْ لَا تُوْعَدْ لَا یُوْعِدْ لَا یُوْعَدْ
الظرف منه مُوْعِدٌ الخ اِیْعَادٌ مصدر در اصل اِوْعَادٌ بود واو ساکن را بجہت
کسرۂ ماقبل یا کردند اِیْعَادٌ گشد وباقی صیغ را بر باب صحیح قیاس باید کرد۔

مثال واوی از باب تفعیل چون اَلتَّوْكِیْلُ وکیل ساختن وَكَّلَ یُوَكِّلُ
تَوْكِیْلًا فَهُوَ مُوَكِّلٌ الخ مانند صحیح بر اصل خود است **مثال واوی** از باب مُفاعلة
اَلْمُوَاظَبَةُ ہمیشگی کردن وَاظَبَ یُوَاظِبُ مُوَاظَبَةً فَهُوَ مُوَاظِبٌ وَوُوْظِبَ الخ
مانند صحیح بر اصل خود است **مثال واوی** از باب تفعّل چون اَلتَّوَكُّلُ تکیہ واعتماد
کردن تَوَكَّلَ یَتَوَكَّلُ تَوَكُّلًا الخ **مثال واوی**۔ از باب تفاعُل چون اَلتَّوَافُقُ
بیکدیگر موافق شدن تَوَافَقَ یَتَوَافَقُ تَوَافُقًا فَهُوَ مُتَوَافِقٌ الخ **مثال واوی** از
باب اِفتعال چون اَلْاِتِّقَادُ افروختہ شدن آتش اِتَّقَدَ یَتَّقِدُ اِتِّقَادًا فَهُوَ مُتَّقِدٌ
وَاُتُّقِدَ یُتَّقَدُ اِتِّقَادًا فَذَاكَ مُتَّقَدٌ لَمْ یَتَّقِدْ لَمْ یُتَّقَدْ لَا یَتَّقِدُ لَا یُتَّقَدُ لَنْ یَتَّقِدَ
لَنْ یُتَّقَدَ الامر منه اِتَّقِدْ لِتُتَّقَدْ لِیَتَّقِدْ لِیُتَّقَدْ والنهی عنه لَا تَتَّقِدْ لَا تُتَّقَدْ لَا
یَتَّقِدْ لَا یُتَّقَدْ الظرف منه مُتَّقَدٌ الخ اِتِّقَادٌ مصدر در اصل اِوْتِقَادٌ بود واو
موضع فاء اِفتعال واقع شد واو را تا کردہ در تا ادغام نمودند زیرا کہ واو و یاے اصلی کہ
فاء اِفتعال باشد تا شدہ در تا ادغام یابد۔

ماضی معلوم اِتَّقَدَ اِتَّقَدَا اِتَّقَدُوْا اِتَّقَدَتْ اِتَّقَدَتَا اِتَّقَدْنَ اِتَّقَدْتَ

اِتَّقَدْ تُمَا اِتَّقَدْتُمْ اِتَّقَدْتِ اِتَّقَدْتُمَا اِتَّقَدْتُنَّ اِتَّقَدْتُ اِتَّقَدْنَا اِتَّقَدَ
دراصل اِوْتَقَدَ بود واو را تا کرده در تا ادغام نمودند اِتَّقَدَ شد در اِتَّقَدَ بقواعد سابقہ
عمل نموده واو را بیا بدل نکردند زیراکہ اگر در اِتَّقَدَ معروف و اُتُّقِدَ مجہول بقواعد سابقہ
عمل کرده واو را بیا بدل میکردند در معروف اِیْتَقَدَ و در مجہول اُوْتُقِدَ گشت و این
موجب اختلاف تصریفات میباشد لہذا اختلاف باب را مکروه داشتہ ادغام
متعین گردانیدند در ہمہ صیغ باب ہمچنین تعلیل نموده ۔ **ماضی مجہول** اُتُّقِدَ
اُتُّقِدَا اُتُّقِدُوا الخ اُتُّقِدَ دراصل اُوْتُقِدَ بروزن اُجْتُنِبَ بود واو را بتا بدل
کرده در تا ادغام نمودند اُتُّقِدَ شد **مضارع معلوم** يَتَّقِدُ يَتَّقِدَانِ يَتَّقِدُوْنَ
تَتَّقِدُ تَتَّقِدَانِ الخ يَتَّقِدُ دراصل يَوْتَقِدُ بود واو را بقاعده سابقہ
بتا بدل کرده در تا ادغام نمودند يَتَّقِدُ شد۔

مضارع مجہول يُتَّقَدُ يُتَّقَدَانِ يُتَّقَدُوْنَ الخ ۔

اسم فاعل مُتَّقِدٌ مُتَّقِدَانِ مُتَّقِدُوْنَ مُتَّقِدَةٌ مُتَّقِدَتَانِ مُتَّقِدَاتٌ

امر حاضر معلوم اِتَّقِدْ اِتَّقِدَا اِتَّقِدُوا اِتَّقِدِيْ اِتَّقِدَا اِتَّقِدْنَ

امر حاضر مجہول لِتُتَّقَدْ لِتُتَّقَدَا لِتُتَّقَدُوْا الخ ۔

نہی حاضر معلوم لَا تَتَّقِدْ لَا تَتَّقِدَا لَا تَتَّقِدُوْا الخ ۔

مثال واوی از باب اِسْتِفْعَال چون اَلْاِسْتِيْجَابُ سزاوار شدن اِسْتَوْجَبَ
يَسْتَوْجِبُ اِسْتِيْجَابًا فَهُوَ مُسْتَوْجِبٌ وَ اُسْتُوْجِبَ يُسْتَوْجَبُ اِسْتِيْجَابًا فَذَاكَ
مُسْتَوْجَبٌ لَمْ يَسْتَوْجِبْ لَمْ يُسْتَوْجَبْ لَا يَسْتَوْجِبُ لَا يُسْتَوْجَبُ لَنْ يَسْتَوْجِبَ
لَنْ يُسْتَوْجَبَ الامر منه اِسْتَوْجِبْ لِتُسْتَوْجَبْ لِيَسْتَوْجِبْ لِيُسْتَوْجَبْ وَ
النهی عنه لَا تَسْتَوْجِبْ لَا تُسْتَوْجَبْ لَا يَسْتَوْجِبْ لَا يُسْتَوْجَبْ الظرف
منه مُسْتَوْجَبٌ الخ اِسْتِيْجَابًا مصدر دراصل اِسْتِوْجَابًا بود واو ساکن
ما قبلش مکسور آن واو را بیا بدل کردند اِسْتِيْجَابًا شد صرف کبیر این باب را بر ابواب
سابقہ قیاس باید کرد و صیغہائے این باب براصل خوانده اند۔

مثال یائی از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ چون اَلْمَیْسِرُ قمار باختن یَسَرَ یَیْسِرُ مَیْسِرًا فَهُوَ یَاسِرٌ وَیُسِرَ یُوْسَرُ مَیْسِرًا فَذَاکَ مَیْسُوْرٌ لَمْ یَیْسِرْ لَمْ یُوْسَرْ لَا یَیْسِرُ لَا یُوْسَرُ لَنْ یَیْسِرَ لَنْ یُوْسَرَ الامر منه اَیْسِرْ لِتُوْسَرْ لِیَیْسِرْ لِیُوْسَرْ والنهی عنه لَا تَیْسِرْ لَا تُوْسَرْ لَا یَیْسِرْ لَا یُوْسَرْ الظرف منه مَیْسِرٌ مَیْسِرَانِ مَیَاسِرُ وَ مُیَیْسِرٌ والاٰلة منه مِیْسَرٌ مِیْسَرَانِ مَیَاسِرُ وَ مُیَیْسِرٌ مِیْسَرَةٌ مِیْسَرَتَانِ مَیَاسِرُ وَ مُیَیْسِرَةٌ مِیْسَارٌ مِیْسَارَانِ مَیَاسِیْرُ وَ مُیَیْسِیْرٌ ... وَ مُیَیْسِیْرَةٌ افعل التفضیل منه اَیْسَرُ اَیْسَرَانِ اَیْسَرُوْنَ اَیَاسِرُ وَ اُیَیْسِرٌ وَالمؤنث منه یُسْرٰی یُسْرَیَانِ یُسْرَیَاتٌ یُسَرٌ وَ یُسَیْرٰی صرف کیر باند صحیح است مگر در مضارع مجهول کہ یُوْسَرُ یُوْسَرَانِ یُوْسَرُوْنَ الخ ست یُوْسَرُ دراصل یُیْسَرُ بود یا ساکن ما قبلش مضموم آن یا واو شد زیرا کہ ہر یا ساکن غیر مدغم کہ بعد ضمہ واقع شود واو گردد واین قاعده در اجوف ہم مے آید چنانکہ در فُعْلٰی چون عین کلمہ یا شود واو گردد چون طُوْبٰی وَ کُوْسٰی کہ دراصل طُیْبٰی وَ کُیْسٰی بود بخلاف آن فُعْلٰی کہ صفت باشد یائی اجوف بدل نشود البتہ ضمہ ما قبل یا را بکسره بدل کنند تا یا سلامت بماند چون مِشْیَةٌ حِیْکٰی وَقِسْمَةٌ ضِیْزٰی کہ دراصل حُیْکٰی وَ ضُیْزٰی بود وہمچنین در آن فُعْلٌ کہ جمع اَفْعَلُ است یائی اورا سلامت واسند و ضمہ ما قبل را بکسره بدل کنند تا یا بسلامت ماند چون بِیْضٌ وَعِیْنٌ جمع اَبْیَضُ وَ اَعْیَنُ کہ دراصل بُیْضٌ وَعُیْنٌ بود۔

مثال یائی از باب عَلِمَ یَعْلَمُ چون اَلْیَأْسُ نا امید شدن یَئِسَ یَیْئَسُ یَأْسًا فَهُوَ یَائِسٌ وَیُئِسَ یُوْءَسُ یَأْسًا فَذَاکَ مَیْئُوْسٌ لَمْ یَیْئَسْ لَمْ یُوْءَسْ لَا یَیْئَسُ لَا یُوْءَسُ لَنْ یَیْئَسَ لَنْ یُوْءَسَ الامر منه اِیْئَسْ لِتُوْءَسْ لِیَیْئَسْ لِیُوْءَسْ والنهی عنه لَا تَیْئَسْ لَا تُوْءَسْ ... لَا یَیْئَسْ لَا یُوْءَسْ الظرف منه مَیْئَسٌ مَیْئَسَانِ مَیَائِسُ وَمُیَیْئِسٌ وَالاٰلة منه مِیْئَسٌ مِیْئَسَانِ مَیَائِسُ وَمُیَیْئِسٌ مِیْئَسَةٌ مِیْئَسَتَانِ

مَهَایِسُ وَمُیَیْئِسَةٌ مِیئَاسٌ مِیئَیَاسَانِ مَیَایِسُ مِیئِیسٌ مِیئِیسَةٌ افعل التفضیل منه اَیْئَسُ اَیْئَسَانِ اَیْئَسُوْنَ اَیَایِسُ وَاُیَیْئِسٌ والمؤنث منه یُوْسٰی یُوْسَیَانِ یُوْسَیَاتٌ یُبَّسٌ یُبَیْسٰی مثال یائی از باب حَسِبَ یَحْسِبُ چون اَلیَتِیْمُ بی پدر شدن یَتِمَ یَیْتِمُ یُتْمًا فهو مُتَیْتِمٌ وَیُتِمَ یُوْتَمُ یُتْمًا فذاک مَیْتُوْمٌ لَمْ یَیْتِمْ لَمْ یُوْتَمْ لَا یَیْتِمُ لَا یُوْتَمُ لَنْ یَیْتِمَ لَنْ یُوْتَمَ الامر منه اِیْتَمْ لِتُوْتَمْ لِیَیْتِمْ لِیُوْتَمْ والنهی عنه لَا تَیْتِمْ لَا تُوْتَمْ لَا یَیْتِمْ لَا یُوْتَمْ الظرف منه مِیْتَمٌ مِیْتَمَانِ الخ صرف کبیر این باب مانند صحیح است اگر در مضارع مجهول که یُوْتَمُ یُوْتَمَانِ یُوْتَمُوْنَ الخ است یُوْتَمُ کہ در اصل یُیْتَمُ بود یا ساکن ما قبلش مضموم آن یا را بواو بدل کردند یُوْتَمُ شد مثال یائی از باب شَرُفَ یَشْرُفُ چون اَلیُمْنُ بابرکت شدن یَمُنَ یَیْمُنُ یُمْنًا فهو یَمِیْنٌ وَیُمِنَ یُوْمَنُ یُمْنًا فذاک مَیْمُوْنٌ لَمْ یَیْمُنْ لَمْ یُوْمَنْ لَا یَیْمُنُ لَا یُوْمَنُ لَنْ یَیْمُنَ لَنْ یُوْمَنَ الامر منه اُیْمُنْ لِتُوْمَنْ لِیَیْمُنْ لِیُوْمَنْ والنهی عنه لَا یَیْمُنْ الخ یُوْمَنُ صیغه واحد مذکر غائب مجهول در اصل یُیْمَنُ بود یا ساکن ما قبلش مضموم آنرا بواو بدل کردند یُوْمَنُ شد و ہمچنین در امر و باقی صیغ مجهول باید دانست۔

مثال یائی از باب اِفْعَال چون اَلْاِیْقَانُ یقین کردن اَیْقَنَ یُوْقِنُ اِیْقَانًا فهو مُوْقِنٌ وَاُوْقِنَ یُوْقَنُ اِیْقَانًا فذاک مُوْقَنٌ الخ یُوْقِنُ در اصل یُیْقِنُ بود یا ساکنه بقاعده سابقه واو شد و ہمچنین در مُوْقِنٌ باید فهمید مثال یائی از باب تَفْعِیْل چون اَلتَّیْسِیْرُ آسان کردن یَسَّرَ یُیَسِّرُ تَیْسِیْرًا الخ مثال یائی از باب مُفَاعَلَة چون اَلْمُیَاسَرَةُ بایکدیگر قمار باختن یَاسَرَ یُیَاسِرُ مُیَاسَرَةً فهو مُیَاسِرٌ وَیُوْسِرَ یُیَاسَرُ مُیَاسَرَةً الخ۔

مثال یائی از باب تَفَعُّل چون اَلتَّیَسُّرُ آسان شدن تَیَسَّرَ یَتَیَسَّرُ تَیَسُّرًا فهو مُتَیَسِّرٌ الخ مثال یائی از باب تَفَاعُل چون اَلتَّیَامُنُ از جانب راست خانه شدن تَیَامَنَ یَتَیَامَنُ تَیَامُنًا الخ مثال یائی از باب اِفْتِعَال چون اَلْاِتِّسَارُ آسان شدن اِتَّسَرَ یَتَّسِرُ اِتِّسَارًا فهو مُتَّسِرٌ وَاُتُّسِرَ یُتَّسَرُ اِتِّسَارًا فذاک مُتَّسَرٌ بر قیاس اِتَّقَدَ یَتَّقِدُ اِتِّقَادًا فهو مُتَّقِدٌ الخ مثال یائی از باب اِسْتِفْعَال چون اَلْاِسْتِیْسَارُ میسر شدن و طلب یسر کردن اِسْتَیْسَرَ یَسْتَیْسِرُ اِسْتِیْسَارًا فهو مُسْتَیْسِرٌ وَاُسْتُوْسِرَ یُسْتَیْسَرُ

اِسْتِیْسَارًا فذاکَ مُسْتَیْسَرٌ لَمْ یَسْتَیْسِرْ لَمْ یُسْتَیْسَرْ لَا یَسْتَیْسِرُ لَا یُسْتَیْسَرُ لَنْ یَسْتَیْسِرَ لَنْ یُسْتَیْسَرَ الامر منه اِسْتَیْسِرْ لِتُسْتَیْسَرْ لِیَسْتَیْسِرْ لِیُسْتَیْسَرْ والنہی عنہ لَا تَسْتَیْسِرْ لَا تُسْتَیْسَرْ لَا یَسْتَیْسِرْ لَا یُسْتَیْسَرْ الظرف منه مُسْتَیْسَرٌ الخ

ابواب مُعْتَلُّ الْعَیْن

اجوف واوی از باب نَصَرَ یَنْصُرُ اَلْقَوْلُ گفتن قَالَ یَقُوْلُ قَوْلًا فَھُوَ قَائِلٌ وَقِیْلَ یُقَالُ قَوْلًا فذاکَ مَقُوْلٌ لَمْ یَقُلْ لَمْ یُقَلْ لَا یَقُوْلُ لَا یُقَالُ لَنْ یَّقُوْلَ لَنْ یُّقَالَ الامر منه قُلْ لِتُقَلْ لِیَقُلْ لِیُقَلْ والنہی عنہ لَا تَقُلْ لَا تُقَلْ لَا یَقُلْ لَا یُقَلْ الظرف منه مَقَالٌ مَقَالَانِ مَقَائِلُ وَمُقَیِّلٌ والاٰلۃ منه مِقْوَلٌ مِقْوَلَانِ مَقَاوِلُ وَمُقَیِّلٌ مِقْوَلَۃٌ مِقْوَلَتَانِ مَقَاوِلُ وَمُقَیِّلَۃٌ مِقْوَالٌ مِقْوَالَانِ مَقَاوِیْلُ وَمُقَیِّیْلٌ وَمُقَیِّلَۃٌ افعل التفضیل منه اَقْوَلُ اَقْوَلَانِ اَقْوَلُوْنَ اَقَاوِلُ اُقَیِّلٌ والمؤنث منه قُوْلٰی قُوْلَیَانِ قُوْلَیَاتٌ قُوَلٌ وَقُوَیْلٰی بدانکہ اجوف واوی از سہ باب آمدہ اند نَصَرَ وَضَرَبَ وَسَمِعَ چنانکہ بیاید مَقَالٌ صیغہ واحد مذکر اسم ظرف در اصل مَقْوَلٌ بود واو متحرک ماقبل او حرف صحیح ساکن حرکت واو را نقل کردہ بما قبل وادند واو در اصل متحرک بود اکنون ماقبلش مفتوح گشت آن واو را بالف کردند مَقَالٌ شد مَقَاوِلُ جمع تکسیر مَقَالٌ است مَقَالٌ اسم واحد بود چون خواستند کہ اسم واحد را جمع تکسیر کنند رد کردند بسوی اصلش کہ مَقْوَلٌ بود حرف اول مفتوح بود ثانی را نیز فتح دادند سوم جا الف جمع تکسیر در آوردند حرفیکہ مابعد الف جمع تکسیر بود آنرا کسرہ دادند مَقَاوِلُ شد مُقَیِّلٌ تصغیر مَقَالٌ است مَقَالٌ اسم مکبر بود چون خواستند کہ اسم مکبر را مصغر کنند رد نمودند باصلش کہ مَقْوَلٌ بود حرف اول را ضم کردند وثانی را فتح وسوم جا یای تصغیر در آوردند حرفیکہ مابعد یای تصغیر بود آنرا کسرہ دادند بعد ادغام مُقَیِّلٌ شد مُقَیِّلَۃٌ تصغیر مِقْوَلَۃٌ صیغہ واحد مؤنث اسم آلہ است وَمَقَاوِیْلُ جمع تکسیر آن وَاَقَاوِلُ جمع تکسیر اَقْوَلُ صیغہ واحد مذکر اسم تفضیل کہ اُقَیِّلٌ تصغیر آن ودر مِقْوَلٌ وَمِقْوَلَۃٌ کہ اسم آلہ است اگرچہ واو متحرک ماقبلش ساکن و بقاعدہ مِقْوَلٌ حرکت واو را بما قبل دادن سزاوار بود لیکن این چنین نکردند

زیراکہ ہر دو در اصل مَقْوَالٌ بودند الف را حذف نمودند مَقْوَلٌ شد و بعد حذف الف تا در آخر افزودند مِقْوَلَۃٌ گشت و ندمِقْوَالٌ بسبب بالغ کرد وقوع الف بعد واو است نقل حرکت نکردند پس دریں ہر دو کہ فرع آن ہستند ہم نقل حرکت نمودند۔

صرف کبیر فعل ماضی معلوم قَالَ قَالَا قَالُوْا قَالَتْ قَالَتَا قُلْنَ قُلْتَ قُلْتُمَا قُلْتُمْ قُلْتِ قُلْتُمَا قُلْتُنَّ قُلْتُ قُلْنَا قَالَ در اصل قَوَلَ بود واوٗ متحرک ما قبلش مفتوح واوٗ بالف بدل شد زیراکہ ہر واوی و یای متحرک کہ بعد فتحہ واقع شود الف گردد بشروط چند (۱) آن واوٗ و یا فا کلمہ نباشد چون تَوَعَّدَ (۲) عین لفیف نباشد چون حَیِیَ (۳) قبل از الف تثنیہ نباشد چون دَعَوَا (۴) قبل مدہ زائدہ واقع نگردد چون طَوِیْلٌ (۵) قبل یاے مشدد و نون تاکید نباشد چون اِخْشَیَنَّ (۶) بمعنی لون و عیب نباشد چون عَوِدَ (۷) بروزن فَعَلَانٌ نباشد چون جَوَلَانَ ہر جاکہ این شروط متحقق شوند آن واوٗ یا الف بدل کردہ شوند وَاِلَّا فَلَا قُلْنَ در اصل قَوَلْنَ بود چون واوٗ الف شد الف بالتقاے ساکنین بیفتاد قَلْنَ شد فتحہ قاف را بضمہ بدل کردند تابران دلالت کند کہ ازینجا عین فعل کہ افتادہ است واوٗ بود نہ یا۔

فعل ماضی مجہول قِیْلَ قِیْلَا قِیْلُوْا قِیْلَتْ قِیْلَتَا قُلْنَ قُلْتَ قُلْتُمَا قُلْتُمْ قُلْتِ قُلْتُمَا قُلْتُنَّ قُلْتُ قُلْنَا قِیْلَ در اصل قُوِلَ بود کسرہ بر واوٗ ثقیل بود زیراکہ واوٗ اخت ضمہ است آن کسرہ را نقل کردہ بقاف دادند بعد سلب حرکت ماقبل قِوْلَ شد واوٗ ساکن ما قبلش مکسور واوٗ را بیا بدل کردند واوٗ از قُلْنَ تا آخر بالتقاے ساکنین بیفتاد ضمہ اصل قاف بالتمامہ صورت معروف و مجہول و امر یکے شد لیکن در اصل مختلف اصل قُلْنَ ماضی معروف قَوَلْنَ است و اصل قُلْنَ مجہول قُوِلْنَ و اصل قُلْنَ امر اُقْوُلْنَ۔

فعل مضارع معلوم یَقُوْلُ یَقُوْلَانِ یَقُوْلُوْنَ تَقُوْلُ تَقُوْلَانِ یَقُلْنَ تَقُوْلُ تَقُوْلَانِ تَقُوْلُوْنَ تَقُوْلِیْنَ تَقُوْلَانِ تَقُلْنَ اَقُوْلُ نَقُوْلُ یَقُوْلُ در اصل یَقْوُلُ بود ضمہ بر واوٗ ثقیل بود نقل کردہ بما قبل دادند یَقُوْلُ شد زیراکہ حرکت واوٗ و یا بما قبل آن کہ ساکن باشد نقل کنند علی الے آن حرکت فتحہ باشد واوٗ و یا را الف سازند بشروط مذکورہ بالا و در یَقُلْنَ وَتَقُلْنَ واوٗ التقا ساکنین بیفتاد **فعل مضارع مجہول** یُقَالُ یُقَالَانِ یُقَالُوْنَ تُقَالُ تُقَالَانِ

يُقَلْنَ تُقَالُ تُقَالَانِ تُقَالُوْنَ تُقَالِيْنَ تُقَالَانِ تُقَلْنَ اُقَالُ نُقَالُ يُقَالُ دراصل يُقْوَلُ
بود واؤ متحرک ماقبلش حرف صحیح ساکن حرکت واؤ نقل کرده بماقبل دادند واؤ دراصل متحرک بود
اکنون ماقبل وے مفتوح گشت آن واؤ بالف بدل شد يُقَالُ گردید وهمچنین در دیگر صیغ اعلال
جاری باید کرد ودر يُقَلْنَ وتُقَلْنَ الف بالتقاء ساکنین بیفتاد اسم فاعل قَائِلٌ قَائِلَانِ
قَائِلُوْنَ قَالَةٌ قُوَّالٌ قُوَّلٌ قُوْلٌ قُوَّلَاءُ قُوَلَاتٌ قِوَالٌ قُوُوْلٌ قُوَيْلٌ قَائِلَةٌ قَائِلَتَانِ
قَائِلَاتٌ قَوَائِلُ قُوَّلٌ قُوَيْلٌ قُوَيْلَةٌ قَائِلٌ دراصل قَاوِلٌ بود چون واؤ را در فعل ماضی
بالف بدل کردند در اسم فاعل نیز بدل کردند والف را حرکت کسره دادند قَائِلٌ شد زیراکه واؤ
ویا که عین فعل باشد ودر فعل تعلیل شده باشد همزه شود ودر دیگر صیغ را برین قاعده قیاس کنند
قَالَةٌ جمع تکسیر قَائِلٌ است وقُوَّالٌ وقُوَّلٌ الخ نیز صیغ جمع تکسیراند وقُوَيْلٌ تصغیر قَائِلٌ و
قُوَيْلَةٌ تصغیر قَائِلَةٌ ۔ اسم مفعول مَقُوْلٌ مَقُوْلَانِ مَقُوْلُوْنَ مَقُوْلَةٌ مَقُوْلَتَانِ
مَقُوْلَاتٌ مَقَاوِيْلُ ومُقَيْوِلٌ ومُقَيْوِلَةٌ مَقُوْلٌ دراصل مَقْوُوْلٌ بود ضمه بر واؤ ثقیل بود نقل
کرده بماقبل دادند یک واؤ بیفتاد مَقُوْلٌ شد نزد بعض صرفیان واؤ اصلی بیفتاد بروزن مَفُوْلٌ
شد ونزد بعضی واؤ زائده ساقط شد بروزن مَفُعْلٌ شد وترا واضح تر میکنم که صرفیان را اختلاف
است که در بچو این موقع واؤ اول حذف میشود یا واؤ دوم بعضی میگویند که واؤ دوم حذف
کرده میشود زیراکه زائده است والزائدة اولی بالحذف وبعضی میگویند که واؤ اول
زیراکه واؤ دوم علامت است والعلامة لا تحذف بعد ازین بعض صرفیان
حذف اول را ترجیح داده اند وبیشتر صرفیان حذف دوم را وتفصیل آن از کتب مطوله
این فن باید جست **نفی جحد معلوم** لَمْ يَقُلْ لَمْ يَقُوْلَا لَمْ يَقُوْلُوْا لَمْ تَقُلْ
لَمْ تَقُوْلَا لَمْ يَقُلْنَ لَمْ تَقُلْ لَمْ تَقُوْلَا لَمْ تَقُوْلُوْا لَمْ تَقُوْلِيْ لَمْ تَقُوْلَا لَمْ تَقُلْنَ
لَمْ اَقُلْ لَمْ نَقُلْ لَمْ يَقُلْ دراصل لَمْ يَقُوْلُ بود ضمه بر واؤ ثقیل بود نقل کرده بماقبل دادند بعد نقل
حرکت اجتماع ساکنین شد میان واؤ ولام بیفتاد لَمْ يَقُلْ شد همچنین در ساکنات دیگر واؤ بیفتاد
نفی جحد مجهول لَمْ يُقَلْ لَمْ يُقَالَا لَمْ يُقَالُوْا لَمْ تُقَلْ لَمْ تُقَالَا لَمْ يُقَلْنَ لَمْ تُقَلْ
لَمْ تُقَالَا لَمْ تُقَالُوْا لَمْ تُقَالِيْ لَمْ تُقَالَا لَمْ تُقَلْنَ لَمْ اُقَلْ لَمْ نُقَلْ لَمْ يُقَلْ دراصل لَمْ يُقْوَلْ

بود واو متحرک ما قبلش حرف صحیح ساکن حرکت واو نقل کرده بما قبل دادند واو در اصل متحرک بود اکنون ما قبل او مفتوح گشت آن واو را بالف بدل کردند والف بالتقای ساکنین بیفتاد و ہمچنین در اخوات وے قیاس باید کرد۔

مضارع منفی معلوم لَا یَقُوْلُ لَا یَقُوْلَانِ لَا یَقُوْلُوْنَ لَا تَقُوْلُ لَا تَقُوْلَانِ لَا یَقُلْنَ لَا تَقُوْلُ لَا تَقُوْلَانِ لَا تَقُوْلُوْنَ لَا تَقُوْلِیْنَ لَا تَقُوْلَانِ لَا تَقُلْنَ لَا اَقُوْلُ لَا نَقُوْلُ در جمیع این صیغ که در اصل بسکون قاف و ضم عین بودند بقاعدۂ سابق ضمۂ واو نقل کرده بما قبل دادند

مضارع منفی مجهول لَا یُقَالُ لَا یُقَالَانِ لَا یُقَالُوْنَ الخ درین بحث فتحۂ واو بقاف داده واو را بالف بدل کردند **نفی مؤکد معلوم** لَنْ یَقُوْلَ لَنْ یَقُوْلَا لَنْ یَقُوْلُوْا لَنْ تَقُوْلَ لَنْ تَقُوْلَا لَنْ یَقُلْنَ الخ درین صیغ ہمان تغیر واقع شده است که در مضارع معروف واقع شده **نفی مؤکد مجهول** لَنْ یُقَالَ لَنْ یُقَالَا لَنْ یُقَالُوْا لَنْ تُقَالَ لَنْ تُقَالَا لَنْ یُقَلْنَ الخ درین بحث جز تغیرے که در مضارع مجهول واقع شده دیگر ہیچ تغیر نیفتاده۔

امر حاضر معلوم قُلْ قُوْلَا قُوْلُوْا قُوْلِیْ قُوْلَا قُلْنَ قُلْ در اصل اُقْوُلْ بود از تَقُوْلُ ضمه بر واو ثقیل بود نقل کرده بما قبل دادند واو را بالتقای ساکنین حذف نمودند اُقُلْ شد بحرکت قاف از ہمزہ وصل مستغنی شدند آن را نیز انداخته قُلْ شد و ترا میرسد که گوئی قُلْ از تَقُوْلُ ماخوذ است چون علامت مضارع که تا است انداخته شد و لام بوقفی ساکن گشت واو باجتماع ساکنین بیفتاد قُلْ شد و در مثل قُلِ الْحَقُّ با وجود عدم اجتماع ساکنین واو را حذف کردند زیرا که حرکت لام عارضی است پس در حکم سکون خواہد بود بخلاف کہ حرکت در واو از الف فاعل حاصل است که آن بمنزلۂ جزو کلمه است و ہمین نہج دیگر صیغ امر را باید فہمید صیغہائے امر بالام و صیغہائے نہی مانند صیغ نفی جحد بلم است که در آنہا در محل جزم واو الف افتاده است وبس **بانون تاکید ثقیله** قُوْلَنَّ قُوْلَانِّ قُوْلُنَّ قُوْلِنَّ قُوْلَانِّ قُلْنَانِّ قُوْلَنَّ در اصل اُقْوُلَنَّ بود ضمۂ واو نقل کرده بما قبل دادند اجتماع ساکنین شد میان لام و واو بیفتاد و ہمزہ وصل نیز بسبب عدم احتیاج انداخته شد و چون لام کلمه بسبب اتصال نون ثقیله متحرک شد پس واو باز آمد قُوْلَنَّ شد **با نون تاکید خفیفه** قُوْلَنْ قُوْلُنْ

قَوْلِنّ ؛ اعلالات این بحث بقیاس نون ثقیلہ باید فہمید۔ **امر حاضر مجہول** لِتُقَلْ لِتُقَالَا لِتُقَالُوْا لِتُقَالِیْ لِتُقَالَا لِتُقَلْنَ اعلال این صیغ سابقاً بگذشت۔

بانون تاکید ثقیلہ لِتُقَالَنَّ لِتُقَالَانِّ لِتُقَالُنَّ لِتُقَالِنَّ لِتُقَالَانِّ لِتُقَلْنَانِّ

بانون تاکید خفیفہ لِتُقَالَنْ لِتُقَالُنْ لِتُقَالِنْ۔

امر غائب معلوم لِيَقُلْ لِيَقُوْلَا لِيَقُوْلُوْا لِتَقُلْ لِتَقُوْلَا لِيَقُلْنَ لِأَقُلْ لِنَقُلْ۔ تعلیلات این بحث را بر نفی جحد قیاس باید کرد۔

امر غائب مجہول لِيُقَلْ لِيُقَالَا لِيُقَالُوْا لِتُقَلْ لِتُقَالَا لِيُقَلْنَ لِأُقَلْ لِنُقَلْ

نہی حاضر معلوم لَا تَقُلْ لَا تَقُوْلَا لَا تَقُوْلُوْا لَا تَقُوْلِیْ لَا تَقُوْلَا لَا تَقُلْنَ لَا تَقُلْ در اصل لَا تَقْوُلْ بود ضمہ بر واو ثقیل داشتہ بما قبل دادند اجتماع ساکنین شد میان واو و لام واو را حذف کردند لَا تَقُلْ شد **مجہول** لَا تُقَلْ لَا تُقَالَا لَا تُقَالُوْا لَا تُقَالِیْ لَا تُقَالَا لَا تُقَلْنَ لَا تُقَلْ در اصل لَا تُقْوَلْ بود واو متحرک ما قبلش حرف صحیح ساکن حرکت واو نقل کردہ بقاف دادند واو در اصل متحرک بود اکنون ما قبلش مفتوح گشت آنرا بالف بدل کردند لَا تُقَالْ شد الف بالتقائے ساکنین بیفتاد و لَا تُقَلْ شد **نہی غائب معلوم** لَا يَقُلْ لَا يَقُوْلَا لَا يَقُوْلُوْا لَا تَقُلْ لَا تَقُوْلَا لَا يَقُلْنَ لَا أَقُلْ لَا نَقُلْ **مجہول** لَا يُقَلْ لَا يُقَالَا لَا يُقَالُوْا لَا تُقَلْ لَا تُقَالَا لَا يُقَلْنَ لَا أُقَلْ لَا نُقَلْ

اجوف واوی

از باب عَلِمَ يَعْلَمُ چون اَلْخَوْفُ وَالْمَخَافَةُ ترسیدن

خَافَ يَخَافُ خَوْفًا فَهُوَ خَائِفٌ وَخِيْفَ يُخَافُ خَوْفًا فَذَاكَ مَخُوْفٌ لَمْ يَخَفْ لَمْ يُخَفْ لَا يَخَافُ لَا يُخَافُ لَنْ يَخَافَ لَنْ يُخَافَ الامر منه خَفْ لِتُخَفْ لِيَخَفْ لِيُخَفْ والنہی عنہ لَا تَخَفْ لَا تُخَفْ لَا يَخَفْ لَا يُخَفْ الظرف منه مَخَافٌ مَخَافَانِ مَخَاوِفُ وَمُخَيِّفٌ وَالآلة منه مِخْوَفٌ مِخْوَفَانِ مَخَاوِفُ وَمُخَيِّفٌ مِخْوَفَةٌ مِخْوَفَتَانِ مَخَاوِفُ وَمُخَيِّفَةٌ مِخْوَافٌ مِخْوَافَانِ مَخَاوِيْفُ وَمُخَيِّفٌ وَمُخَيِّفَةٌ افعل التفضیل منه أَخْوَفُ أَخْوَفَانِ أَخْوَفُوْنَ أَخَاوِفُ وَأُخَيِّفُ وللمؤنث منه خُوْفٰى خُوْفَيَانِ خُوْفَيَاتٌ خُوَفٌ خُوَيْفٰى

بدانکہ مَخَاوِفُ صیغہ جمع تکسیر از آن مَخُوْفٌ صیغہ واحد اسم ظرف است و نیز مِخْوَفٌ کہ صیغہ آلہ است مُخَيِّفٌ تصغیر مِخْوَفٌ است و مُخَيِّفَةٌ تصغیر مِخْوَفَةٌ۔

فعل ماضی معلوم خَافَ خَافَا خَافُوا خَافَتْ خَافَتَا خِفْنَ خِفْتَ خِفْتُمَا خِفْتُمْ خِفْتِ خِفْتُمَا خِفْتُنَّ خِفْتُ خِفْنَا - خَافَ دراصل خَوِفَ بود واو متحرک ماقبلش مفتوح واو را بالف بدل کردند خَافَ شد خِفْنَ دراصل خَوِفْنَ بود کسره بر واو ثقیل داشته بجا دادند بعد نقل حرکت واو بالتقای ساکنین بیفتاد خِفْنَ شد و دریجا حرف خا را ضمه ندادند اگرچه الست آن بود کر ضمه دادندے زیرا که درین موضع بیان باب را رعایت کردند که دراصل فَعِلَ بوده دلالت بر محذوف از خِفْنَ تا آخر فا کلمه را بعد حذف عین کسره دادند باقی اعلال صیغ را القواعد کہ در قَالَ گفته ایم استخراج باید کرد فعل ماضی مجہول خِيفَ خِيفَا خِيفُوا خِيفَتْ خِفْنَ الخ بر قیاس قِيلَ قِيلَا الخ فعل مضارع معلوم يَخَافُ يَخَافَانِ يَخَافُونَ تَخَافُ تَخَافَانِ يَخَفْنَ الخ - مضارع مجہول يُخَافُ يُخَافَانِ يُخَافُونَ الخ اعلال این ہر دو بحث مثل اعلال يَقَالُ باید فہمید اسم فاعل خَائِفٌ خَائِفَانِ خَائِفُونَ خَائِفَةٌ خَوَّافٌ خُوَّفٌ خُوَّفٌ خُوَفَاءُ خُوفَانٌ خِوَافٌ خُوُوفٌ خُوَيِّفٌ خَائِفَةٌ خَائِفَتَانِ خَائِفَاتٌ خَوَائِفُ خُوَّفٌ خُوَيِّفَةٌ تعلیل خَائِفٌ بر قیاس قَائِلٌ است وَخَافَةٌ صیغه جمع تکسیر از آن خَائِفٌ است خُوَيِّفٌ تصغیر خَائِفٌ وَخُوَيِّفَةٌ تصغیر خَائِفَةٌ اسم مفعول مَخُوفٌ مَخُوفَانِ مَخُوفُونَ مَخُوفَةٌ مَخُوفَتَانِ مَخُوفَاتٌ الخ مَخُوفٌ دراصل مَخْوُوفٌ بود یکے از دو واو حذف شد چنانکه در مَقُولٌ گفته شد۔

امر حاضر معلوم خَفْ خَافَا خَافُوا خَافِي خَافَا خَفْنَ خَفْ دراصل اِخْوَفْ بود واو متحرک ماقبلش حرف صحیح ساکن حرکت او نقل کرده بما قبل دادند واو را بالف بدل کردند التقاے ساکنین شد میان الف وفا الف را حذف نمودند وہمزه را از جہت استغنا نیز حذف کردند خَفْ شد خَافَا دراصل اِخْوَفَا بود فتحه واو را نقل کرده بما قبل دادند و او را الف گردانیدند وہمزه وصل را بجہت عدم احتیاج حذف کردند خَافَا شد صیغه تثنیه امر حاضر و جمع مذکر آن با صیغه تثنیه مذکر غائب ماضی وجمع آن ملتبس شده وہمچنین التباس واتحاد مضائقه ندارد زیرا که فرق این صیغ از مقام عبارت و قرائن معلوم میشود۔

بانون تاکید ثقیلہ خَافَنَّ خَافَانِّ خَافُنَّ خَافِنَّ خَافَانِّ خَفْنَانِّ از

خَافَنَّ تا آخر الف باز پس آمد زیراکہ اجتماع ساکنین نماند۔ **با نون تاکید خفیفہ** خَافَنْ خَافُنْ خَافِنْ **امر حاضر مجہول** لِتُخَفْ لِتُخَافَا لِتُخَافُوْا لِتُخَافِیْ لِتُخَافَا لِتُخَفْنَ **امر غائب معلوم** لِیَخَفْ لِیَخَافَا لِیَخَافُوْا لِتَخَافَا لِیَخَفْنَ لِاَخَفْ لِنَخَفْ **با نون تاکید ثقیلہ** لِیَخَافَنَّ لِیَخَافَانِّ لِیَخَافُنَّ الخ۔

امر غائب مجہول لِیُخَفْ لِیُخَافَا لِیُخَافُوْا الخ۔

نہی حاضر معلوم لَا تَخَفْ لَا تَخَافَا لَا تَخَافُوْا الخ

با نون تاکید ثقیلہ لَا تَخَافَنَّ لَا تَخَافَانِّ الخ

نہی حاضر مجہول لَا تُخَفْ لَا تُخَافَا لَا تُخَافُوْا لَا تُخَافِیْ لَا تُخَافَا لَا تُخَفْنَ۔

نہی غائب معلوم لَا یَخَفْ لَا یَخَافَا الخ۔

با نون تاکید ثقیلہ لَا یَخَافَنَّ الخ۔

نہی غائب مجہول لَا یُخَفْ لَا یُخَافَا الخ۔ اعلال صیغ امر غائب معروف و مجہول با نون تاکید ثقیلہ و خفیفہ و صیغ نہی را بقواعدے کہ سابقاً نوشتہ ایم تعریہ باید باید کرد و باقی ابواب از اجوف واوی بیاید۔

اجوف واوی از باب اِفْعَال چون اَلْاِقَامَةُ قیام کردن اَقَامَ یُقِیْمُ اِقَامَةً فَهُوَ مُقِیْمٌ وَ اُقِیْمَ یُقَامُ اِقَامَةً فَذَاكَ مُقَامٌ لَمْ یُقِمْ لَمْ یُقَمْ لَا یُقِیْمُ لَا یُقَامُ لَنْ یُقِیْمَ لَنْ یُقَامَ الامر منه اَقِمْ لِتُقَمْ لِیُقِمْ لِیُقَمْ والنہی عنه لَا تُقِمْ لَا تُقَمْ لَا یُقِمْ لَا یُقَمْ الظرف منه مُقَامٌ الخ۔ اِقَامَةٌ در اصل اِقْوَامًا بود واو متحرک ما قبلش حرف صحیح ساکن حرکت واو نقل کردہ بقاف دادند واو در اصل متحرک بود اکنون ما قبل مفتوح گشت آنرا بالف بدل کردند میان ہر دو الف اجتماع ساکنین شد الف اولیٰ را حذف کردند و عوض آن تا در آخر در آوردند اِقَامَةٌ شد۔

فعل ماضی معلوم اَقَامَ اَقَامَا اَقَامُوْا اَقَامَتْ اَقَامَتَا اَقَمْنَ اَقَمْتَ اَقَمْتُمَا اَقَمْتُمْ اَقَمْتِ اَقَمْتُمَا اَقَمْتُنَّ اَقَمْتُ اَقَمْنَا اَقَامَ در اصل اَقْوَمَ بود واو متحرک ما قبلش حرف صحیح ساکن فتحہ واو را نقل کردہ بقاف دادند واو در اصل متحرک بود اکنون ما قبل وے مفتوح گشت

واو را بالف بدل کردند اَقَامَ شد و در اَقَمْنَ تا آخر الف باجتماع ساکنین بیفتاد۔
ماضی مجہول اُقِیْمَ اُقِیْمَا اُقِیْمُوْا الخ اصل اُقِیْمَ اُقْوِمَ بود کسرۂ واو را نقل کردہ بقاف دادند اُقُوِمَ شد واو ساکن ماقبل او مکسور آنرا بیا بدل کردند اُقِیْمَ شد۔
مضارع معلوم یُقِیْمُ یُقِیْمَانِ یُقِیْمُوْنَ تُقِیْمُ تُقِیْمَانِ یُقِمْنَ الخ اصل یُقِیْمُ یُقْوِمُ بود کسرہ بر واو ثقیل بود نقل کردہ بماقبل دادند پس بجہت کسرہ بیا بدل شد یُقِیْمُ شد و در یُقِمْنَ و تُقِمْنَ یا بالتقاے ساکنین بیفتاد۔ مضارع مجہول یُقَامُ یُقَامَانِ یُقَامُوْنَ الخ اعلال این بحث بر قیاس یُقَالُ است۔
اسم فاعل مُقِیْمٌ مُقِیْمَانِ مُقِیْمُوْنَ مُقِیْمَۃٌ مُقِیْمَتَانِ مُقِیْمَاتٌ بر قیاس یُقِیْمُ یُقِیْمَانِ الخ
اسم مفعول مُقَامٌ مُقَامَانِ مُقَامُوْنَ الخ بر قیاس یُقَامُ یُقَامَانِ۔
نفی جحد معلوم لَمْ یُقِمْ لَمْ یُقِیْمَا لَمْ یُقِیْمُوْا لَمْ تُقِمْ لَمْ تُقِیْمَا لَمْ یُقِمْنَ لَمْ یُقِمْ در اصل لَمْ یُقْوِمْ بود واو یا شد و یا بالتقای ساکنین بیفتاد نفی جحد مجہول لَمْ یُقَمْ لَمْ یُقَامَا لَمْ یُقَامُوْا الخ لَمْ یُقَمْ اصل لَمْ یُقْوَمْ واو الف شد الف باجتماع ساکنین حذف شد
فعل مضارع نفی معلوم لَا یُقِیْمُ لَا یُقِیْمَانِ الخ۔
نفی مجہول لَا یُقَامُ لَا یُقَامَانِ الخ۔
نفی مؤکد معلوم لَنْ یُقِیْمَ لَنْ یُقِیْمَا الخ۔
نفی مؤکد مجہول لَنْ یُقَامَ لَنْ یُقَامَا الخ۔
امر حاضر معلوم اَقِمْ اَقِیْمَا اَقِیْمُوْا الخ۔ در اصل اَقْوِمْ بود واو مکسور ماقبلش حرف صحیح ساکن حرکت واو نقل کردہ بقاف دادند واو را بجہت کسرۂ ماقبل بیا بدل کردند اجتماع ساکنین شد میان یا و میم یا را حذف کردند اَقِمْ شد۔
امر حاضر مجہول لِتُقَمْ لِتُقَامَا الخ۔
فعل امر غائب معلوم لِیُقِمْ الخ
مجہول لِیُقَمْ لِیُقَامَا الخ۔
نہی حاضر معلوم لَا تُقِمْ لَا تُقِیْمَا لَا تُقِیْمُوْا الخ۔

نہی حاضر مجہول لَا تُقَمْ لَا تُقَامَا الخ۔
نہی غائب معلوم لَا يُقِمْ لَا يُقِيمَا الخ۔
نہی غائب مجہول لَا يُقَمْ لَا يُقَامَا الخ اعلال این صیغ مثل اعلال سابق است
اجوف واوی از باب تفعیل چون التَّحْوِيْل گردانیدن حَوَّلَ يُحَوِّلُ تَحْوِيْلًا
این باب بر اصل خود است وہمچنین باب مُفَاعَلَة بر اصل خود است قَاوَمَ يُقَاوِمُ مُقَاوَمَةً فهو
مُقَاوِمٌ ہمچنین باب تفعّل تَحَوَّلَ يَتَحَوَّلُ تَحَوُّلًا بر اصل خود است وہمچنین باب
تفاعل چون التَّنَاوُلُ بایکدیگر فرا گرفتن تَنَاوَلَ يَتَنَاوَلُ تَنَاوُلًا و
وہمچنین باب افعلال و افعیلال چون الاِسْوِدَادُ والاِسْوِيْدَادُ سیاه شدن
اِسْوَدَّ يَسْوَدُّ اِسْوِدَادًا و اِسْوَادَّ يَسْوَادُّ اِسْوِيْدَادًا بر اصل خود اند۔
اجوف واوی از باب افتعال چون الاِجْتِنَابُ قطع بیان کردن اِجْتَنَابَ
يَجْتَابُ اِجْتِيَابًا فهو مُجْتَابٌ و اُجْتِيْبَ يُجْتَابُ اِجْتِيَابًا فذاك مُجْتَابٌ لم يَجْتَبْ
لم يُجْتَبْ لا يَجْتَابُ لا يُجْتَابُ لن يَجْتَابَ لن يُجْتَابَ الامر منه اِجْتَبْ لِيُجْتَبْ
لِيَجْتَبْ لِيُجْتَبْ والنهی عنه لا تَجْتَبْ لا تُجْتَبْ لا يَجْتَبْ لا يُجْتَبْ الظرف منه
مُجْتَابٌ الخ اصل اِجْتِيَابًا مصدر اِجْتِوَابًا بود واو بسبب کسرهٔ ما قبل یا شد اسم
فاعل واسم مفعول این باب بیک صورت واقع شده لیکن اصل اسم فاعل مُجْتَوِبٌ
واصل اسم مفعول مُجْتَوَبٌ بود وظرف نیز که بوزن مفعول باشد ہمبرین صورت است۔
ماضی معلوم اِجْتَابَ اِجْتَابَا اِجْتَابُوْا اِجْتَابَتْ اِجْتَابَتَا اِجْتَبْنَ الخ اِجْتَابَ
در اصل اِجْتَوَبَ بود واو بقاعدهٔ قَالَ الف شد و در اِجْتَبْنَ الف باجتماع ساکنین بیفتاد۔
ماضی مجہول اُجْتِيْبَ اُجْتِيْبَا الخ اُجْتِيْبَ در اصل اُجْتُوِبَ بود کسرهٔ واو را
نقل کرده بما قبل دادند و آنرا بکسرهٔ ما قبل یا بدل کردند اُجْتِيْبَ شد۔
مضارع معلوم يَجْتَابُ يَجْتَابَانِ يَجْتَابُوْنَ الخ۔
مضارع مجہول يُجْتَابُ يُجْتَابَانِ الخ۔
امر حاضر معلوم اِجْتَبْ اِجْتَابَا اِجْتَابُوْا الخ اصل اِجْتَبْ اِجْتَوِبْ بود وا

متحرک ماقبلش مفتوح واو را بالف بدل کردند پس اجتماع ساکنین شد میان الف و یا الف را حذف کردند اجتنب شد لفظ ماضی و امر در تثنیه و جمع مذکر باہم مشتبہ شدند لیکن در اصل تفاوت است

امر حاضر مجہول لِیُجْتَنَبْ لِتُجْتَنَبَا الخ -
نہی حاضر معلوم لَاتَجْتَنِبْ لَاتَجْتَنِبَا الخ -
نہی حاضر مجہول لَاتُجْتَنَبْ لَاتُجْتَنَبَا الخ -
نہی غائب معلوم لَایَجْتَنِبْ لَایَجْتَنِبَا الخ برآوردن اعلال دیگر صیغ بر مبتدی دشوار نیست

اجوف واوی از باب اِنْفِعَال چون اَلْاِنْقِیَادُ گردن نہادن اِنْقَادَ یَنْقَادُ اِنْقِیَادًا فَهُوَ مُنْقَادٌ وَاُنْقِیْدَ یُنْقَادُ اِنْقِیَادًا فَذَاكَ مُنْقَادٌ لَمْ یَنْقَدْ لَمْ یُنْقَدْ لَایَنْقَادُ لَایُنْقَادُ لَنْ یَنْقَادَ لَنْ یُنْقَادَ الامر منه اِنْقَدْ لِتُنْقَدْ لِیَنْقَدْ لِیُنْقَدْ والنهی عنه لَاتَنْقَدْ لَاتُنْقَدْ لَایَنْقَدْ لَایُنْقَدْ الظرف منه مُنْقَادٌ الخ اِنْقَادَ دراصل اِنْقَوَدَ بود واو متحرک ماقبل او مفتوح واو را بالف بدل کردند اِنْقَادَ شد یَنْقَادُ دراصل یَنْقَوِدُ بود واو بجہت انفتاح ماقبل بالف بدل شد اُنْقِیْدَ ماضی مجہول دراصل اُنْقُوِدَ بود کسرہ بر واو ثقیل بود نقل کردہ بما قبل دادند بعد از سلب حرکت ماقبل واو ساکن ما قبل او مکسور آنرا بیا بدل کردند اُنْقِیْدَ شد باقی اعلال و صرف کبیر این باب بر وفق باب اِفْتِعَال اجوف واوی است۔ کَمَا مَرَّ اٰنِفًا -

اجوف واوی از باب اِسْتِفْعَال چون اَلْاِسْتِعَانَةُ یاری خواستن اِسْتَعَانَ یَسْتَعِیْنُ اِسْتِعَانَةً فَهُوَ مُسْتَعِیْنٌ وَاُسْتُعِیْنَ یُسْتَعَانُ اِسْتِعَانَةً فَذَاكَ مُسْتَعَانٌ لَمْ یَسْتَعِنْ لَمْ یُسْتَعَنْ لَایَسْتَعِیْنُ لَایُسْتَعَانُ لَنْ یَسْتَعِیْنَ لَنْ یُسْتَعَانَ الامر منه اِسْتَعِنْ لِتُسْتَعَنْ لِیَسْتَعِنْ لِیُسْتَعَنْ والنهی عنه لَاتَسْتَعِنْ لَاتُسْتَعَنْ لَایَسْتَعِنْ لَایُسْتَعَنْ الظرف منه مُسْتَعَانٌ الخ بدانکہ اِسْتِعَانَةً مصدر دراصل اِسْتِعْوَانًا بود بقاعدہ اِقَامَةً تعلیل باید کرد فعل ماضی معروف اِسْتَعَانَ اِسْتَعَانَا اِسْتَعَانُوْا اِسْتَعَانَتْ اِسْتَعَانَتَا اِسْتَعَنَّ اِسْتَعَنْتَ الخ اصل اِسْتَعَانَ اِسْتَعْوَنَ بود واو متحرک ماقبل او حرف صحیح ساکن حرکت واو را نقل کردہ بما قبل دادند واو را دراصل

متحرک بود اکنون ماقبل او مفتوح گشت آن واؤ را بالف بدل کردند اِسْتَعَانَ شد همچنین است اِسْتَعَانَتَا اِسْتَعَنَّ در اصل اِسْتَعْوَنَّ بود واؤ متحرک ماقبل او حرف صحیح ساکن حرکت واؤ را نقل کرده بماقبل دادند واو در اصل متحرک بود اکنون ماقبل او مفتوح گشت آن واؤ را بالف بدل کردند والف باجتماع ساکنین بیفتاد اِسْتَعَنَّ شد۔

ماضی مجهول اُسْتُعِيْنَ اُسْتُعِيْنَا اُسْتُعِيْنُوْا الخ اُسْتُعِيْنَ در اصل اُسْتُعْوِنَ بود واؤ متحرک ماقبل او حرف صحیح ساکن حرکت واؤ را نقل کرده بماقبل دادند اکنون قاعده که واؤ ساکن ماقبل او مکسور آن واؤ بیا بدل شد اُسْتُعِيْنَ گشت و در اُسْتُعِنَّ که در اصل اُسْتُعْوِنَّا بود واؤ یا شد و یا بالتقاے ساکنین حذف گشت۔

مضارع معلوم يَسْتَعِيْنُ يَسْتَعِيْنَانِ يَسْتَعِيْنُوْنَ تَسْتَعِيْنُ تَسْتَعِيْنَانِ يَسْتَعِنَّ تَسْتَعِيْنُ الخ يَسْتَعِيْنُ در اصل يَسْتَعْوِنُ بود واؤ متحرک ماقبل او حرف صحیح ساکن حرکت واؤ را نقل کرده بماقبل دادند بعده واؤ ساکن ماقبلش مکسور آن واؤ بیا بدل شد يَسْتَعِيْنَ گشت برین قیاس است در باقی مگر در يَسْتَعِنَّ و تَسْتَعِنَّ التقاے ساکنین شد یا حذف کردند۔

مضارع مجهول يُسْتَعَانُ يُسْتَعَانَانِ يُسْتَعَانُوْنَ الخ يُسْتَعَانُ در اصل يُسْتَعْوَنُ بود واؤ متحرک ماقبل او حرف صحیح ساکن حرکت واؤ را نقل کرده بماقبل دادند واو در اصل متحرک بود اکنون ماقبلش مفتوح گشت آنرا بالف بدل کردند يُسْتَعَانُ شد برین قیاس است باقی صیغ۔

اسم فاعل مُسْتَعِيْنٌ مُسْتَعِيْنَانِ مُسْتَعِيْنُوْنَ الخ مُسْتَعِيْنٌ در اصل مُسْتَعْوِنٌ بود واؤ متحرک ماقبل او حرف صحیح ساکن حرکت واؤ را نقل کرده بعین دادند بعده واؤ ساکن ماقبل او مکسور آن واؤ بیا بدل شد مُسْتَعِيْنٌ گشت۔

اسم مفعول مُسْتَعَانٌ مُسْتَعَانَانِ مُسْتَعَانٌ در اصل مُسْتَعْوَنٌ بود واؤ متحرک ماقبل او حرف صحیح ساکن حرکت واؤ را نقل کرده بعین دادند واو در اصل متحرک بود۔ اکنون ماقبلش مفتوح گشت آنرا بالف بدل کردند مُسْتَعَانٌ شد۔

امر حاضر معلوم اِسْتَعِنْ اِسْتَعِيْنَا اِسْتَعِيْنُوْا اِسْتَعِيْنِيْ اِسْتَعِنَّ را از تَسْتَعِيْنَ بنا نمودند علامت استقبال را حذف ساختند بعد حذف ساکن ماند ہمزہ وصل مکسور در اولش در آوردند و آخر را ساکن کردند علامت وقفی سقوط حرکت شد پس التقای ساکنین شد در میان یا و نون یا را حذف کردند اِسْتَعِنْ شد امر حاضر مجہول لِتُسْتَعَنْ لِتُسْتَعَانَا الخ۔ امر غائب معلوم لِيَسْتَعِنْ لِيَسْتَعِيْنَا لِيَسْتَعِيْنُوْا الخ امر غائب مجہول لِيُسْتَعَنْ لِيُسْتَعَانَا لِيُسْتَعَانُوْا الخ۔

نہی حاضر معلوم لَا تَسْتَعِنْ لَا تَسْتَعِيْنَا از باب استفعال از اجوف واوی بر اصل خود بسیار آمدہ چون اِسْتَحْوَذَ و اِسْتَصْوَبَ وغیرہما۔

اجوف یائی از باب ضَرَبَ يَضْرِبُ چون اَلْبَيْعُ فروختن و خریدن بَاعَ يَبِيْعُ بَيْعًا فهو بَائِعٌ و بِيْعَ يُبَاعُ بَيْعًا فذاك مَبِيْعٌ لَمْ يَبِعْ لَمْ يُبَعْ لَا يَبِيْعُ لَا يُبَاعُ لَنْ يَبِيْعَ لَنْ يُبَاعَ الامر منه بِعْ لِتُبَعْ لِيَبِعْ لِيُبَعْ والنهی عنہ لَا تَبِعْ لَا تُبَعْ لَا يَبِعْ لَا يُبَعْ الظرف منه مَبِيْعٌ مَبِيْعَانِ مَبَائِعُ و مُبَيِّعٌ والالة منه مِبْيَعٌ مِبْيَعَانِ مَبَايِعُ مُبَيِّعٌ و مِبْيَعَةٌ مِبْيَعَتَانِ مَبَايِعُ و مُبَيِّعَةٌ مِبْيَاعٌ مِبْيَاعَانِ مَبَايِيْعُ و مُبَيِّيْعٌ و مُبَيِّعَةٌ افعل التفضيل منه اَبْيَعُ اَبْيَعَانِ اَبْيَعُوْنَ اَبَايِعُ و اُبَيِّعٌ والمؤنث منه بُيْعٰى بُيْعَيَانِ بُيْعَيَاتٌ بُيَعٌ بُيَيْعٰى بدانکہ مَبِيْعٌ صیغہ اسم ظرف در اصل مَبْيِعٌ بود کسرہ بر یا ثقیل بود نقل کردہ بیا دادند مَبِيْعٌ شد مَبَائِعُ جمع تکسیر مَبِيْعٌ است و مُبَيِّعٌ تصغیر مَبِيْعٌ بُيْعٰى صیغہ واحد مؤنث اسم تفضیل در اصل بُيْعٰى بروزن فُعْلٰى بود ضمہ یا را با کسرہ بدل کردند برای موافقت یا بِيْعٰى شد

ماضی معلوم بَاعَ بَاعَا بَاعُوْا بَاعَتْ بَاعَتَا بِعْنَ بِعْتَ بِعْتُمَا بِعْتُمْ بِعْتِ بِعْتُمَا بِعْتُنَّ بِعْتُ بِعْنَا بَاعَ در اصل بَيَعَ بود یا متحرک ما قبلش مفتوح آن یا با الف بدل شد بَاعَ گشت و شرطیکہ بقاعدہ قَالَ مذکور شد دریں جا ہم مشروط است بِعْنَ در اصل بَيَعْنَ بود یا بجہت انفتاح ما قبل الف شد و الف باجتماع ساکنین بیفتاد فتحہ یا را بکسرہ بدل نمودند تا دلالت کند بران کہ عین فعل کہ افتادہ است یا است نہ واو۔

ماضی مجهول بِیعَ بِیعَا بِیعُوا الخ اصل بِیعَ بُیِعَ بود کسرهٔ یا باداده بعد سلب حرکت بِیعَ شد **مستقبل معلوم** یَبِیعُ یَبِیعَانِ یَبِیعُونَ تَبِیعُ تَبِیعَانِ یَبِعْنَ الخ یَبِیعُ در اصل یَبْیِعُ بود کسره بر یا ثقیل بود نقل کرده بیا دادند یَبِیعُ شد و یا در یَبِعْنَ تَبِعْنَ بجهت اجتماع ساکنین ساقط شد **مستقبل مجهول** ۔ یُبَاعُ یُبَاعَانِ یُبَاعُونَ تُبَاعُ تُبَاعَانِ یُبَعْنَ الخ بر قیاس یُقَالُ ۔

اسم فاعل بَائِعٌ بَائِعَانِ بَائِعُونَ بَاعَةٌ بُیَّاعٌ بُیَّعٌ بِیَعٌ بِیعَانٌ بُیعَانٌ بِیَاعٌ بُیُوعٌ بُوَیِّعٌ بَائِعَةٌ بَائِعَتَانِ بَائِعَاتٌ بَوَائِعُ بُیَّعٌ بُوَیِّعَةٌ بَائِعٌ در اصل بَایِعٌ بود یا همزه شد چنانکه در قَائِلٌ درگذشت از بَاعَةٌ تا بُیُوعٌ صیغ جمع تکسیر بَائِعٌ است و بُوَیِّعٌ تصغیرش و بَوَائِعُ جمع تکسیر بَائِعَة و بُوَیِّعَةٌ تصغیر آن ۔

اسم مفعول مَبِیعٌ مَبِیعَانِ مَبِیعُونَ الخ مَبِیعٌ در اصل مَبْیُوعٌ بود ضمه بر یا دشوار داشته نقل کرده بما قبل دادند نزد بعضی صرفیان یا افتاد مَبُوعٌ شد بعدهٔ واو را یا کردند و ما قبل یا مکسور نمودند تا باجوف واوی مشتبه نشود مَبِیعٌ بروزن مَفِیلٌ شد و عند البعض واو زائده حذف نموده شد مَبُیْعٌ بروزن مَفُیلٌ شد ضمه یا بکسره بدل کردند مَبِیعٌ بروزن مَفِعْلٌ شد و همین پنج همه صیغ مفعول ست ۔

امر حاضر معلوم بِعْ بِیعَا بِیعُوا بِیعِی بِیعَا بِعْنَ همه قُلْ قُولَا اعلال باید کرد ۔

با نون تاکید ثقیله بِیعَنَّ بِیعَانِّ بِعْنَانِّ الخ ۔

امر حاضر مجهول لِتُبَعْ لِتُبَاعَا الخ ۔

نهی حاضر معلوم لَا تَبِعْ لَا تَبِیعَا الخ ۔

نهی حاضر مجهول لَا تُبَعْ لَا تُبَاعَا الخ ۔

نهی غائب معلوم لَا یَبِعْ لَا یَبِیعَا لَا یَبِیعُوا الخ ۔

نهی غائب مجهول لَا یُبَعْ لَا یُبَاعَا الخ ۔

اجوف یائی از باب سَمِعَ یَسْمَعُ چون الْهَیْبَةُ وَالْمَهَابَةُ ترسیدن هَابَ یَهَابُ هَیْبَةً فَهُوَ هَائِبٌ وَهِیبَ یُهَابُ هَیْبَةً فَذَاکَ مَهِیبٌ الخ اصل هَابَ

هَیِبَ بروزن سَمِعَ بود یا متحرک ما قبل او مفتوح آن یا را بالف کردند هَابَ شد و همچنین اصل یَهَابُ یَهْیَبُ بود بروزن یَسْمَعُ یا بقاعده مذکور الف شد یَهَابُ گردید باقی اعلالات صیغ این باب صرف کبیر بقیاس آنچه بیان کرده ایم استخراج میتوان کرد

اجوف یائی از باب اِفْعَال چون اَلْاِطَارَةُ پرانیدن اَطَارَ یُطِیْرُ اِطَارَةً فَهُوَ مُطِیْرٌ وَ اُطِیْرَ یُطَارُ اِطَارَةً فذاک مُطَارٌ تا آخر بر قیاس اَقَامَ یُقِیْمُ اِقَامَةً

اجوف یائی از باب تَفْعِیْل چون اَلتَّضْیِیْعُ ضائع کردن ضَیَّعَ یُضَیِّعُ تَضْیِیْعًا الخ بر اصل خود است اجوف یائی از باب تَفَعُّل چون تَحَیَّرَ یَتَحَیَّرُ تَحَیُّرًا تا آخر

اجوف یائی از باب مُفَاعَلَة بَایَعَ یُبَایِعُ مُبَایَعَةً آن نیز بر اصل خود است۔

اجوف یائی از باب تَفَاعُل تَبَایَعَ یَتَبَایَعُ تَبَایُعًا تا آخر۔

اجوف یائی از باب اِفْعِلَال اِبْیَضَّ یَبْیَضُّ اِبْیِضَاضًا الخ۔

اجوف یائی از باب اِفْعِیْلَال اِبْیَاضَّ یَبْیَاضُّ اِبْیِیْضَاضًا ہمہ بر اصل خود اند

اجوف یائی از باب اِفْتِعَال اِخْتَارَ یَخْتَارُ اِخْتِیَارًا فَهُوَ مُخْتَارٌ وَ اُخْتِیْرَ یُخْتَارُ اِخْتِیَارًا فذاک مُخْتَارٌ الخ اِخْتَارَ در اصل اِخْتَیَرَ بود یا بسبب انفتاح ما قبل الف شد اُخْتِیْرَ در اصل اُخْتُیِرَ بود کسرہ بر یا ثقیل بود بما قبل دادند بعد از سلب حرکت ما قبل اُخْتِیْرَ شد باقی اعلال این باب را بر اجتاب قیاس باید کرد۔

اجوف یائی از باب اِنْفِعَال اِنْهَارَ یَنْهَارُ اِنْهِیَارًا فَهُوَ مُنْهَارٌ بر قیاس اِنْقَادَ یَنْقَادُ اِنْقِیَادًا فَهُوَ مُنْقَادٌ اجوف یائی از باب اِسْتِفْعَال اِسْتَخَارَ یَسْتَخِیْرُ اِسْتِخَارَةً بر قیاس اِسْتَعَانَ یَسْتَعِیْنُ اِسْتِعَانَةً

ابوابُ النّاقص

صرف صغیر فعل ثلاثی مجرد ناقص واوی از باب نَصَرَ یَنْصُرُ چون اَلدُّعَاءُ وَالدَّعْوَةُ خواندن دَعَا یَدْعُوْ دُعَاءً فَهُوَ دَاعٍ وَدُعِیَ یُدْعٰی دُعَاءً فذاک مَدْعُوٌّ لَمْ یَدْعُ لَمْ یُدْعَ لَا یَدْعُوْ لَا یُدْعٰی لَنْ یَدْعُوَ لَنْ یُدْعٰی الامر منه اُدْعُ لِتُدْعَ لِیَدْعُ لِیُدْعَ والنہی عنه لَا تَدْعُ

لَاتَدَّعِ لَایُدَّعَ لَایُدَّعَ الظرف منه مَدَّعًی مَدَّعَیَانِ مَدَاعٍ وَمُدَیْعٍ والالۃ منه مِدَّعًی مِدَّعَیَانِ مَدَاعٍ وَمُدَیْعٍ مِدْعَاۃٌ مِدْعَاتَانِ مَدَاعٍ وَمُدَیْعِیَۃٌ مِدْعَاءٌ مِدْعَایَانِ مَدَاعِیُّ وَمُدَیْعِیٌّ وَمُدَیْعِیَۃٌ افعل التفضیل منه اَدْعٰی اَدْعَیَانِ اَدْعَوْنَ اَدَاعٍ وَاُدَیْعٍ والمؤنث منه دُعْوٰی دُعْوَیَانِ دُعْوَیَاتٌ دُعًی دُعَیّٰی بدانکہ ناقص واوی از پنج باب می آید نَصَرَ یَنْصُرُ وسَمِعَ یَسْمَعُ وفَتَحَ یَفْتَحُ وکَرُمَ یَکْرُمُ وضَرَبَ یَضْرِبُ لیکن از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ بر سبیل شاذ می آید وا حرف یائی نیز ناقص واوی از فَتَحَ یَفْتَحُ نیامدہ مَدَّعًی اسم ظرف ومِدَّعًی اسم آلہ بود اصل مَدْعَوٌ بفتح میم ومِدْعَوٌ بکسر میم بود واو متحرک ما قبلش مفتوح واو را الف گردانیدند التقائی ساکنین شد میان الف وتنوین الف افتاد مَدَّعًی ومِدَّعًی شد واگر دریں ہر دو صیغہ از جہت الف ولام یا اضافت یا آخر تنوین نباشد الف ساقط نشود زیراکہ درینصورت اجتماع ساکنین نمی ماند چون اَلْمَدْعٰی وَالْمِدْعٰی وَمَدْعَاکُمْ وَمِدْعَاکُمْ مِدْعَاءٌ در اصل مِدْعَاوٌ بود واو در طرف افتاد بعد الف الف زائدہ بہمزہ گشت مَدَاعٍ صیغہ جمع ظرف وَاَدَاعٍ جمع مذکر اسم تفضیل در اصل مَدَاعِوُ بروزن مَفَاعِلُ وَاَدَاعِوُ بروزن اَفَاعِلُ بود واو واقع شد زائد رابع آن واو یا گشت بعد از ان یا واقع شد در وزن مَفَاعِلُ لہذا یا را دور کردہ تنوین آن بعین ملحق گردانید مَدَاعٍ وَاَدَاعٍ گشت مَدَّعَیَانِ وَمِدَّعَیَانِ تثنیہ ظرف وآلہ اَدْعَیَانِ تثنیہ اسم تفضیل وَمَدَاعِیُّ جمع آلہ در اصل مَدْعَوَانِ بفتح میم وَمِدْعَوَانِ بکسر میم وَاَدْعَوَانِ وَمَدَاعِوُ بود واو در موضع چہارم افتادہ لہذا واو را یا گردانیدند مَدَّعَیَانِ وَمِدَّعَیَانِ وَاَدْعَیَانِ وَمَدَاعِیُّ گردیدند دُعْیٰی مؤنث اسم تفضیل در اصل دُعْوٰی بود واو لام فُعْلٰی واقع شد آن واو یا شد دُعْیٰی دُعْیَیَانِ وَدُعْیَیَاتٌ الف باشد صرف کبیر ناقص واوی از باب نَصَرَ یَنْصُرُ دَعَا دَعَوَا دَعَوْا دَعَتْ دَعَتَا دَعَوْنَ دَعَوْتَ دَعَوْتُمَا دَعَوْتُمْ دَعَوْتِ دَعَوْتُمَا دَعَوْتُنَّ دَعَوْتُ دَعَوْنَا دَعَا در اصل دَعَوَ بود واو متحرک ما قبل آن مفتوح واو الف گردید دَعَا گشت بدانکہ الفی کہ بدل از واو آمدہ است بصورت الف نوشتہ شود لہذا

در دَعَا الف مینویسند و ہر الفی کہ بدل از یا باشد بصورت یا نوشتہ شود چون رَمٰی در دَعَوا صیغہ تثنیہ واو بسبب اتصال آن بالف تثنیہ سلامت مانده زیرا کہ الف تثنیہ تعلیل را منع میکند دَعَوْا در اصل دَعَوُوا بود واو بسبب انفتاح ما قبل الف گشت و الف بالتقائے ساکنین بیفتاد و دَعَوْا شد ہمچنین دَعَتْ در اصل دَعَوَتْ بود واو بقاعدۃ مذکور الف گشت والف باجتماع ساکنین بیفتاد و الف دَعَتَا بالتقائے ساکنین تقدیرے محذوف گردید واز دَعَوْنَ تا آخر ہمہ صیغہا بر اصل خود اند۔

ماضی مجہول دُعِیَ دُعِیَا دُعُوْا دُعِیَتْ دُعِیَتَا دُعِیْنَ دُعِیْتَ دُعِیْتُمَا دُعِیْتُمْ دُعِیْتِ دُعِیْتُمَا دُعِیْتُنَّ دُعِیْتُ دُعِیْنَا دُعِیَ در اصل دُعِوَ بود واو بسبب کسرہ ما قبل یا شد زیرا کہ ہر واو کہ در طرف یا در حکم طرف بعد کسرہ واقع شود آن را بیا بدل کنند در اصل دُعُوْا دُعِوُوْا بود واو متحرک ما قبلش مکسور آن واو را بیا بدل کردند دُعِیُوْا شد بعد از آن ضمہ بر یا دشوار داشتہ نقل کردہ بما قبل دادند بعد سلب حرکت ما قبل یا باجتماع ساکنین بیفتاد دُعُوْا شد۔

مستقبل معروف یَدْعُوْ یَدْعُوَانِ یَدْعُوْنَ تَدْعُوْ تَدْعُوَانِ یَدْعُوْنَ تَدْعُوْ تَدْعُوَانِ تَدْعُوْنَ تَدْعِیْنَ تَدْعُوَانِ تَدْعُوْنَ اَدْعُوْ نَدْعُوْ یَدْعُوْ در اصل یَدْعُوُ بود ضمہ بر واو ثقیل بود بیفتاد و یَدْعُوْ شد وہمین قیاس است حال تَدْعُوْ اَدْعُوْ نَدْعُوْ یَدْعُوَانِ و تَدْعُوَانِ بر اصل خود اند یَدْعُوْنَ جمع مذکر اصلش یَدْعُوُوْنَ بروزن یَفْعُلُوْنَ بود ضمہ بر واو ثقیل بود بیفتاد واو کہ لام فعل بود بسبب اجتماع ساکنین بیفتاد یَدْعُوْنَ بروزن یَفْعُوْنَ شد یَدْعُوْنَ و تَدْعُوْنَ جمع مونث بر اصل خود اند بروزن یَفْعُلْنَ و تَفْعُلْنَ و تَدْعِیْنَ صیغہ واحد مونث حاضر در اصل تَدْعُوِیْنَ بود کسرہ بر واو ثقیل بود نقل کردہ بما قبل دادند بعد از سلب حرکت ما قبل واو بجہت التقائے ساکنین بیفتاد۔ تَدْعِیْنَ بروزن تَفْعِیْنَ مستقبل مجہول یُدْعٰی یُدْعَیَانِ یُدْعَوْنَ تُدْعٰی تُدْعَیَانِ یُدْعَیْنَ تُدْعٰی تُدْعَیَانِ تُدْعَوْنَ تُدْعَیْنَ تُدْعَیَانِ

تُدْعَيْنَ اُدْعٰی نُدْعٰی یُدْعٰی در اصل یُدْعَوُ بود واوٗ در چہارم جائے واقع شد و ماقبل او غیر مضموم واوٗ را بیا بدل کردند یُدْعَیُ شد بعدہٗ یا متحرک ما قبلش مفتوح یا را بالف بدل نمودند یُدْعٰی گشت وہمچنین در تُدْعٰی وَاُدْعٰی ونُدْعٰی واوٗ یا گردید و یا الف شد و در یُدْعَیَانِ وتُدْعَیَانِ واوٗ را بیا بدل کردند و در یُدْعَوْنَ وَ تُدْعَوْنَ وتُدْعَیْنَ واوٗ یا شد و یا الف والف بجہت التقائے ساکنین بیفتاد و در یُدْعَیْنَ وتُدْعَیْنَ جمع مؤنث واوٗ را بیا بدل کردند صورت واحد مؤنث حاضر و جمع مؤنث حاضر متحد شدہ یعنی بعد تعلیل لیکن واحد مؤنث حاضر تُدْعَیْنَ در اصل تُدْعَوِیْنَ بود بروزن تُفْعَلِیْنَ واوٗ در رابع کلمہ افتاد یا شد بعد از آن یا متحرک وما قبل آن مفتوح یا را الف گردانیدند اجتماع ساکنین شد میان الف و یائے ضمیر الف محذوف گشت تُدْعَیْنَ گردید تُدْعَیْنَ جمع مؤنث حاضر در اصل تُدْعَوْنَ بروزن تُفْعَلْنَ بود واوٗ را بقاعدۂ مذکورہ یا گردانیدند تُدْعَیْنَ شد۔

اسم فاعل دَاعٍ دَاعِیَانِ دَاعُوْنَ دُعَاۃٌ دُعَّاءٌ دُعًّی دُعَوَاءُ دُعْوَانٌ دُعَاءٌ دُعًی دُوَیْعٌ دَاعِیَۃٌ دَاعِیَتَانِ دَاعِیَاتٌ دَوَاعٍ دُعًّی دُوَیْعِیَۃٌ دَاعٍ در اصل دَاعِوٌ بود واوٗ در چہارم جا افتاد و ما قبل او مکسور واوٗ را بیا بدل کردہ ضمہ بریا ثقیل بود انداختند یا بالتقائے ساکنین بیفتاد و دَاعٍ شد و چون الف لام در آری یا باقی ماند چون اَلدَّاعِیْ و واوٗ در دَاعِیَانِ از جہت کسرۂ ما قبل یا شد و در دَاعُوْنَ کہ اصل دَاعِوُوْنَ بود واوٗ یا شد ضمہ بریا ثقیل بود بما قبل دادند بعد از سلب حرکت ما قبل یا بالتقائے ساکنین بیفتاد دَاعُوْنَ بروزن فَاعُوْنَ شد دُعَاۃٌ جمع تکسیر از آن دَاعٍ است دَاعٍ اسم واحد بود چون خواستند کہ آنرا جمع تکسیر کنند رد کردند بسوی اصلش کہ دَاعِوٌ بود حرف اول مفتوح است ثالث را فتحہ دادند و الف را حذف کردہ عوض او تا در آخرش در آوردند دُعَوَۃٌ شد و بسبب انفتاح ما قبل بالف بدل شد دَعَاۃٌ شد بعدہٗ فتحہ دال را بضمہ بدل کردند تا ملتبس نشود بصَلَاۃٌ وَقَنَاۃٌ کہ ایشان مفرد اند نہ جمع دُعَاۃٌ شد دُعَاءٌ جمع تکسیر از آن دَاعٍ است دَاعِیَۃٌ در اصل دَاعِوَۃٌ بود واوٗ در چہارم جا واقع شد و ما قبلش

مکسور واو را یا بدل کردند داعِیَۃٌ شد وبرین قیاس است داعِیَتَانِ داعِیَاتٌ دُوَیْعٍ
تصغیر داعٍ و دُوَیْعِیَۃٌ تصغیر داعِیَۃٌ است اسم مفعول مَدْعُوٌّ مَدْعُوَّانِ
مَدْعُوُّوْنَ مَدْعُوَّۃٌ مَدْعُوَّتَانِ مَدْعُوَّاتٌ مَدْعُوٌّ در اصل مَدْعُوْوٌ بود
واو را اندر واو اصلی ادغام نمودند مَدْعُوٌّ شد و ہمچنین در دیگر صیغ واو مفعول
در واو لام فعل ادغام یافتہ۔

نفی جحد معلوم لَمْ یَدْعُ لَمْ یَدْعُوَا لَمْ یَدْعُوْا لَمْ تَدْعُ لَمْ تَدْعُوَا لَمْ
یَدْعُوْنَ لَمْ تَدْعُ لَمْ تَدْعُوَا لَمْ تَدْعُوْا لَمْ تَدْعِیْ لَمْ تَدْعُوَا لَمْ تَدْعُوْنَ
لَمْ اَدْعُ لَمْ نَدْعُ لَمْ یَدْعُ در اصل لَمْ یَدْعُوْ بود واو بجہت حرف جزم ساقط شد
وہمچنین در ہمہ مواقع جزم واو انداختہ شدہ زیرا کہ حرف علت است وچون حرف جازم
در فعل مستقبل در آید حرف علت از آخر ساقط گردد باقی صیغ مانند صحیح است۔

نفی جحد مجہول لَمْ یُدْعَ لَمْ یُدْعَیَا لَمْ یُدْعَوْا لَمْ تُدْعَ لَمْ تُدْعَیَا لَمْ یُدْعَیْنَ
الخ و درین بحث در مواقع جزم الف حذف شدہ و در باقی صیغ تغیرے بظہور نیامدہ۔

فعل نفی معلوم لَا یَدْعُوْ لَا یَدْعُوَانِ لَا یَدْعُوْنَ لَا تَدْعُوْ لَا تَدْعُوَانِ
لَا یَدْعُوْنَ الخ تعلیلات این بحث مثل تعلیلات فعل مستقبل مثبت معروف است

فعل نفی مجہول لَا یُدْعٰی لَا یُدْعَیَانِ لَا یُدْعَوْنَ لَا تُدْعٰی لَا تُدْعَیَانِ
لَا یُدْعَوْنَ الخ مانند یُدْعٰی فعل مستقبل مثبت مجہول۔

فعل نفی مؤکد معروف لَنْ یَدْعُوَ لَنْ یَدْعُوَا لَنْ یَدْعُوْا لَنْ تَدْعُوَ
لَنْ تَدْعُوَا لَنْ یَدْعُوْنَ الخ درین بحث عمل لَنْ بطریقیکہ در صحیح جاری مے شود
جاری شد و دیگر ہیچ تغیر دست ندادہ **فعل نفی مؤکد مجہول** لَنْ یُدْعٰی لَنْ یُدْعَیَا
لَنْ یُدْعَوْا لَنْ تُدْعٰی لَنْ تُدْعَیَا لَنْ یُدْعَیْنَ الخ در یُدْعٰی و اشباہ او بجہت
آنکہ در آخرش الف بود عمل لَنْ ظاہر نشد و در باقی صیغ مانند صحیح نصب لَنْ ظاہر شدہ تغیری
جدید بظہور نیامدہ۔ **امر حاضر معلوم** اُدْعُ اُدْعُوَا اُدْعُوْا اُدْعِیْ اُدْعُوَا اُدْعُوْنَ
اُدْعُ در اصل اُدْعُوْ بود واو بوقفی بیفتاد واو از تثنیہ و جمع مذکر و نونہائی عوضی بیفتادند بوقفی

چنانچہ بجز می با نون تاکید ثقیلہ اُدْعُوَنَّ اُدْعُوَانِّ اُدْعُنَّ اُدْعِنَّ اُدْعُوَانِّ اُدْعُوْنَانِّ واوے کہ از اُدْعُ بوقف حذف شدہ بود باز پس آمد زیرا کہ حالا وقف نماند واز اُدْعُنَّ جمع مذکر واو را بالتقاء ساکنین حذف کردند بجہت آنکہ چون ضمہ دال بود بر واو حاجتش نماند حذف کردند واز اُدْعِنَّ یا حذف نمودند با نون تاکید خفیفہ اُدْعُوَنْ اُدْعُنْ اُدْعِنْ امر حاضر مجہول لِتُدْعَ لِتُدْعَیَا لِتُدْعَوْا لِتُدْعَیْ لِتُدْعَیَا لِتُدْعَیْنَ با نون تاکید ثقیلہ لِتُدْعَیَنَّ لِتُدْعَیَانِّ لِتُدْعَوُنَّ لِتُدْعَیِنَّ لِتُدْعَیَانِّ لِتُدْعَیْنَانِّ صیغ این بحث بصورت مضارع مجہول با نون ثقیلہ است الّا آنکہ لام این بحث مکسور است ولام مضارع مفتوح با نون تاکید خفیفہ لِتُدْعَیَنْ لِتُدْعَوُنْ لِتُدْعَیِنْ امر غائب معلوم لِیَدْعُ لِیَدْعُوَا لِیَدْعُوْا لِتَدْعُ لِتَدْعُوَا لِیَدْعُوْنَ لِاَدْعُ لِنَدْعُ با نون تاکید ثقیلہ لِیَدْعُوَنَّ لِیَدْعُوَانِّ لِیَدْعُنَّ لِتَدْعُوَنَّ لِتَدْعُوَانِّ لِیَدْعُوْنَانِّ لِاَدْعُوَنَّ لِنَدْعُوَنَّ با نون تاکید خفیفہ لِیَدْعُوَنْ لِیَدْعُنْ لِتَدْعُوَنْ لِاَدْعُوَنْ لِنَدْعُوَنْ ۔ امر غائب مجہول لِیُدْعَ لِیُدْعَیَا لِیُدْعَوْا لِتُدْعَ لِتُدْعَیَا لِیُدْعَیْنَ لِاُدْعَ لِنُدْعَ مانند لَمْ یُدْعَ لَمْ یُدْعَیَا۔ با نون تاکید ثقیلہ لِیُدْعَیَنَّ لِیُدْعَیَانِّ لِیُدْعَوُنَّ لِتُدْعَیَنَّ لِتُدْعَیَانِّ لِیُدْعَیْنَانِّ لِاُدْعَیَنَّ لِنُدْعَیَنَّ در لِیُدْعَیَنَّ واخوات او بسبب انعدام جزم یا را کہ اصل الف محذوف بود باز آوردند زیرا کہ الف قابل فتحہ کہ نون ثقیلہ آنرا میخواہد نبود با نون تاکید خفیفہ لِیُدْعَیَنْ لِیُدْعَوُنْ لِتُدْعَیَنْ لِاُدْعَیَنْ لِنُدْعَیَنْ نہی حاضر معلوم لَاتَدْعُ لَاتَدْعُوَا لَاتَدْعُوْا لَاتَدْعِیْ لَاتَدْعُوَا لَاتَدْعُوْنَ بقیاس لَمْ یَدْعُ با نون تاکید ثقیلہ لَاتَدْعُوَنَّ لَاتَدْعُوَانِّ لَاتَدْعُنَّ لَاتَدْعِنَّ لَاتَدْعُوَانِّ لَاتَدْعُوْنَانِّ بوضع اُدْعُوَنَّ اُدْعُوَانِّ الخ ۔ با نون تاکید خفیفہ لَاتَدْعُوَنْ لَاتَدْعُنْ لَاتَدْعِنْ الخ ۔ نہی حاضر مجہول لَاتُدْعَ لَاتُدْعَیَا لَاتُدْعَوْا الخ ۔

ناقص واوی از باب عَلِمَ یَعْلَمُ چون اَلرِّضَاءُ وَالرِّضْوَانُ خوشنود

شدن پسندیدشدن رَضِیَ یَرْضٰی رِضَاءً فَهُوَ رَاضٍ وَرُضِیَ یُرْضٰی رِضَاءً فَذَاكَ مَرْضِیٌّ لَمْ یَرْضَ لَمْ یُرْضَ لَا یَرْضٰی لَا یُرْضٰی لَنْ یَرْضٰی لَنْ یُرْضٰی الامر منه اِرْضَ لِتُرْضَ لِیَرْضٰی لِیُرْضٰی والنهی عنه لَا تَرْضَ لَا تُرْضَ لَا یَرْضٰی لَا یُرْضٰی الظرف منه مَرْضًی مَرْضَیَانِ مَرَاضٍ وَمُرَیْضٍ و الالة منه مِرْضًی مِرْضَیَانِ مَرَاضٍ وَمُرَیْضٍ مِرْضَاةٌ مِرْضَاتَانِ مَرَاضٍ وَمُرَیْضٍ الالة منه مِرْضًی مِرْضَیَانِ مَرَاضٍ وَمُرَیْضٍ مِرْضَاةٌ مِرْضَاتَانِ مَرَاضٍ وَمُرَیْضِیَةٌ مِرْضَاءٌ مِرْضَاءَانِ مَرَاضِیٌّ وَمُرَیْضِیٌّ وَمُرَیْضِیَّةٌ افعل التفضیل منه اَرْضٰی اَرْضَیَانِ اَرْضَوْنَ اَرَاضٍ وَاُرَیْضٍ والمونث منه رُضْیٰی رُضْیَیَاتٌ رُضْیَیَاتٍ رُضًی رُضَیْیٰی بدانکہ مَرْضًی اسم ظرف دراصل مَرْضَوٌ بود واو درکلمہ رابع گشت وما قبل آن مخالف واو را بیا بدل کردند بعد از آن یا متحرک ما قبل او مفتوح یارا بالف بدل کردند التقای ساکنین شد میان الف وتنوین الف را حذف کردند کردند مَرْضًی شد مَرَاضٍ جمع تکسیر مَرْضًی مُرَیْضٍ تصغیر مَرْضًی مِرْضًی اسم آلہ در اصل مِرْضَوٌ بود واو را بیا بدل کردند ویارا بالف والف بالتقائے ساکنین بیفتاد و اُرَیْضٍ تصغیر اَرْضٰی وَاَرْضٰی اسم تفضیل دراصل اَرْضَوُ بود واو با گشت یا الف رُضْیٰی مونث اسم تفضیل دراصل رُضْوٰی بود واو را بجہت موافقت باب یا کردند رُضْیٰی شد

صرف کبیر فعل ماضی معلوم رَضِیَ رَضِیَا رَضُوْا رَضِیَتْ رَضِیَتَا رَضِیْنَ رَضِیْتَ رَضِیْتُمَا رَضِیْتُمْ رَضِیْتِ رَضِیْتُمَا رَضِیْتُنَّ رَضِیْتُ رَضِیْنَا رَضِیَ دراصل رَضِوَ بود واو درطرف واقع بود ما قبل مکسور واو را بیا بدل کردند رَضِیَ شد وَرَضُوْا دراصل رَضِوُوْا بود واو بجہت کسرہ ما قبل یا شد بعدہ ضمہ بریا دشوار داشتہ بما قبل دادند بعد سلب حرکت ما قبل یا بالتقائے ساکنین بیفتاد وَرَضُوْا بروزن فَعُوْا شد ودیگر تعلیلات را نیز برین قیاس باید کرد۔

ماضی مجہول رُضِیَ رُضِیَا رُضُوْا رُضِیَتْ رُضِیَتَا رُضِیْنَ الخ۔

مضارع معروف یَرْضٰی یَرْضَیَانِ یَرْضَوْنَ تَرْضٰی تَرْضَیَانِ یَرْضَیْنَ

الخ و در یَرْضَیٰ واو را یا کردند و یا را الف و همچنین تَرْضَیٰ اَرْضَیٰ واو بیا و یا بالف بدل شد تَرْضَیْنَ واحد مخاطبه در اصل تَرْضَیِیْنَ بروزن تَفْعَلِیْنَ بود یا متحرک ما قبلش مفتوح یا را بالف بدل کردند اجتماع ساکنین شد در الف و یای ضمه الف حذف کردند تَرْضَیْنَ شد و تَرْضَیْنَ جمع مخاطبات باصل خود است مستقبل مجهول یُرْضَیٰ یُرْضَیَانِ یُرْضَوْنَ تُرْضَیٰ تُرْضَیَانِ یُرْضَیْنَ در یُرْضَیٰ واو را بیا بدل یا را بالف بدل کردند اسم فاعل رَاضٍ رَاضِیَانِ الخ رَاضٍ در اصل رَاضِوٌ بود واو در رابع افتاد حرکت ما قبل مخالف بود آن واو را بیا بدل کردند و یا را باجتماع ساکنین حذف نمودند رَاضٍ شد اسم مفعول مَرْضِیٌّ مَرْضِیَّانِ مَرْضِیُّوْنَ اصل مَرْضِیٌّ مَرْضُوْوٌ بود واو را طرداً للباب بیا بدل کردند مَرْضُوْیٌ شد بعد از آن واو و یا یک جا جمع آمدند اول آنها ساکن بود واو را یا کرده یا را در یا ادغام نمودند و برائے مناسبت یا ضمه ضاد را بکسره بدل کردند مَرْضِیٌّ شد فعل جحد معلوم لَمْ یَرْضَ لَمْ یَرْضَیَا لَمْ یَرْضَوْا الخ درین بحث در مواقع جزم یا ساقط شد جحد مجهول لَمْ یُرْضَ لَمْ یُرْضَیَا لَمْ یُرْضَوْا الخ۔ امر حاضر معلوم اِرْضَ اِرْضَیَا اِرْضَوْا اِرْضَیْ اِرْضَیَا اِرْضَیْنَ اِرْضَ در اصل اِرْضَوْا بود واو در رابع افتاد و حرکت ما قبل مخالف آن بود واو را کردند و یا را بجزمی حذف نمودند اِرْضَ شد ناقص واوی از سَرُوَ یَسْرُوُ چون الرَّخْوَۃُ نرم شدن رَخُوَ یَرْخُوُ رَخْوَۃً الخ صرف کبیر این باب را بر ابواب سابقه قیاس باید کرد و اعلال این بحث مانند دَعَا یَدْعُوْ است مگر فاعل معلوم۔

ناقص یائی از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ چون الرَّمْیُ تیر انداختن رَمٰی یَرْمِیْ رَمْیاً فهو رَامٍ و رُمِیَ یُرْمٰی رَمْیاً فذاک مَرْمِیٌّ لَمْ یَرْمِ لَمْ یُرْمَ لَا یَرْمِیْ لَا یُرْمٰی لَنْ یَّرْمِیَ لَنْ یُّرْمٰی الامر منه اِرْمِ لِیُرْمَ لِیُرْمٰی والنهی عنه لَا تَرْمِ لَا تُرْمَ لَا یَرْمِ لَا یُرْمَ الظرف منه مَرْمًی مَرْمَیَانِ مَرَامٍ و مُرَیْمٌ والاٰلة منه مِرْمًی مِرْمَیَانِ مَرَامٍ و مُرَیْمٌ مِرْمَاۃٌ مِرْمَاتَانِ مَرَامٍ و مُرَیْمِیَۃٌ مِرْمَاءٌ مِرْمَاءَانِ مَرَامِیُّ و مُرَیْمِیٌّ و مُرَیْمِیَّۃٌ افعل التفضیل منه اَرْمٰی اَرْمَیَانِ اَرْمَوْنَ اَرَامٍ و اُرَیْمٌ والمؤنث منه رُمْیٰی رُمْیَیَانِ رُمْیَیَاتٌ رُمًی رُمْیَیٌ بدانکه اسم ظرف ازین باب با آنکه مضارعش مکسور العین بود مفتوح العین آمده زیراکه

اسم زمان و مکان از ناقص مطلقاً ہمہ مَفْعَل بفتح عین آید و یائے آن الف شدہ بجہت التقائی ساکنین با تنوین افتادہ شود زیرا کہ مَرْمًی در اصل مَرْمَیٌ بود یا متحرک ما قبل آن مفتوح یا را الف گردانیدند اجتماع ساکنین شد میان یا و تنوین یا محذوف گردید مَرْمًی شد و بہمین قیاس را تعلیل اسم آلہ مَرَامٍ جمع ظرف و اَرَامٍ جمع تفضیل در اصل مَرَامِیُ بروزن مَفَاعِلُ و اَرَامِیُ بروزن اَفَاعِلُ بود ضمہ بر یا دشوار داشتہ ساکن گردانیدند بعدہٗ اجتماع ساکنین شد میان یا و تنوین یا محذوف گردید مَرَامٍ و اَرَامٍ گشت اَرْمٰی واحد اسم تفضیل در اصل اَرْمَیُ بود یا متحرک ما قبل آن مفتوح یا الف گردید اَرْمٰی شد رُمْیٰی مؤنث اسم تفضیل بر اصل خود است و در رُمًی جمع تکسیر رُمْیٌ یا الف شد و الف بسبب اجتماع ساکنین بیفتاد۔

فعل ماضی معلوم رَمٰی رَمَیَا رَمَوْا رَمَتْ رَمَتَا رَمَیْنَ رَمَیْتَ رَمَیْتُمَا رَمَیْتُمْ رَمَیْتِ رَمَیْتُمَا رَمَیْتُنَّ رَمَیْتُ رَمَیْنَا رَمٰی در اصل رَمَیَ بود یا متحرک ما قبل او مفتوح آن را با الف بدل کردند رَمَوْا در اصل رَمَیُوْا بود یا بانفتاح ما قبل الف گردید و الف باجتماع ساکنین بیفتاد رَمَوْا گشت و ہمچنین رَمَتْ و رَمَتَا یا الف گشت و الف باجتماع ساکنین بیفتاد و در رَمَتَا اگرچہ الف در لفظ متصل ساکن دیگر واقع نشدہ لیکن تائے تانیث حکم ساکن دارد چنانکہ سابقاً گذشت و دیگر ہمہ صیغ بر اصل خود اند **ماضی مجہول** رُمِیَ رُمِیَا رُمُوْا رُمِیَتْ رُمِیَتَا رُمِیْنَ رُمِیْتَ رُمِیْتُمَا رُمِیْتُمْ رُمِیْتِ رُمِیْتُمَا رُمِیْتُنَّ رُمِیْتُ رُمِیْنَا رُمُوْا در اصل رُمِیُوْا بود یا در لام فعل بعد کسرہ بیفتاد حرکت یا را نقل کردہ بمیم دادند و ساکن جمع شدند واؤ و یا یا را حذف کردند رُمُوْا شد باقی در جمیع این صیغ ہیچ یک چیزی تعلیل نشدہ۔

فعل مضارع معروف یَرْمِیْ یَرْمِیَانِ یَرْمُوْنَ تَرْمِیْ تَرْمِیَانِ یَرْمِیْنَ تَرْمِیْ تَرْمِیَانِ تَرْمُوْنَ تَرْمِیْنَ تَرْمِیَانِ تَرْمِیْنَ اَرْمِیْ نَرْمِیْ یَرْمِیْ در اصل یَرْمِیُ بود ضمہ بر یا دشوار بود ساکن گردانیدند و ہمچنین در تَرْمِیْ و اَرْمِیْ و نَرْمِیْ و در یَرْمُوْنَ و تَرْمُوْنَ و تَرْمِیْنَ یا انداختہ شدہ و تثنیہا و ہر دو جمع بر اصل خود اند و واحد مؤنث مخاطبہ و جمع وے در صورت یکسان است لیکن جمع بر اصل است بروزن تَفْعِلْنَ و واحد در اصل تَرْمِیِیْنَ بروزن تَفْعِلِیْنَ بود کسرہ بر یا دشوار داشتہ حذف کردند یا کہ لام فعل است بالتقائے

ساکنین بیفتاد و تُرْمِیْنَ شد بر وزن تَفْعِلِیْنَ مضارع مجهول یُرْمٰی یُرْمَیَانِ
یُرْمَوْنَ تُرْمٰی تُرْمَیَانِ یُرْمَیْنَ الخ تثنیها و جمع مذکر غائب و حاضر بر اصل خود اند و در باقی
صیغ بقاعده مذکور تعلیل شد **فعل امر حاضر معلوم** اِرْمِ اِرْمِیَا اِرْمُوْا اِرْمِیْ
اِرْمِیَا اِرْمِیْنَ اِرْمِ در اصل اِرْمِیْ بود یا بسبب وقف افتاده و دیگر صیغ از فعل مضارع
حسب دستور ساخته اند **با نون تاکید ثقیله** اِرْمِیَنَّ اِرْمِیَانِّ اِرْمُنَّ اِرْمِنَّ
اِرْمِیَانِّ اِرْمِیْنَانِّ اِرْمِیَنَّ یای محذوفه باز آمده مفتوح گردید **با نون تاکید خفیفه**
اِرْمِیَنْ اِرْمُنْ اِرْمِنْ **ناقص واوی** از باب عَلِمَ یَعْلَمُ چون اَلْخَشْیَةُ ترسیدن
خَشِیَ یَخْشٰی خَشْیَةً فَهُوَ خَاشٍ وَخُشِیَ یُخْشٰی خَشْیَةً فَذَاکَ مَخْشِیٌّ الخ۔
فعل ماضی معلوم خَشِیَ خَشِیَا خَشُوْا تا آخر خَشُوْا در اصل خَشِیُوْا بود ضمه
بر یا ثقیل داشته نقل کرده بما قبل داد بعد سلب حرکت ما قبل اجتماع ساکنین شد درمیان واو
و یا بیفتاد خَشُوْا شد **مستقبل معلوم** یَخْشٰی یَخْشَیَانِ یَخْشَوْنَ الخ یَخْشٰی
مثل یَرْضٰی باقی صرف کبیر و اعلال این باب را بر قیاس رَضِیَ یَرْضٰی باید فهمید۔
ناقص یائی از باب مَنَعَ یَمْنَعُ چون اَلسَّعْیُ برخاستن سَعٰی یَسْعٰی سَعْیًا فَهُوَ
سَاعٍ وَسُعِیَ یُسْعٰی سَعْیًا فَهُوَ مَسْعِیٌّ الخ مانند رَضِیَ یَرْضٰی است مگر در ماضی معلوم
که مانند رَمٰی است ابواب مزید فیه از ناقص واوی و یائی یکسان اند۔
باب افعال از ناقص چون اَلْاِعْطَاءُ دادن اَعْطٰی یُعْطِیْ اِعْطَاءً فَهُوَ مُعْطٍ
وَاُعْطِیَ یُعْطٰی اِعْطَاءً فَذَاکَ مُعْطًی لَمْ یُعْطِ لَمْ یُعْطَ لَا یُعْطِیْ لَا یُعْطٰی لَنْ یُعْطِیَ لَنْ
یُعْطٰی الامر منه اَعْطِ لِتُعْطَ لِیُعْطِ لِیُعْطَ والنهی عنه لَا تُعْطِ لَا تُعْطَ لَا یُعْطِ لَا یُعْطَ
الظرف منه مُعْطًی الخ اِعْطَاءٌ مصدر در اصل اِعْطَاوٌ بود واو واقع شد در آخر بعد الف
زائده بدل شود بهمزه و همین قیاس است واو و یا که بعد الف زائده باشد چون کِسَاءٌ و
رِدَاءٌ که در اصل کِسَاوٌ رِدَایٌ بود **باب تفعیل از ناقص یائی**۔ چون
اَلتَّسْمِیَةُ نامیدن سَمّٰی یُسَمِّیْ تَسْمِیَةً فَهُوَ مُسَمٍّ وَسُمِّیَ یُسَمّٰی تَسْمِیَةً فَذَاکَ مُسَمًّی
لَمْ یُسَمِّ لَمْ یُسَمَّ لَا یُسَمِّیْ لَا یُسَمّٰی لَنْ یُسَمِّیَ لَنْ یُسَمّٰی الامر منه سَمِّ لِتُسَمَّ لِیُسَمِّ لِیُسَمَّ

والنہی عنہ لا تُسَمِّ لا تُسَمَّ لا یُسَمِّ لا یُسَمَّ الظرف منہ مُسَمًّی الخ

باب مفاعلہ از ناقص یائی چون المُرَاماۃُ بایکدیگر تیر انداختن رَامیٰ یُرَامِیْ مُرَامَاۃً فہو مُرَامٍ و رُومِیَ یُرَامیٰ مُرَامَاۃً فذاک مُرَامیً لَمْ یُرَامِ لَمْ یُرَامَ لا یُرَامِیْ لا یُرَامیٰ لَنْ یُرَامِیَ لَنْ یُرَامیٰ الامر منہ رَامِ لِتُرَامَ لِیُرَامِ لِیُرَامَ والنہی عنہ لا تُرَامِ لا تُرَامَ لا یُرَامِ لا یُرَامَ الظرف منہ مُرَامیً الخ

باب افتعال از ناقص یائی چون الاِجْتِبَاءُ برگزیدن اِجْتَبیٰ یَجْتَبِیْ اِجْتِبَاءً فہو مُجْتَبٍ و اُجْتُبِیَ یُجْتَبیٰ اِجْتِبَاءً فذاک مُجْتَبیً لَمْ یَجْتَبِ لَمْ یُجْتَبَ لا یَجْتَبِیْ لا یُجْتَبیٰ لَنْ یَجْتَبِیَ لَنْ یُجْتَبیٰ الامر منہ اِجْتَبِ لِتُجْتَبَ لِیَجْتَبِ لِیُجْتَبَ والنہی عنہ لا تَجْتَبِ لا تُجْتَبَ لا یَجْتَبِ لا یُجْتَبَ الظرف منہ مُجْتَبیً الخ **باب انفعال از ناقص واوی چون الاِنْمِحَاءُ محو شدن** اِنْمَحیٰ یَنْمَحِیْ اِنْمِحَاءً فہو مُنْمَحٍ و اُنْمُحِیَ یُنْمَحیٰ اِنْمِحَاءً فذاک مُنْمَحیً لَمْ یَنْمَحِ لَمْ یُنْمَحَ لا یَنْمَحِیْ لا یُنْمَحیٰ لَنْ یَنْمَحِیَ لَنْ یُنْمَحیٰ الامر منہ اِنْمَحِ لِتُنْمَحَ لِیَنْمَحِ لِیُنْمَحَ والنہی عنہ لا تَنْمَحِ لا تُنْمَحَ لا یَنْمَحِ لا یُنْمَحَ الخ

باب تفعّل از ناقص یائی چون التَّمَنِّیْ آرزو کردن تَمَنّیٰ یَتَمَنّیٰ تَمَنِّیًا فہو مُتَمَنٍّ وتُمُنِّیَ یُتَمَنّیٰ تَمَنِّیًا فذاک مُتَمَنًّی لَمْ یَتَمَنَّ لَمْ یُتَمَنَّ لا یَتَمَنّیٰ لَنْ یَتَمَنّیٰ الخ

باب تفاعل از ناقص واوی چون التَّنَاجِیْ بایکدیگر راز گفتن تَنَاجیٰ یَتَنَاجیٰ تَنَاجِیًا فہو مُتَنَاجٍ وتُنُوْجِیَ یُتَنَاجیٰ الخ

باب استفعال از ناقص واوی چون الاِسْتِرْخَاءُ سست شدن اِسْتَرْخیٰ یَسْتَرْخِیْ اِسْتِرْخَاءً فہو مُسْتَرْخٍ و اُسْتُرْخِیَ یُسْتَرْخیٰ اِسْتِرْخَاءً فذاک مُسْتَرْخیً الخ

اَبْوَابُ اللَّفِیْف

بدانکہ ہر اسمی و فعلی کہ در حروف اصول وی دو حرف باشد آنرا لفیف خوانند و آن بر دو قسم است لفیف مفروق اگر حرف علت بجای فا و لام باشد و لفیف مقرون اگر حرف علت در مقابلہ عین و لام باشد و لفیف مفروق از سہ باب می آید از ضَرَبَ یَضْرِبُ چون وَقیٰ یَقِیْ و از حَسِبَ یَحْسِبُ چون وَلِیَ یَلِیْ و از سَمِعَ یَسْمَعُ چون وَجِیَ یَوْجیٰ لیکن از سَمِعَ کمتر آید و لفیف مقرون از دو باب می آید از ضَرَبَ یَضْرِبُ چون طَویٰ یَطْوِیْ

طوی یطوی واز سمع یسمع چون قوی یقوی باب ول لفیف مفروق از باب ضرب یضرب چون الوقی والوقایہ نگہداشتن وقی یقی وقیا فھو واق ووُقی یوقی وقیا فذاک موقیٌ لم یق لم یوق لایقی لایوقی لن تقی لن یوقی الامر منہ ق لتوق لیق لیوق والنہی عنہ لاتق لاتوق لایق لایوق الظرف منہ موقی موقیان مواق وُمُوَیق والالۃ منہ میقی میقیان مواق ومویق میقاۃ میقاتان مواقی ومویقیۃ میقاء میقاآن موقی ومویقی ومویقیۃ افعل التفضیل منہ اوقی اوقیان اوقون اواق واُوَیق والمونث منہ وقیا وقییان وقییات وُقی وقیی تعلیل موقی اسم ظرف مانند تعلیل مرمی وتعلیل مواق چون مرام موافق تصغیر موقی است میقی اسم آلہ اصل موقی بود واو ساکن ما قبلش مکسور آن واو را بیا بدل کردند میقی شد بعدہ یا متحرک ما قبل او مفتوح یا را بالف بدل کردند پس التقاء ساکنین شد میان الف وتنوین الف را حذف کردند میقی شد مواق جمع تکسیر آن میقی است ومویق تصغیر میقی۔

ماضی معلوم وقی وقیا وقوا وقت الخ بدانکہ در فا کلمہ این باب قواعد مثال و در لام کلمہ قوانین ناقص جاری است مثلاً وقی در اصل وقی بود چون رمی یا متحرک ما قبل او مفتوح یا را بالف بدل کردند وقی شد وقوا در اصل وقیوا مثل رمیوا بود یا الف گردید والف باجتماع ساکنین بیفتاد وقوا شد ماضی مجہول وُقی وُقیا وُقوا الخ مثل رُمی رُمیا رُموا۔

فعل مضارع معروف یقی یقیان یقون تقی تقیان یقین تقی تقیان تقون تقین تقیان تقین اقی نقی یقی در اصل یوقی بود واو افتاد چنانکہ در یعد وضمہ یا نیز حذف گشت چنانکہ در یرمی پس حکم واو این باب حکم واو مثال وارد وحکم یائے او حکم یائے ناقص مضارع مجہول یوقی یوقیان یوقون تا آخر چون یرمی یرمیان یرمون الخ ۔اسم فاعل واق واقیان واقون چون رام رامیان رامون الخ اسم مفعول موقی موقیان الخ چون مرمی مرمیان الخ ۔

فعل جحد معلوم لَمْ يَقِ لَمْ يَقِيَا لَمْ يَقُوْا لَمْ تَقِ لَمْ تَقِيَا لَمْ يَقِيْنَ الخ اصل

كلمه لَمْ يَقِ لَمْ تَقِ لَمْ اَقِ لَمْ نَقِ بجزمی ساقط شد زیراکه لَمْ يَقِ از يَقِي ساخته شد چون

حرف جازم بر مضارع داخل شد حرف علت آخر را اسقاط ساخت لَمْ يَقِ شد۔

فعل جحد مجهول لَمْ يُوْقَ لَمْ يُوْقَيَا لَمْ يُوْقَوْا الخ مانند لَمْ يُرْمَ لَمْ يُرْمَيَا لَمْ يُرْمَوْا

امر حاضر معروف قِ قِيَا قُوْا قِيْ قِيَا قِيْنَ قِ در اصل اَوْقِ بود واو را بجهت

موافقت حذف نمودند آخر را بامر ساکن علامت سکون سقوط حرف علت شد را قِ

گشت بعده چون احتیاج همزه نماند او را نیز حذف کردند قِ شد و قُوا را از تَقُوْنَ بنا نمودند

علامت مضارع که تا است دور کردند و آخر را وقف ساختند نون اعرابی بیفتاد قُوا شد۔

بانون تاکید ثقیله قِيَنَّ قِيَانِّ قُنَّ قِنَّ قِيَانِّ قِيْنَانِّ -

بانون تاکید خفیفه قِيَنْ قِنْ قُنْ -

امر حاضر مجهول لِتُوْقَ لِتُوْقَيَا لِتُوْقَوْا الخ مانند لِتُرْمَ لِتُرْمَيَا لِتُرْمَوْا -

امر غائب معلوم لِيَقِ لِيَقِيَا لِيَقُوْا لِتَقِ لِتَقِيَا لِيَقِيْنَ لِاَقِ لِنَقِ -

بانون تاکید ثقیله لِيَقِيَنَّ لِيَقِيَانِّ لِيَقِيْنَانِّ الخ -

بانون تاکید خفیفه لِيَقِيَنْ لِيَقُنْ لِتَقِيَنْ لِاَقِيَنْ لِنَقِيَنْ -

امر غائب مجهول لِيُوْقَ تا آخر مانند لِيُرْمَ -

باب دوم لفیف مفروق عَلِمَ يَعْلَمُ چون اَلْوَجِيُ سوده شدن

سم ستور وَجِيَ يُوْجِيْ وَجْيًا فَهُوَ وَاجٍ وَوُجِيَ يُوْجٰى وَجْيًا فذاك مَوْجِيٌّ الخ -

ماضی معلوم وَجِيَ وَجِيَا وَجُوْا تا آخر وَجُوْا در اصل وَجِيُوْا بود ضمه بر یا ثقیل

بود نقل کرده بما قبل دادند بعد سلب حرکت ما قبل یا را باجتماع ساکنین حذف ساختند

شد و جمیع صیغ را بر قیاس رَضِيَ باید فهمید۔

مضارع معروف يُوْجِيْ يُوْجَيَانِ يُوْجُوْنَ تا آخر چون يَرْضٰى يَرْضَيَانِ

يَرْضَوْنَ امر حاضر اِيْجَ - تا آخر بر قیاس اِرْضَ -

بانون تاکید ثقیله اِيْجَيَنَّ الخ مانند اِرْضَيَنَّ -

اسم فاعل وَاجٍ چون رَاضٍ۔
اسم مفعول مَوْجِیٌّ چون مَرْضِیٌّ۔
باب سوم لفیف مفروق از حَسِبَ یَحْسِبُ چون اَلْوَلْیُ نزدیک شدن وَلِیَ یَلِیْ وَلْیًا فَھُوَ وَالٍ وَوُلِیَ یُوْلٰی وَلْیًا فَذَاکَ مَوْلِیٌّ الخ۔ صیغ این باب را قیاس وَقٰی یَقِیْ اعلال باید کرد و جملہ صیغ صرف کبیر می باید خواند۔
باب اول لفیف مفروق از ضَرَبَ یَضْرِبُ چون اَلطَّیُّ پیچیدن طَوٰی یَطْوِیْ طَیًّا فَھُوَ طَاوٍ چون رَمٰی یَرْمِیْ تا آخر۔
باب دوم لفیف مقرون از سَمِعَ یَسْمَعُ۔ چون اَلطَّیُّ گرسنہ شدن طَوِیَ یَطْوٰی طَیًّا تا آخر بر قیاس رَضِیَ یَرْضٰی الخ۔
باب افعال از لفیف مفروق اَوْقٰی یُوْقِیْ اِیْقَاءً فَھُوَ مُوْقٍ اُوْقِیَ یُوْقٰی اِیْقَاءً فَذَاکَ مُوْقًی لَمْ یُوْقِ لَمْ یُوْقَ لَا یُوْقِیْ لَا یُوْقٰی لَنْ یُّوْقِیَ لَنْ یُّوْقٰی الامر منه اَوْقِ لِتُوْقَ لِیُوْقِ لِیُوْقَ والنہی عنه لَا تُوْقِ لَا تُوْقَ لَا یُوْقِ لَا یُوْقَ الظرف منه مُوْقًی الخ۔
باب تفعیل از لفیف مفروق۔ چون اَلتَّوْلِیَةُ ولی ساختن وَلّٰی یُوَلِّیْ تَوْلِیَةً الخ چون سَمّٰی یُسَمِّیْ تَسْمِیَةً۔
باب مفاعلة چون اَلْمُوَالَاةُ بیکدیگر دوستی کردن وَالٰی یُوَالِیْ مُوَالَاةً چون رَامٰی یُرَامِیْ مُرَامَاةً۔
باب تَفَعُّلٌ اَلتَّوَقِّیْ پرہیز کردن تَوَقّٰی یَتَوَقّٰی تَوَقِّیًا چون تَمَنّٰی یَتَمَنّٰی تَمَنِّیًا۔
باب تَفَاعُلٌ اَلتَّوَالِیْ پی در پی کار کردن تَوَالٰی یَتَوَالٰی تَوَالِیًا الخ چون تَنَاجٰی یَتَنَاجٰی تَنَاجِیًا۔
باب اِفْتِعَالٌ چون اَلْاِتِّقَاءُ پرہیز کردن اِتَّقٰی یَتَّقِیْ اِتِّقَاءً الخ چون اِجْتَبٰی یَجْتَبِیْ اِجْتِبَاءً۔
باب اِسْتِفْعَالٌ چون اَلْاِسْتِیْفَاءُ کامل گرفتن اِسْتَوْفٰی یَسْتَوْفِیْ اِسْتِیْفَاءً

فَھُوَ مُسْتَوٍ چون اِسْتَرْخیٰ یَسْتَرْخِیْ اِسْتِرْخَاءً تا آخر لفیف مقرون از دو باب ثلاثی مجرد مے آید چنانکہ گذشت واز ثلاثی مزید از ہشت باب می آید۔

باب اول اِفْعَال اَرْوٰی یُرْوِیْ اِرْوَاءً چون اَوْفٰی یُوْفِیْ اِیْفَاءً۔

باب دوم تَفْعِیْل رَوّٰی یُرَوِّیْ تَرْوِیَةً مثل وَلّٰی یُوَلِّیْ تَوْلِیَةً۔

باب سوم مُفَاعَلَة سَاوٰی یُسَاوِیْ مُسَاوَاةً چون وَالیٰ یُوَالِیْ مُوَالَاةً

باب چہارم تَفَاعُل تَسَاوٰی یَتَسَاوٰی تَسَاوِیًا آلخ مانند تَوَالیٰ یَتَوَالیٰ تَوَالِیًا

باب پنجم تَفَعُّل تَقَوّٰی یَتَقَوّٰی تَقَوِّیًا مثل تَوَقّٰی آلخ۔

باب ششم اِفْتِعَال اِسْتَوٰی یَسْتَوِیْ اِسْتِوَاءً آلخ۔

باب ہفتم اِنْفِعَال اِنْزَوٰی یَنْزَوِیْ اِنْزِوَاءً آلخ چون اِنْحٰی یَنْحِیْ اِنْحِاءً

باب ہشتم اِسْتِفْعَال اِسْتَحْیٰ یَسْتَحْیِیْ اِسْتِحْیَاءً تا آخر بر قیاس اِسْتَرْخیٰ آلخ۔

ابواب مہموز الفاء ومضاعف

بدانکہ مہموز الفاء مضاعف از نَصَرَ اکثر می آید چون اَمَّ یَؤُمُّ واز ضَرَبَ وسَمِعَ کمتر آید چون اَبَّ واَنَّ

باب اول مہموز الفاء ومضاعف از ضَرَبَ یَضْرِبُ چون الْاَنِیْنُ نالیدن اَنَّ یَئِنُّ اَنِیْنًا فَهُوَ اٰنٌّ وَاُنَّ یُؤَنُّ اَنِیْنًا فَذَاكَ مَاْنُوْنٌ لَمْ یَاِنَّ لَمْ یُؤَنَّ لَمْ یُؤَنْ لَمْ یُؤْنَنْ لَا یَاِنَّ لَا یُؤَنَّ لَنْ یَاِنَّ لَنْ یُؤَنَّ الامر منه اِنَّ اِنِّ اِئْنِنْ لِتُؤَنَّ لِتُؤَنَّ لِتُؤَنَّ لِتُؤْنَنْ لِیَئِنَّ لِیَئِنِّ لِیَاْنِنْ لِیُؤَنَّ لِیُؤَنِّ لِیُؤْنَنْ والنهی عنه لَا تَاِنَّ لَا تَاِنِّ لَا تَاْنِنْ لَا تُؤَنَّ لَا تُؤَنِّ لَا تُؤْنَنْ لَا یَاِنَّ لَا یَاِنِّ لَا یَاْنِنْ لَا یُؤَنَّ لَا یُؤَنِّ لَا یُؤْنَنْ۔ اِنَّ در اصل اَئْنِنْ بود دو حرف اصلی از یک جنس بیک کلمہ بہم آمدند حرف اول را ساکن کردہ در دوم ادغام نمودند اَنَّ شد یَاِنُّ در اصل یَاْنِنُ بروزن یَضْرِبُ بود حرکت نون اول را نقل کردہ بما قبل دادند اول را در دوم ادغام کردند یَاِنُّ شد در مواقع جزم ازین باب سہ وجہ جائز ست چنانکہ سابقا بتفصیل گذشت۔

باب دوم مہموز الفاء مضاعف از نَصَرَ یَنْصُرُ چون الْاِمَامَةُ امام شدن اَمَّ یَؤُمُّ اِمَامَةً فَهُوَ اٰمٌّ وَاُمَّ یُؤَمُّ اِمَامَةً فَذَاكَ مَامُوْمٌ الامر منه اُمَّ

اُمِّ اُومُّ وَالنهی عنه لَاتَؤُمَّ لَاتَؤُمَّ لَاتَأْمُمْ الظرف منه مَأَمَّ الخ۔

باب سوم مهموز الفاء و مضاعف از باب سَمِعَ يَسْمَعُ

مثال واوی و مضاعف بدانکہ مثال واوی و مضاعف ثلاثی از سمع می آید پس مثال یائی نیز ہمین یک باب مے آید۔

مثال واوی و مضاعف چون اَلْوُدُّ دوست داشتن وَدَّ يَوَدُّ وُدًّا فَهُوَ وَادٌّ وَوُدَّ يُوَدُّ وُدًّا فَذَاكَ مَوْدُوْدٌ الخ چون عَضَّ يَعَضُّ عَضًّا۔

مثال واوی و مهموز از باب ضَرَبَ يَضْرِبُ چون اَلْوَءْدُ زنده در گور کردن وَأَدَ يَأِدُ وَأْدًا فَهُوَ وَائِدٌ وَوُئِدَ يُوْأَدُ وَأْدًا فَذَاكَ مَوْءُوْدٌ لَمْ يَئِدْ لَمْ يُوْءَدْ لَا يَئِدُ لَا يُوْأَدُ لَنْ يَئِدَ لَنْ يُوْأَدَ الامر منه اِدْ لِتُوْءَدْ لِيَئِدْ لِيُوْءَدْ الخ چون وَعَدَ يَعِدُ۔

مهموز اللام و اجوف یائی از باب ضَرَبَ يَضْرِبُ چون اَلْمَجِيْئُ آمدن جَاءَ يَجِيْئُ مَجِيْئًا فَهُوَ جَاءٍ وَجِيْئَ يُجَاءُ مَجِيْئًا فَذَاكَ مَجِيْئٌ الخ برقیاس بَاعَ يَبِيْعُ۔ جَاءٍ اسم فاعل دراصل جَايِئٌ بود یا افتاد بعد الف فاعل آنرا بہمزہ بدل کردند۔ جَاءِءٌ شد پس دو ہمزہ جمع شدند یکے ازینہا مکسور ثانی را بیا بدل کردند جَاءِيٌ گشت بعد ضمہ بریا ثقیل بود حذف کردند دو ساکن جمع شدند یا و تنوین یا را حذف نمودند جَاءٍ شد و این تعلیل بنا بر مذہب سیبویہ است اما خلیل میگوید کہ جَاءٍ دراصل جَاءِيٌ بود ہمزہ را بجائے یا بردند مَجِيْئٌ شد ضمہ بریا ثقیل بود حذف کردند اجتماع ساکنین شد یا را حذف نمودند مَجِيْئٌ دراصل مَجْيُوْءٌ بروزن مَضْرُوْبٌ بود ضمہ بریا دشوار داشتہ نقل کردہ بما قبل دادند دو ساکن جمع شدند یا و واو پیش بعضے واو حذف شد نزد بعضی یا چنانکہ در مَبِيْعٌ بوضاحت ذکر کردہ وَجِيْئَ مثل بِيْعَ۔

مهموز العین و ناقص یائی از باب مَنَعَ يَمْنَعُ چون اَلرُّؤْيَةُ دیدن رَأَى يَرَى رُؤْيَةً فَهُوَ رَاءٍ وَرُئِيَ يُرٰى رُؤْيَةً فَذَاكَ مَرْئِيٌّ لَمْ يَرَ لَمْ يُرَ لَا يَرَى لَا يُرٰى لَنْ يَرَى لَنْ يُرٰى الامر منه رَ لِتُرَ لِيَرَ لِيُرَ والنهی عنه لَاتَرَ لَاتُرَ لَا يَرَ

لا بُد الظرف منه مَرْاًیٰ مَرْاَیَانِ مَرَاءٍ وَمُرَیْیٌ والالۃ منه مِرْاًیٰ مِرْاَیَانِ مَرَاءٍ وَمُرَیْیٌ مِرْاَۃٌ مِرْاَتَانِ مَرَآءٍ وَمُرَیْئَیَۃٌ مِرَاءٌ مِرْاءَانِ مَرَائِیٌ وَمُرَیْئٌ وَمُرَیْئِیَۃٌ افعل التفضیل منه اَرْاٰی اَرْاَیَانِ اَرْاَوْنَ اَرَاءٍ وَ اُرَیْءٌ والمؤنث منه رُوْیٰ رُوْیَیَانِ رُوْیَیَاتٌ رُاٰی رُاًیٌ ۔

ماضی معلوم رَاٰی رَاَیَا رَاَوْا رَاَتْ رَاَتَا رَاَیْنَ تا آخر دین بحث ہمہ جا تعلیل رَمیٰ جاری گشتہ جز اینکہ در ہمزہ بین بین میتواند شد۔

ماضی مجہول رُئِیَ رُئِیَا رُؤُا رُئِیَتْ تا آخر چون رُمِیَ رُمِیَا رُمُوا الخ۔

فعل مضارع معروف یَرٰی یَرَیَانِ یَرَوْنَ تَرٰی تَرَیَانِ یَرَیْنَ تَرٰی تَرَیَانِ تَرَوْنَ تَرَیْنَ تَرَیَانِ تَرَیْنَ اَرٰی نَرٰی یَرٰی دراصل یَرْاَیُ بروزن یَسْئَلُ بود ہمزہ متحرک ماقبل آن حرف صحیح ساکن حرکت ہمزہ نقل کردہ بماقبل دادند و ہمزہ را تخفیفا حذف نمودند یَرَیُ شد بعد از آن یا متحرک ماقبل آن مفتوح یا را بالف بدل کردند یَرٰی گشت یَرَیَانِ دراصل یَرْاَیَانِ بود حرکت ہمزہ نقل کردہ بماقبل دادند و ہمزہ را حذف نمودند یَرَیَانِ شد و در یَرَوْنَ وَتَرَوْنَ الف بالتقائے ساکنین با واو بیفتاد زیرا کہ یَرَوْنَ دراصل یَرْاَیُوْنَ وَتَرَوْنَ دراصل تَرْاَیُوْنَ بود حرکت ہمزہ نقل کردہ بماقبل دادند و او حذف کردند بعدہٗ یا متحرک ماقبلش مفتوح یا را الف گردانیدند دو ساکن جمع شدند الف واو والف را حذف کردند یَرَوْنَ وَتَرَوْنَ شد و در تَرَیْنَ واحد مؤنث حاضر الف بالتقائے ساکنین حذف شد مضارع مجہول یُرٰی یُرَیَانِ یُرَوْنَ ۔ این بحث در اعلال مثل مضارع معروف است۔

اسم فاعل رَاءٍ رَائِیَانِ رَاءُوْنَ رَائِیَۃٌ رَائِیَتَانِ رَائِیَاتٌ رَآءٍ دراصل رَائِیٌ بود ضمہ بر یا دشوار بود ساکن کردند دو ساکن جمع شدند یا و تنوین یا را حذف کردند رَاءٍ شد و در باقی صیغ مثل رَامٍ اعلال جاری باید کرد۔

اسم مفعول مَرْئِیٌّ مَرْئِیَّانِ مَرْئِیُّوْنَ تا آخر مَرْئِیٌّ دراصل مَرْءُوْیٌ بود واو و یا در یک کلمہ جمع آمدند اول آنہا ساکن و بدل از چیزے نبود واو را یا کردہ در

یا ادغام نمودند وما قبل یا را مکسور گردانیدند چنانکہ در مَرْمِیٌّ مذکور گشت۔

فعل جحد معلوم لَمْ يَرَ لَمْ يَرَيَا لَمْ يَرَوْا لَمْ تَرَ لَمْ تَرَيَا لَمْ يَرَيْنَ لَمْ تَرَ لَمْ تَرَيَا لَمْ تَرَوْا لَمْ تَرَیْ لَمْ تَرَيَا لَمْ تَرَيْنَ لَمْ اَرَ لَمْ نَرَ در مواقع جزم از آخر فعل مضارع الف ساقط شد زیرا کہ حرف جازم ساقط کنندۂ حرف علت است۔

نفی جحد مجہول لَمْ يُرَ لَمْ يُرَيَا لَمْ يُرَوْا الخ۔

نفی معلوم لَا يَرٰى لَا يَرَيَانِ لَا يَرَوْنَ لَا تَرٰى لَا تَرَيَانِ لَا يَرَيْنَ لَا تَرٰى لَا تَرَيَانِ لَا تَرَوْنَ لَا تَرَيْنَ لَا تَرَيَانِ لَا تَرَيْنَ لَا اَرٰى لَا نَرٰى۔

نفی مجہول لَا يُرٰى لَا يُرَيَانِ الخ۔

نفی مؤکد معلوم لَنْ يَرٰى لَنْ يَرَيَا لَنْ يَرَوْا الخ۔

نفی مؤکد مجہول لَنْ يُرٰى لَنْ يُرَيَا لَنْ يُرَوْا الخ۔

امر حاضر معلوم رَ رَيَا رَوْا رَیْ رَيَا رَيْنَ الخ۔

با نون تاکید ثقیلہ رَيَنَّ رَيَانِّ رَوُنَّ رِيَنَّ رَيَانِّ رَيْنَانِّ۔

با نون تاکید خفیفہ رَيَنْ رَوُنْ رِيَنْ۔

امر حاضر مجہول لِتُرَ لِتُرَيَا لِتُرَوْا الخ۔

با نون تاکید ثقیلہ لِتُرَيَنَّ لِتُرَيَانِّ لِتُرَوُنَّ الخ۔

با نون تاکید خفیفہ لِتُرَيَنْ لِتُرَوُنْ لِتُرِيَنْ۔

امر غائب معلوم لِيَرَ لِيَرَيَا لِيَرَوْا لِتَرَ لِتَرَيَا لِتَرَيْنَ لِاَرَ لِنَرَ۔

با نون تاکید ثقیلہ لِيَرَيَنَّ الخ۔

با نون تاکید خفیفہ لِيَرَيَنْ لِيَرَوُنْ الخ۔

امر غائب مجہول لِيُرَ لِيُرَيَا لِيُرَوْا الخ۔

با نون تاکید ثقیلہ لِيُرَيَنَّ لِيُرَيَانِّ الخ۔

با نون تاکید خفیفہ لِيُرَيَنْ لِيُرَوُنْ الخ۔

نہی حاضر معلوم لَا تَرَ لَا تَرَيَا لَا تَرَوْا الخ۔

بانون تاکید ثقیلہ لَاتَرَیَنَّ لَاتَرَیَانِّ الخ۔
نہی حاضر مجہول لَاتُرَ لَاتُرَیَا لَاتُرَوْا لَاتُرَیْ لَاتُرَیَا الخ۔
نہی غائب معلوم لَایَرَ لَایَرَیَا لَایَرَوْا لَاتَرَ لَاتَرَیَا لَایَرَیْنَ لَا اَرَیْ لَا نَرَیْ الخ۔
بانون تاکید ثقیلہ لَایَرَیَنَّ لَایَرَیَانِّ الخ۔
نہی غائب مجہول لَایُرَ لَایُرَیَا لَایُرَوْا۔
باب اِفْعَالٌ از مہموز العین وناقص یائی چون اَلْاِرَاءَۃُ نمونہ اَرٰی یُرِیْ اِرَاءَۃً فَهُوَ مُرِیٌ وَاُرِیَ یُرٰی اِرَاءَۃً فَذَاكَ مُرًی لَمْ یُرِ لَمْ یُرَ لَا یُرِیْ لَا یُرٰی لَنْ یُرِیَ لَنْ یُرٰی الامر منہ اَرِ لِتُرَ لِیُرِ لِیُرَ والنہی عنہ لَاتُرِ لَایُرِ لَایُرَ الظرف منہ مُرًی الخ۔ بدانکہ اصل اَلْاِرَاءَۃُ اَلْاِرْءَایُ بود یا بقاعدۂ مذکورہ ہمزہ شد وحرکت ہمزۂ متحرک کہ بعد ساکن بسکون غیر لازم واقع است نقل کردہ بما قبل دادند وہمزہ را تخفیفاً بیفگندند وعوض آن تا در آخر افزودند اَلْاِرَاءَۃُ شد۔
ماضی معلوم اَرٰی اَرَیَا اَرَوْا اَرَتْ اَرَتَا اَرَیْنَ الخ اَرٰی دراصل اَرْاَیَ بود حرکت ہمزہ بما قبل دادند وہمزہ را برائے تخفیف برخلاف قیاس وجوباً بیفگندند ویائے کلمہ بسبب تحرک وانفتاح ما قبل الف شد ودر اَرَوْا الف باجتماع ساکنین بیفتاد۔
ماضی مجہول اُرِیَ اُرِیَا اُرُوْا اُرِیَتْ اُرِیَتَا اُرِیْنَ الخ اصل اُرِیَ اُرْئِیَ ہمزہ بقاعدہ مذکورہ بیفتاد وہمچنین در باقی صیغہا مگر در جمع مذکر غائب ما بعد نقل حرکتش بما قبل بعد سلب حرکت آن نیز ساقط کردند۔
مضارع معلوم یُرِیْ یُرِیَانِ یُرُوْنَ تُرِیْ تُرِیَانِ یُرِیْنَ الخ اصل یُرِیْ یُرْئِیُ بود بروزن یُکْرِمُ حرکت ہمزہ نقل کردہ بما قبل دادند واو تخفیفاً حذف نمودند ضمہ بریا دشوار داشتہ حذف ساختند وہمچنین در تُرِیْ وَاُرِیْ نُرِیْ ودر جمع مذکر ومخاطبہ

مابعد نقل حرکتش بما قبل بسبب جمع آمدن دو ساکن بیفتاد و در باقی صیغ تغیری نشده
مضارع مجہول یُرٰی یُرَیَانِ یُرَوْنَ تُرٰی تُرَیَانِ یُرَوْنَ الخ یُرٰی دراصل
یُرْاَیُ بود ہمزہ بقاعدہ مذکور حذف شد و یا بسبب تحرک و انفتاح ماقبل الف
گردید و ہمچنین تُرٰی وَاُرٰی وَنُرٰی۔
مہموز العین ولفیف مفروق از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ چون اَلْوَءْیُ
وعدہ کردن وَأَیٰ یَئِیْ وَأْیًا فَهُوَ وَاءٍ وَذٰاكَ مَوْئِیٌّ وَوُئِیَ یُوْأٰی وَأْیًا فَذٰاكَ مَوْئِیٌّ لَمْ یَأْلَمْ
یُؤْأَلَایَئِیْ لَایُوْأٰی لَنْ یَئِیَ لَنْ یُوْأٰی الامر منه لِتَؤْءِ لِیَاءِ لِیُؤْءَ وَالنہی عنه لَا
تَأْلَاتُوْءَ لَایَأْلَایُوْءَ الظرف منه مَوْئِیٌ مَوْئِیَانِ مَوَاءٍ وَمَوْئِیٌ وَالالة منه
مِیْئًی مِیْئَیَانِ مَوَاءٍ وَمَوْئِیٌ مِیْئَاةٌ مِیْئَاتَانِ مَوَاءٍ وَمُوَیْئِیَّةٌ مِیْئَاءٌ
مِیْئَاءَانِ مَوَائِیُّ وَمُوَیْئِیٌّ وَمُوَیْئِیَّةٌ افعل التفضیل منه
اَوْءٰی اَوْءَیَانِ اَوْءَوْنَ اَوَاءٍ وَاُوَیٌّ والمؤنث منه وُءْلٰی
وُءْیَیَانِ وُءْیَیَاتٌ وُءًی وُءَیْلٰی۔
ماضی معلوم وَأَیٰ وَءَیَا وَأَوُا الخ مثل رَمٰی رَمَیَا رَمَوْا۔
ماضی مجہول وُئِیَ چون رُمِیَ۔
مضارع معلوم یَئِیْ یَئِیَانِ یَأُوْنَ الخ یَئِیْ دراصل یَوْءِیُ بروزن
یَضْرِبُ بود واو واقع شد درمیان مفتوح وکسرہ لازم آن واو را حذف کردند۔
شد ضمہ بر یا ثقیل بود حذف کردند یَئِیْ شد۔
امر حاضر اِئْیَا اُوْا اِئْیَ اِیَا اِیْنَ مثل قِ قِیَا قُوْا الخ۔
باب اِفعال از مہموز العین ولفیف مفروق اَوْءٰی یُوْئِیْ
اِیْئَاءً فَهُوَ مُوْئٍ۔
مہموز الفاء ولفیف مقرون از باب ضَرَبَ یَضْرِبُ چون
اَلْاُوِیُّ جاگرفتن اَوٰی یَاْوِیْ اُوِیًّا فَهُوَ اٰوٍ وَاُوِیَ یُؤْوٰی اُوِیًّا فَذٰاكَ مَاْوِیٌّ
لَمْ یَاْوِ لَمْ یُؤْوَ لَا یَاْوِیْ لَا یُؤْوٰی لَنْ یَّاْوِیَ لَنْ یُّؤْوٰی الامر منه اِیْوِ لِتُؤْوَ

لِیَاوِلِیُوُوِوالنہی عنہ لَاتَاوِلَاتُوُوَلَایَاوِلَایُوُوَالظرف منہ مَاءًی مَاوَیَانِ مَاوٍ ومُوٗیوُوالالۃ منہ مِئوًی مِئوَیَانِ مَاوٍ ومُوَیوًی مِئوًا مِئوَاتَانِ مَاوٍ ومُوَیوِیَۃٌ مِیوَاءٌ مِیوَاءَانِ مَاوٍ ومُوَیوٌ ومُوَیوِیَۃٌ افعل التفضیل منہ اٰءُوٰی اٰءُوَیَانِ اٰءُوُوْنَ اَوَاٰءٍ وَاُوَیِّیّ والمؤنث منہ اُوَیّٰ اُوَیَّانِ اُوَیَّاتٌ اُوَیّٰ اُوَلٰی اُوَیٰ درامل اَوَیَ بود یا متحرک ما قبل آن مفتوح یا را بالف بدل کردند اَوَی شد یَاوِیُ دراصل یَاوِیُ بود ضمہ بریا دشوار داشتہ حذف نمودند اَوِیَ مثل رُمِیَ شد اعلال ہمہ صیغ پر واضح است۔

الحمد وھو ولی التوفیق فقط۔

خَاتِمَۃُ الطَّبعِ

نحمدہ للہ ونصلی علی رسولہ الکریم کہ ابواب الصرف جدید مطبوع ومنظور اہل فضل وکمال گردید۔ این کتاب مستطاب کتابے است کہ خوبیش نہ ازراہ کُلُّ جَدِیدٍ لَذِیذٌ است بل ازینکہ با صغر حجم از چند کتب مستغنی میگرداند وطالب را بامطلوب مے نشاند۔ فوائد جلیلہ در ولطیف است وعوائد جمیلہ از ومنیف بر ناقص طبعان اجوف مثال وابار ثقیل محنت خفیف مے سازد وصحیح مزاجان مضاعف خصال را بترقی علم سر فضیلت می برافرازد اگر تعلیلات وقوانین خواہی درو مندرج است واگر خواص ابواب ولطف مضامین جوئی درے مندمج حسن ترکیبش شہرہ آفاق نمودہ از مطبوعہائے سابقہ گوئی سبقت ربودہ وخوبی ترتیبش رخسار افاضت کشودہ طالبان را رغبت بر رغبت افزودہ مصنف رحمہ را درمکافات این فعل فیض کہ کسے را بر حرف او جائے انگشت نیست بحرمت اسم اعظم زیادہ تر از ماہی خبر وحال واستقبال حاصل وفوائد این نسخہ بکافۂ انام متواصل باد آمین بسم اللہ الرحمن الرحیم الحمد للہ کہ این نسخہ نایاب مرغوب مطلوب طلاب بتصحیح تمام وخوبی مالا کلام حسب الحکم جناب حاجی ملک دین محمد اینڈ سنز تاجران کتب لاہور بازار کشمیری ومالک مطبع دین محمدی الیکٹرک پریس لاہور طبع شد۔

ضروری التماس

معزز ناظرین ہمارے کتب خانہ نے اپنی دیانتداری اور راستبازی کیوجہ سے اپنے خریداروں کو اپنا گرویدہ بنا رکھا ہے تاجران باوقار اور عام خریداروں دیار و امصار جیسی کچھ اسکی عزت افزائی فرمارہے ہیں وہ اسکی خوش معاملگی کے نتائج سے ایک نتیجہ ہے کہ ہمارا کتب خانہ اپنی مجموعی حیثیت کے لحاظ سے بطور نمونہ مشہور ہے بیوپاریوں کو جسقدر خاص کفایت اور متفرق خریداروں کو جسقدر رعایت سے مال دیا جاتا ہے۔ اُسکا صحیح اندازہ وہی لوگ کر سکتے ہیں جنکو ایک بار بھی ہمارے کتب خانہ سے مال منگانے کا موقع ملا ہے مندرجہ ذیل اُمور کی اہتمام کیساتھ پابندی اور لحاظ کی وجہ سے جیسی کچھ روز افزون ترقی اس کتب خانہ کو ہو رہی ہے معزز ناظرین پر مخفی نہیں

(۱) اس کتب خانہ میں تقریباً تمام ہندوستان کی مطبوعہ ہر علم و فن کی عربی و فارسی اردو کتابوں کا ذخیرہ اور میل موجود رہتا ہے۔

(۲) حتی الامکان کتابیں عمدہ چھاپے اور اچھے کاغذ کی چھپی ہوئی موجود ہیں۔

(۳) جو کتاب عمدہ طبع ہی نہیں ہوئی یا چھپ کر کمیاب ہو گئی ہے بدرجہ مجبوری خراب چھاپے اور خراب کاغذ کی روانہ کی جاتی ہے اور جو صاحب لکھ دیتے ہیں۔ اُن کو خراب کتاب روانہ نہیں کیجاتی ہے۔

(۴) تاجران کتب (بیوپاریوں) کیساتھ جو مراعات کیجاتی ہیں اور جس نرخ سے جنہیں مال روانہ کیا جاتا ہے اُس سے کم نرخ پر غالباً اور تاجر سے کبھی نہ مل سکے گا۔

(۵) مدارس اسلامیہ طالبان علم کیساتھ جیسی رعائتیں کیجاتی ہیں اُس کا اندازہ مال منگانے پر ہو سکتا ہے (۶) متفرق خریداروں کو خاص نرخ سے مال روانہ کیا جاتا ہے۔

ملنے کا پتہ - ملک حاجی دین محمد اینڈ سنز تاجران کتب کشمیری بازار لاہور پاکستان